

Dieryck Volckertsz.

Coornherts

# WERCKEN,

waer van eenige  
noyt voor desen  
gedruckt zijn.

*T'AMSTERDAM*

*by Iacob Aertsz. Colom op 't  
water inde vierige Colom. 1630.*

Selectie van biografisch materiaal uit de *Wercken*.  
Over Coornhert, zijn persoon en werk,  
en over de uitgave van de *Wercken*.





# Dieryck Volckertsz. Coornherts WERCKEN

---

Selectie van biografisch materiaal uit de *Wercken*.  
Over Coornhert, zijn persoon en werk,  
en over de uitgave van de *Wercken*.

## Colofon

---

*Dieryck Volckertsz. Coornherts WERCKEN*

Oorspronkelijke uitgave door I.A. Colom, Amsterdam 1630

*Selectie van biografisch materiaal uit de Wercken. Over Coornhert, zijn persoon en werk, en over de uitgave van de Wercken.* (PDF) door de Coornhertstichting, Nijmegen 2018

Digitale Coornhertbibliotheek nr. 3

Redactie: J. Gruppelaar

Vormgeving: M.W.F. Yland

©2018 Coornhertstichting / Alle rechten voorbehouden

[j.gruppelaar@kpnplanet.nl](mailto:j.gruppelaar@kpnplanet.nl) | [www.coornhertstichting.nl](http://www.coornhertstichting.nl)

## Inhoud

---

- 6 C. Boomgaert, *Het leven van D. V. COORNHART*, in: *Dirck Volckertsz. Cornherts Wercken*, I, I. A. Colom, Amsterdam 1630, 5-15.
- 24 C. Boomgaert, *Eenighe loffelijcke ghetuyghenissen van Dierick Vol-kaersen Coornhart Amsterdammer, een Licht van sijnen tijdt*, in: *Dirck Volckertsz. Cornherts Wercken*, I, I. A. Colom, Amsterdam 1630, 15-18.
- 28 C. Boomgaert, *Voor-reden aen den bescheyden Leser*, in: *Dirck Volckertsz. Cornherts Wercken*, I, I. A. Colom, Amsterdam 1630, 19-15.
- 31 Iacob Aertsz. Colom, *VOOR-REDEN. Aen alle onsydighe oprechte Liefhebbers der Waerheydt*, in: *Dirck Volckertsz. Cornherts Wercken*, II, I. A. Colom, Amsterdam 1630, 3-20.
- 49 (auteur onbekend), *Aen de scheursuchtige Christenheyt. Aenwijsende Waer om D.V.C. so veel en veelderley, tot matting van de Ick-Heerigheyt, en oprechtinge van de algemeene verdraeghsaemheyt, gheschreven heeft*, in: *Dirck Volckertsz. Cornherts Wercken*, III, I. A. Colom, Amsterdam 1630, 5-15.

*Het leven van D. V. COORNHART*

## C. BOOMGAERT

**D**irck Volckertsz Coornhert is in den Jare 1522. tot Amsterdam geboren, van ouden goeden Borgherlijcken gheslachte: syn Vader was een Laken-cooper, de welke, zijnde inde fleur van sijn leven, welcks neeringhe op't beste zijnde, verliet die ende scheyde daer uyt, segghende dat hy rijck ghenoech was, ende gheen rijckdom meer en begeerde, ende als syn Huysvrouw daer over t'onvreden was, meenende dat hy daer uyt niet en behoorde te scheyden, dewyle de neeringhe nu goet was, ende sy luyden noch in 't beste van haer leven, ende met kinderen begaeft, daer men sorghe voor most dragen; gaf hy voor antwoorde, dat hy genoeg hadde om eerlijcken te leven, ende de Kinderen, soo sy haer tot deughden wilden begheven, voort te helpen. Dat hy oock liever hadde datse waren eerlijcke ende neerstighe winners dan ledighe ende schandelijcke verteerders, ende datter eenen tijdt van ghenoeghen behoorde te wesen by den sterfelijcken mensche. Sijn Huysvrouw hielt noch evenwel de neeringe aen, maer hy en wilde hem daer noyt meer mede bemoeyen. Dirck Coornhert was de jongste Zone, syn twee ouder Broeders syn oock aenzienlijke Borghers geweest, Clement sterf ballingh om des Vryheydts voorstandt, Frans Coornhert is mede ballingh geweest, ende nader handt Secretaris ende Schepen tot Amsterdam: syn oudtste Suster Trijn is gehouwet geweest, aen Hendrick Kroock, Schepen ende Raedt, ende oock Laken-cooper in hen Vaders Huys, syn tweede Suster Aef trouwde Paulus Kerstensz. Dirck Coornhert self is in syne Jonckheydt, naer ghewoonte dese Landts, om wat te besoucken in Spangien en Portugael geweest. T'Huys comende is hy jonck gehouwelijckt aen Neetgen Symons Dr. de Suster van Anna Symons Dr. die moeder is gheweest van Jonckheer Lancelot van Brederode, Vader van Heere Reynout van Brederode, Ridder, Heere van Veen-huysen ende Spambroeck, die, zynde President inden hooghen Rade, is Ao. 1632. overleden, ende oock moeder van Jonckheer Artus van Brederode in syn leven Raedt inden Provincialen Hove van Hollandt. Dirck Coornhert huwelijckx goedt dervende, vermits hy buyten raedt van syn moeder (die doen weduwe, ende teghen syn vaders testament) ghehuwelijckt was, ende met syn huysvrouw weynich ofte gheen goederen hebbende, heeft, vermits dese voorschreven gheleghenthey, hem begheven in dienste by Heer Reynout van Brederode, Vry-Heere van Vianen, Ameyde, &c. als Hof-Meester, by den welken hy wel ghesien ende bemint was, maer, syn zinnen niet tot het Hof streckende, is 't selfde haest moede gheweest, ende is met syn wel-believen van hem ghescheyden, doch noch dickwils in verscheyden syne saken ghebruyckt gheweest; ende zich tot Haarlem metter woon begheven hebbende, heeft het plaet-snyden in 't copen, ende oock etsen aenghevanghen, ende daer in, ende oock in't inventeren, ende wat die conste aenginck, sulcx toeghenomen, dat hy daer eerlijck syn noodtdruft mede verdiende. Hy is een Man gheweest van een groot ende cloeck verstandt ende begryp. Als hy inde dertigh

jaren oudt was heeft hy zich begheven om de Latijnsche tale te leeren, daer in hy onderwesen is gheweest deur den gheleerden Doctos Johan Basius, die naderhant Raedt is gheweest vanden Prince van Orangien. De oorsake waerom hy oudt zijnde de Latijnsche tale leerde is gheweest, dat hy in eenighe poincten der religie ongherust zynde, ende syn ghemoet niet connende vernoeghen, meende dat hy inde boucken van Augustyn of andere Patres (die in't Latyn alleen gheschreven hebben) soude connen onderrechtinghe ende vernoeginghe vinden: Hy in corten tijdt de selve tale sulckx gheleert ende verstaen, dat hy verscheyden boecken uyt den Latyne in Duytsch vertaelt heeft, als namentlijk, onder andere, de Officien Ciceronis, de weldaden van Seneca, de vertroostinghe der Philosophie van Boëtius, eenighe stucken van Homerus, de historiën van Paulus Jovius, ende verscheyden andere, eensdeels ghedruckt, ende 't meerdeel onghedruckt. In syne jonckheydt heeft hy hem oock gheoeffent inde Musycke, ende in 't Rymen: Hy conde seer meesterlijck spelen op de duytsche Fluyte, oock op de Luyte, ende Clavecimbal: Van schermen is hy meester gheweest, ende van alle eerlijcke, loflijcke ende gheoorlofde consten ende oeffeninghen heeft hy eenigh verstandt ghehad. In maaltyden heeft hy seer vermakelijck van propoosten oock stichtelijck gheweest, ende hem altijdt sober ende nuchteren ghehouden, hy was een vyandt van ledicheydt, syn ghewoonte as meest 's avondts ten thien uren slapen te gaen, ende wederom 's morgens ten viere uren op te staen, segghende dat ses uren te slapen meer dan ghenoech was, ende datmen deur 't langhe slapen, het leven becorte, ende, met vroech opstaen ende waken, het Corte leven verlenghe: Hy heeft een vermakelijck protest in rym teghen den slaep ghemaect, ('t welck blijkt in 't 3. Deel fo. 506.) ende veel andre fraye ende constighe rymemeryen, Comedien, Refereynen, ende [6] Liedekens; Hy hieldt den tijdt voor eenen kostelijcken schadt, ende en versuymde niet onnuttelijck: Hy was een beminder vande Duytsche tale, die hy seyde een vande rijckste der werelt te wesen, ende sach seer noode datmen vreemde talen daer onder menghe, ghelijck hy in syne voor-reden van d'oversettinghe van Ciceronis Officien verhaelt: Voor syn devys had hy ghenomen, als hy een wyle tijts in quade gratie van syn moeder was (om de oorsaecke van syn houwelijck hier voren verhaelt) *Verkiesen doet verliesen*, op welcks zinne hy oock eenighe liedekens ghemaect heeft. Naer syn dertich jaren heeft hy hem oock mette penne (hoe wel hy daer in niet gheoeffent en was) beholpen. Inden Jare 1561. is hy Notaris gheworden. Den 15. Januarij 1562. is hy Secretaris der stadt Haerlen gheworden. Den 11. Maert 1564. is hy Secretaris vande Burghemeesteren van Haerlem gheworden ende in Politike saken gebruyckt, in welke bedieninghe hy veele moeyten gehadt heeft: Inde Jaren 1565. ende 1566. is hy van stadts weghen tot verscheyden tyden ghedeputeert gheweest te reysen by den Prince van Oranje, Stadthouder van Hollandt wesende, ende dewyle inde selve jaren de troublen inde Nederlanden begonsten op te staen, ende dat hy groote kennisse hadde met den Ed. Heer Hendrick van Brederode, Soone vande voornoemde Heere van Vianen, &c. (deur oorsake voren verhaelt dat hy syn vaders Hof-meester was gheweest, ende dat hy den selven oock eenighe goede diensten hadde ghedaen:) de welke, neffens andre vande principaelste Edelen der Nederlanden, de Requeste in April 1566. aen de Hartoginne van Parma hadde ghepresenteert, soo is hy oock by den selven gheweest soo tot Vianen, Utrecht ende Amsterdam, ende oock buyten ende binnen Haerlem op den

huysse van Cleef: (‘twelck den voorsz Heere toebehoorde) hebbende ende houdende metten selven eenighe communicatie tot voorstandt van ’s Landts vryheydt:<sup>1</sup> Waer over de saken weder veranderende, hy tegen die Previlegien der stadt Haerlem (de Overheydt ende Magistraten der selver stadt, daer teghens niet dorvende hare Previlegien voorstaen) uyt Haerlem in ’s Graven-Haghe ghevoert, alwaer hy langhen tijdt in soodanighen ghevaerlijckheydt des levens ghevanckelijck is ghehouden: dat syn huysvrouw van syn uytcomste wanhopende, inde huysen daer de peste was de arme luyden ginck dienen in haer zieckte, op hoope vande peste te krijghen, ende by haer man comende, ghesamentlijck daer van te sterven, ’t welck Coornhert ghewaer werdende, haer ernstelijck berispt ende verboden heeft, willende datse met hem de uytcomste van Godt soude verwachten. Eyndelijck heeft hy zich soo cloeckelijck weten te verantwoorden, dat den Haghe voor syn ghevancknisse werde gheordonneert, maer daer naer ghewaerschout zynde datter schrijven was van Brussel om hem weder inde ghevancknisse te stellen, is hy secretelijck uytgheleydt zynde deur Jonck-Heer Artus van Brederode) naer Haerlem, ende voorts uyt den lande vertrocken, ende willich ballinck gheworden.<sup>2</sup> Heeft zich metter woone begheven in den lande van Cleef, alwaer hy syn cost met plaet-snyden voor hem ende syn huysghezin heeft moeten winnen: Inde ghevancknisse zijnde, heeft hy door goede kennisse die hy hadde met den Procureur Generael, verkregen dat hy tot syn oeffeninghe mocht hebben, penne, inckt ende papier, ende heeft aldaer in gheschifte ende ryme ghemaect de Comedie van *Liefde ende Leet, het lof der ghevanckenis*, seker discours dat hy noemt *Compas der rusten*, ende eenighe andere stichtelijcke Tractaten, oock Liedekens ende Refereynen. Inden Jare 1571. doen die van Hollandt hare vryheydt opentlijck begonsten voor te staen teghen de moetwillighe tyrannije vanden Hertoghe van Alva, den Spangiaerden ende andre vreemdelinghen, soo is hy wederom in Hollandt (syn Vaderlandt) ghecome, ende is Secretarius vande H. H. Staten van Hollandt ghemaect: Doch door syn openhertighe oprechticheydt zich een voorstander van ’s landts middelen, ende teghen de moetwillichheydt van des Graven van Lume soldaten stellende, ende ghecommitteert zynde om informatie te nemen op der selver onbehoorlijcker handlinghen teghen den inghesetenen der platte landen, is hy daer deur inde onghenade van den selven Grave ende des selfs Hopluyden ende Officieren van ’t krijchs-volck (die doen ter tijdt veele autoriteyt hadden) ghecome, waer deur hy syn leven niet versekert zijnde (’t gheweldt boven de Policien styghende) wederom uyt het landt vertrocken is, den Prince van Orangie, ende de H. H. Staten van Hollandt, syne meesters, de oorsaecke syns vertrecks schriftelijck te kennen ghevende, ende heeft zich als doe eerst tot Embden (daer hy oock in syn ballingschap eenighe tijdt ghewoont hadde) onthouden, tot dat de Prince van Orangie de saecken des landts in beter ordre ende staet ghebracht hebbende, hy wederom in’t landt ende tot Haerlem metter woone ghecome is. Dese Korenherts versmitste hersenen, ende onfaylbare ghetrouwicheydt heeft Prins Wilm, buyten alle twijffel, erkent

1 Oft Coornhert gheen raetghever is geweest dat Brederode ’tRequest aē de Hertoginne van Parma selfs soude overleveren, staet te bedencken.

2 P. Bor lib. 4. Fol. 182. melt dat Prins Willm 1. Decem. An. 1566 d’erst gheschrift in zyn leger uytgaf. *VVaerschouw aende inghesetene deser Nederlanden. PRO, LEGE REGE ET GREGE*, dat Bor mondelingh verclaert wel te wetē Coornhert inghestelt heeft.

ende de Staten van Hollandt gherecommandeert, eer hy tot sulcken eerlijcken als vertrouden staet van der H. H. Staten van Hollandt Secretarius te worden, ghecomen is. Alsoo men Coppen uyt Coornherts beschreven memorien vindt, daer in men vint hoe hy van Prins Wilm d'Orangie tot, ende in, syne dienst versocht ende ghebruyckt is gheweest, oock noch uytlandich zijnde, ende hoe sorchvuldich hy der Nederlanden Hoocheydt ende des Oorloghs verlossingh beharticht heeft, eerstelijck blijckende uyt waerschouwinghe aenden Prins door Joncker Sonoy aldus luydende.

*Anno 1570. 6. junij sprack ick 'smergens met Ioncker Sonoy, die onder ander comende te [7] spreken van B. heb ik gheseydt, dat hy mijn H. de Prince wel mochte van mijnen 't weghen adverteren, dat B. al over drie Iaren aen my versochte of opwirp om aen syn Excellentie gherecommandeert te zijn, oft in kennis te comen, 't welck ick (om syn jonckheydt wil) niet en wilde doen. Item dat ick daer naer tot Embden B. heerden vertellen de aenslaghen van syn Excellentie op de Nederlanden, daer in hy B. mede syne opinie had ghegheven, die (niet tegenstaende sy singulier was) ghevolght werde, soo hy seyde, 't welck my verschrickte. Soo dat ick B. vraeghde oft hy wel met een schip naer Spangien soude durven varen op syn verstandt van stueren, hy seyde neen, soo verwondert my dat u verstant van krijghandel niet min kleyn als van stueren betrouwt wird, niet alleen by u selven, maer oock, &c. Ende seyde voort tot Sonoy, dat hy syn Excellentie (quaemt te passe) wel uyt mijnen monde mochte voorhouden, oft oock gheraden ware B. soo diep inde gheheymnisse synder Excellentie aenslaghen, ende saecken toe te laten, ghemrckt B. Ionck, van gheen naemachtighe ouders, ende van gheen goeden en is, ende daer teghen des Albaners milde praktycken behendigh ende menichvuldich zyn. Ick kende in B. groote eergierigheydt, (die gheerne schandelijcke wercken doet vlieden) groote neerstigheydt, gheleertheydt, ende verstandigheydt, maer hadde hem daer beneven al bevonden tot mywaerts anders dan't behoorde, doch ick sprack niet uyt hate, want ick (Godt is myn ghetuyghe) hem soude dienst doen daer hy't noodt hadde, noch ick begheerde hem niet uyt te stoten, om selve in onderwint te comen, want ick wel verstae mijn onghelertheydt ende onbequaemheydt, oock wat zaligher dingh rust is, ende wat ondanck, peryckelen, ende moeyten in 't bewint deser saecke is gheleghen: oock seyde ick dat ick in desen handel by niemant vrucht en mochte doen soo my de Calvinisten (metten welcken men meest moet handelen) vyandelijck haten, uyt partydigh loghentalen, ende valsche achterclap, &c; Maer sprack alle dit alleen ten goede van 't ghemeen best ende syn Excellentie: biedende Ioncker Sonoy hier van mijn handt te gheven, ende het voorsz te staen, ende verantwoorden, maer hy vernoeghde zich met mijn woordt.*

Noch isser dese Memorie.<sup>3</sup>

*Anno 1572. 18 Iulij, sprack ick tot Aldekercke met mijnen Heere den Prince, dien ick bad te moghen met syn Ghenade goet believeen noch een Iaer oft half blyven inde Landen van Cleef, daer mijn gheleghentheydt sulckx vereyschten, ende ick gheen dienst mochte doen tot Haerlem, dat nu al in handen van syn Ghenade was. Syn Ghenade seyde my, dat staet aen u selven, Ick*

3 Dit ist jaer doen de Staten van Hollandt resolveerden de wapenen tegē Duc d'Ava an te nemē als vvanneer Cornh: schynt (alhoevvel uytlandich) in Prins WWilms dienst is ghevveest, den Prins met syn heirleger uyt Duytslandt comende, Bor lib. 6. Fol. 290 H. de Groots Hollants outheyt. cap. 6. Dit selfde jaer vierdt Conhert der Staten van Hollandts secretarius.

repliceerde, wel te weten dat syn Ghenade niemandt en dwanck, maer dat ick had een impressie dat syne Genade believeen was dat sich nu elck voeghen soude binnen 's Landts om daer nut ende vrucht te schaffen, vor 't ghemeen beste, ende dat ick derhalven niet uyt de Landen soude willen blyven in sulcke wijze dat het my naemaels tot naedeel oft lachter soude moghen comen, maer met wel believeen van syne Vorstelijcke Ghenade bereydt wesende 'tallen tijden waer syn Vorstelijcke Genade ghelieven soude my te gebruycken, te gaen ende te doen soo 't syne Gendade believeen soude (alst niet en ware buyten mijn beroepen, oft boven mijn vermoghen) al waer 't oock met de hooghste perycklen mijns levens, (nu wist syn Ghenade wel van te voren dat ick gheen vrucht conde doen, overmits den hate der Calvinisten op my )'t welck syne Ghenade verstaende was te vreden dat ick mocht blyven.

Anno 1574. Coornhert willigh ballingh zijnde, vindtmen synen Patriotschen voorslagh om al de groote Potentaten inde Christenheydt te doen gheloven dat de katingh der Geunieerde Provincien teghen den Coningh van Spangien ende Duc d'Alba gheen rebellie, noch uyt Heeromnes beeldtstorminghe ontstondt, maer uyt Suveraine macht tot scherm der landen Hoogheydt, rechten, ende Conscientie vryheydt. Sulcks blijkt by desen volghende brief (Coornherts) gheschreven in Santen den 5. May Anno 1574.

Lieve Broeder, of Ionstighe Neve, of waerde Vruut, wien van u dryen desen behandicht sal worden, ofte oock u altsamen, groete ick met herte. By mijn selven gheraecht zijnde in verwonderinghe van dat alle Potentaten, ende voornemelijck de Euangelische, den Nederlandtschen jammer (henluyden altsamen oock al eenighsins treffende) dus langhe swyghende hebben connen aensien, sonder sich als middelaers der sel- [8] ver te bemoeijen, zwyghe hulp te doen: Liet ick my beduncken de hooft oorsaecke van dien te wesen Erghernisse of schandale vander saecken, alsoo die van beginne, door een verlooren hoopken beeldt-stormers, den name moet draghen van wederspannicheydt ende oproer: daer door elck Prince, verstaende dat hun bemoeijen metter saecken in 't goede, een schyn van behaghen met brenghen, ende syn selfs ondersaten licht verstouten soude om ter eerster gheleghentheydt sulck voorspel oock teghen hooren Landts-Heeren nae te volghen, deser saecken soo gansch ledich staen: door welck bedencken, als redens ghenoech voor my wesende het voorschreven verwondren in my moste ophouden, maer niet mijn begheerlijck nae sporen omme yet te bedencken dat tot nut van myn Vaderlandt soude moghen strecken. Want my daer door zyn in ghefallen eenighe middelen die schyn hebben, in mijne ooghen, van moghelickheydt ende vruchtbaerheydt, die ick by gheschrift hier beneven over sende, begheerende ghy de selve oock wilt laten sien den Burghermeester vander Laen, oock Wesenbeke (is hy daer) die ick beyde vrundtlijck groete, op dat, soo daer yet nuts inne mach zyn, 't selve by u ende hen met toe ende afdoen verbetert, ende myn Heere den Orince, ofte Staten (maer gheensins als uyt voortcomende, soo 't dan om mynder vyanden wille, voor quaet aenghesien soude werden alwaer 't oock heel goet) aenghegheven mach werden, maer soo 't u ende henluyden duncket een idele uytslach te zyn, machmens branden, ende mooght dan verstaen mynen yver soo groot als myn verstandt cleyn te wesen, om in sso groote saecke yet vruchtbaers te vonden. Doch can ick niet bemercken eenighe schade altoos ghelegghen te zyn in 't versoeck van desen, uytghenomen alleen vanden Legaetchappe, die dubbelt bethaeldt soude werden, of schoon gheen Vorst in sulck versoeck bewillighde. Vraeghdy waer mede? Daer met, dat Hollandt ende Zeelandt dan in druck gevende,

*sulck vertoon van henlieden onschuldt met sulck henlieden versoeck ende eerbiedinghe aen Keyser, Keur ende Vorsten ghedaen, den valschen name van wederspannichedt afweren, en hare saecke gheen kleyn jonste by alle menschen smaecken soude, seecker heeftmen Anno 1570. als men gheen voet in't landt en hadde, aenden Keyser ende Ryckx-Vorsten met een boecxken ghesupplieert alleenlijck om niet onwaerdelijck maer goedertierelijck ghehandeldt te worden: wat schade soude nu moghen comen uyt versoeck van recht ende eerbiedinghe vande oirdele onderdanighlijck te volcomen: Maer soo ick hier mede in dole, en is hier met niet meer verloren dan u moeyte in 't lesen, ende de myne in 't schryven, die cleyn is, vaert wel bidt ende waeckt, wanthet is nu tijdt of nemmermeer, Groet alle de vrinden.*

By desen Brief was ghevoeght dit volghende gheschrijf.

#### Discours onder verbeteringhe.

*Vrede sal nootlijck moeten zijn des oorloghs eynde, ende dit door Accoordt of volcomen mattinghe.<sup>4</sup> Dat Hollandt ende Zeelandt den Coninck soude matten schynt niet te verhoopen, maer wel te vreesen dat wy vanden Coninck ghemat sullen werden (\* ick stelle miraculen te zyden, ende spreek menschelijcker wyse Of nu al mocht gheschieden dat Hollandt d'ander Lantschappen al tot sich kreegh, ende den Spangaerden uyt alle vesten, jae uyt de gantsche Nederlanden jaeghden, wat sal't eynde zyn? sal den Coninck de verstotinghe uyt syn erflanden lyden? Geensins, maer liever stadelijck oorloghe voeren; soude dan de vrede noch ontbeert moeten werden alst schoon boven wenschen wel gingh: Wat vrede verwachtmen by teghenspoet? een eeuwighe slavernye. De vrede waer dan beter, die moet ghesocht zyn door vreedsame tonghen, ende niet door bloedighe swaerden, ende dit soo eer soo beter. Maer want men selfs gheen ghehoor heeft, des Coninghs ooren met Spaensche argelist omtuynt wesende, soude die best ghevordert moghen werden door 't Rijck, om 't welck daer toe te bewillighen nodigh schijnt dat mijn Heere den Prince van Orangie, met Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt, ghesanten schickten aenden Keyserlijcke Majesteyt, Keurvorsten ende steden des Rijcx omme den selven te*

#### Vertoonen

1. Der Landen oude ghetrouheyt tot horen Landtsheeren.
2. Der Landen onschuldt in allen desen. [9]
3. d'Ondraeglijckheyt vander Spangaerden regheringhe.
4. De rechtvaerdigheyt vande nootweer.
5. Dat den Coninck door den Spangaerden qualick bericht is vande Nederlandsche saken.
6. De Wanhoope van by den Coning ghehoor te verwerven.
7. Ende de Hope of waerschynelijcke macht om d'andre Provinciē tot henlieden te ghekryghen, die al ghelijckelijck de Spaensche regheringhe vyandtlijck haten, ende by een Iaer quaet ghewas door gebreck van koorne sich nootlijck sullen moeten versellen metten Hollanders ende Zeelanders, die

4 Syn't geen miraculen, datmen in plaets vā rebellen tegen harē Coning de gansche vverelt doet geloven, onsen oorloch, door den voorstant vāde Policie, vnettich te vvesen, vvaer op so treffelijcke Aliantien volghen vā uytheemsche Coningen ende Potentaten? die de Neerlantsche saken te vooren soo gans ledich stonden.

de zee inne hebbende hen moghen gheneren met coophandel. dWelck d'ander landen ontberende gans winneloos sullen sitten, verteren dat sy hebben, te weten den coopman syn hooftsom, ende d'ambachts-man syn kleren ende huysraet, soo dat de ydele burse haest een ydel hooft sal maken, sonderlinghe oock den moetwillighen overlast van 't gheweldighe crygsvolck, dat den borghers ten bene toe knaghet ende beroyt maeckt. Maer want sulcks noch alle soude vallen tot gheheele bederfensse der gantser Nederlanden, zaghen de Hollanders ende Zeelanders (als mede lidtmaten van dien) sulcks gaerne voorkomen. Daerom zy

### Ootmoedelijck versoecken

Dat zyne Keyserlijke Majesteyt, ende hore Keur ende Vorstelijcke genaden sich daertusschen willen legghen, ende eerstdaeghs by den Coninck van Spangien aenhouden dat syne Conincklijke Waerden ghelieven wille dese gheschillen te stellen aen 't oordeel van Keyserlijke Majesteyt, oock Keurvorsten, en Stenden des Rijckx daer toe te verkiesen, ende bewilighen, omme des Conincklijke Waerden aenclaght, ende der Landen antwoorde, volcomelijck ghehoort zynde, te doen een uytsprake vander saken, De Prince met Hollandt ende Zeelandt sich

### Erbiedende

Soodanighe uytsprake onderdanighlijck te volcomen niet min in't gedogen vande opgheleyde straffe (soo sy des schuldigh werden bevonden) dan ghenietinghe hoorder vryheyden ende gherechtigheyden. Mits dan syne Conincklijke Waerde te vooren oock bewillighen in't volcomen vande uytsprake, ende oock mede dat alle Stenden des Rijckx sich eerst eendrachtelijck soudent verplichten vyandt te zyn den onwilligen vanden voorschreven uytsprake, ende de selve (soo 't noodt werde) met des Rijckx macht te executeren ofte handthaven.

Omme nu de Vorsten hier toe te moghen bewillighen, moste vertoont werden dat sulck werck van vrede maken Godtlijck is Math: 5. 9. ende hore Keur ende Vorstelijcke ghenade selve hooghnootlijck ende nut: Dat vrede met soude brenghen hoorder Keur Vorstelijcke ghenade ondersaten welvaren, die nu een neringhloose dierte alder dinghen gedoghen, die terstont met des oorloghs eynde soude eynden: oock soudent d'incomsten vande tollē weder comen metten vrede, ende soudent van horen staten versekert zyn, die nu wanckelijck staen by krenckinghe van een van beyde partyen, want onmoghelijck is, dat by de nederlaghe der Nederlandtsche Catholijcken de Overlantsche niet ghekrencckt soude werden, soo mede by het onderdrucken der Ghereformeerde, de Protestantsche Vorsten in ancxten soudent comen.<sup>5</sup> Want alst inden Nederlanden ende Vranckrijck uyt ware, soudent by hen beginnen. Men soude de Catholicxse ende Protestantsche Vorsten aen een hetsen: als dan de Roomsche, de Spaensche, ende Fransche macht ende vrede quam nemen: Liever waer soudent de Protestanten sitten? Maer of al schoon noch Keyserlijke Majesteyt noch

5 Op desen voorslach schynt niet qualijck te volghen den Vrede handel van Ceulen anno 1579. begonnen Welcks gebesoigneerde ooc door de H.H. Staten ann. 1581 binnē Delft, met privilegie in druck is vervaerdicht, ende door haren Orator Aggeus Albada (Coornherts besonderen vrint) met over treflijcke annotatien verruyckt, genoeghsaem bequaem om de gansche vereldt in rust ende vrede te regerē, voor alle politycke niet minder noodig als broot voor dē honger. dit boec ende annotatiē, verhaalt Coornhert met bondige bevvyt redenen teghen Lipsium in syn l. Proces, min of meer als oft samen uyt Koornherts koker quam, daer Eusebius philalet an. 1617 Fol. 18. in syn Antwoordt op seker ondersoec als Koornh. eygen te zyn mede beticht.

*Keur noch Vorsten de Rijcx hier toe bewillight mochten werden. wat can't versouck schaden? Sullen d'oncosten vande Legaetschappe niet wel dubbelt betaelt zyn? Daer mede datmen dan, met Waerheydt, sulck eenvuldigh vertoon, sulck Godtlijck versoeck ende eerlijck aenbieden, door den druck alle de wereltd ghemeen mach maken, ende alsoo wech nemen veel valsch vermoedens, als van wederspanningheydt, vanden Coninck syn Landt te willen ontweldighen, vyanden mindren ende vrunden meeren.*

*Of men wilde segghen wat reden connen de Vorsten hebben sich te bemoeyen in saken den Coninck van Spangien beroerende, ende niet henluyden, &c. staet te bedencken, dat sy versocht zynde tot soo Godtlijcken saecke, gheen reden hebben die te weygren, oock dat het den Rijcke al roert off de Nederlanden (Lidt des Rijckx) ver- [10] dorven worden, oock dat sy elck bysonder daer in gheschadight werden, &c. Immers oft myn buerman met syn ghesinde daeghlijckx kyvende ende vechtende soo qualijck huysghieldt dat syn huys by wylen aen brandt quame, ende ick hem straffende, tot vrede sprake, wat recht soude hy hebben t'antwoorden? hout ghy huys soo ghy't verstaet ick houde huys soo't my lust, dat roert u niet. Soude ick niet rechtelijck moghen segghen het roert my al: comt u huys te breanden het myne sal niet vry gaen. Daerom mochten de Vorsten met groote reden, oock van selfs onversocht, schrijven aen den Coninck ende aen den Prince, maect vrede, oft wy maken onsachtelijck vrede.*

Als Coornhert nu tot Haerlem woonde, alwaer hy zich in stilheydt was ernerende, is hy naderhandt door eenighe hevighe ende precise yveraers in schriftuerlijcke twisten gheraect, daer over hy niet alleen verscheyden boecxkens van syn ghevoelen in druck uytghegheven heeft, maer heeft oock, met bewilliginghe ende beschrijvinghe vanden Prince Wilm van Orangien, loflijcker memorie, ende der Heeren Staten van Hollandt, tot tweemaal, soo tot Leyden inde Academie (blijckende by de handelinghe daer van in druck zijnde) als in 's Graven-Haghe op 't Hoff openbaerlijck teghens de Predicanten, alleen, vrymoedelijck ghedisputeert, derhalven hy inden Haghe quam wonen, om, met veel over ende weder reysen tusschen Haerlem ende den Haghe, gheen tijdt te verslyten, ende te naerder by der handt te wesen. Maer alsoo dese disputatie wat gheduert hebbende door bevel van hoogher handt opgehouden wirdt, dede Coornhert daer teghen verscheyden versoecken soo aende H. H. Staten als aen de Predicanten selve, bysonderlijck oock inde Synode ter Goude om die te moghen volvoeren, onder andre gaf hy daer toe over dese naervolghende requeste,

*Aen syn Excellentie.*

*Vertoont met alre ootmoet D. V. C. dat, volghens het afscheydt byde H. H. Commissarissen op den eersten December Anno 1583. hem ende de Predicanten ghegheven, te weten dat hy suppliant voor den 11. der selver maent soude inne brenghen 't ghene hy teghen seecker gheschrift der Predicanten te segghen hadde, om daer op by de Predicanten weder gheschreven, ende dan terstont 't een metten andre den volcke voor ghelesen te worden, hy vertoon-der sulck syn gheschrift den 8. der voorschreven maendt over ghesonden heeft ghehadt, meynende dat de aengheheven disputatie voortganch hebben, oock wel bemerckende dat die soo haest niet eynden en soude, overmidts voort voleynden van alle het eerste van meer dan 50. artyckelen te handelen staende, nu al drye gantsche boecken papiers, met dicht gheschrift, ghevult sullen wesen, daer op syn huysinghe tot Haerlem*

verhuert, ende een huys inden Haghe heeft ghehuert, tot vermydinghe van tijdt-quistinghe, costen, ende moeyten in't dickmael reysen tusschen Haerlem ende den Haghe, ende van't schadelijck versuym midts het schadelijck wesen uyt synen huysse. 'tIs nu soo dat de suppliant teghens alle vermoeden van dat die Predicanten heur schrift inne ghebracht soudén hebben binnen veerthien daghen, de selve Predicanten nu al ghewacht hebben ontrent veerthien weecken sonder te antwoorden des suppliants gheschriften, gheschreven zynde binnen den tijdt van vyf daghen, sonder dat de suppliant mach weten wanneer sy daer toe ghereet soudén moghen werden, sonder oock te weten of sulck heur soo seer lancksam schryven comt uyt de swaricheydt die sy bevinden in't wel beantwoorden van des suppliants gheschifte, dan uyt eenighe veranderinghe vande ghemeene landts saken. Daeromme nadien den suppliant onmoghelijk is te vermoeden dat de H. H. Staten een alghemeyne handel van soo grooten insien soudén hebben doen aenvanghen, omme alsoo op den dorpel vand conferentie in't eerste articul te laten blyven steecken, rechts oft hare E. E. nu merckende dolinghe inde religie te zyn, liever saghen dat het volck sulckx twyffelijck soude vermoeden doort ophouden, dan dat het sulckx ontwyffelijck soude weten door den voortganch der disputien, die nu soo langhsaem valt, dat de Predicanten door aldus danighe tijdtwinnighe veel eer dan van dese disputatie soude moghen verhopén: Nadien mede nu al lichtelijck vermerckt is by den suppliant wat cleynder jonste hy heeft, ende wat groot aensien syne partye, die Predicanten hebben, by den hoofden ende voorneemste der Staten ende Raden, den welcken nu al by den Predicanten door advys [11] ghegheven is gheweest, dat oock onder andre het ampt des politycken Overheydts is, met ghevanckenisse oft aen den lyve te straffen den ghenen die uytterlycke Kercken vrede verstoren, daer af den suppliant soo weynich syn berispen van der Ghereformeerde als syluyden heur berispen vanden Roomsche Catholijcke dolinghes oude willen oft moghen verschonen. Nadien oock hy suppliant wel verstaet dat d'Overheydt in Hollandt als nu al Eedt ghedaen hebben, (nae 't segghen der Predicanten in openbaren druck) \*<sup>6</sup> van gheen andre Religions exercitie dan alleen de Ghereformeerde in Hollandt te ghedoghen, gheensins en sal willen ghedoghen dat huyden een Coornhert, marghen een ander, sulck nu al voor oprechte gheoordeelde Religien ende Leere met berispen ende disputeren in twyffele soudén bestaen te trecken, maer veel eer 't selve niet met een ydel Woordt verbodt, om dat niet Illusoir tot verachtinghe te laten blyven onvruchtbaer, maer met de voorschreven der Predicanten voor ghenwende ofte andre rigoureuse executien daetlijck sullen bestaen te beletten, ter naevolginghe van de Roomsche Catholijcken, sonder te letten op de groote schandale die uyt sal volghen over gantsch Europa, van soo schielijck selve ‡<sup>7</sup> plegghen, 't gheen men soo onlanghs ghelastert heeft inden Roomschen Catholijcken: Iae ter oorsaecke van 't welcke men meest den noodtweer om de Conscientien vryheydt te handtvesten ter handt ghenomen, ende heur Landts-Heer verandert is. Ende naedien den suppliant sulcx houdende voor openbare dwangh der Conscientien ter naevolginghe vanden Apostel Petro, Iae oock van uwe †<sup>8</sup> Excellentie selve, in ernstighen voornemen is, meer Godts teghen de menschen, dan de menschen teghen Godts gheboden te ghehoorsamen: het sy dan met spreekén, met schryven, of in druck gheven, saecken tot bewys ende waerschouwinghe van sulcke en derghelijcke meer andre groote dolingen, inder Ghereformeerde oft andre Kercken Leere wesende, soo hy suppliant selve alsdan bereydt sal wesen te verantwoorden mette H. Schrifstueren, onder in eenighe

6 De H. H. Staten Confirmeren anno 1590. het teghendeel E. D. Met. lib. 16. Fol. 306.

7 Als den Hont tot syn braecksel.

8 Apologie ou defence, pag. 80

*stucken te roeren die Politycke regeringhe die \*<sup>9</sup> verde verscheyden is vande Kerckelijcke, daer door dan oock den suppliant niet en heeft te verwachten voor synen persooone dan die voorschreve regureuse executien niet weyni-gher tot schandale (zoo ghezeyt is) vande Ghereformeerde Religie selve, dan tot onghemack oft schade van synen persone of armoede. Welck verbodt van syn ghedachten vry uyt te spreken ende van goede Boecken te drucken anders dan by gratie ende Privilegie (als eertijds de Ketter-meesters plachten) die Regheerders van Leyden in heure Remonstrantie wel uytdruckelijck segghen te wesen het eenigh Merckteken van tyrannye: Soo versoeckt de suppliant met alre ootmoet Dat uwe Princelijcke Excellentie ten aensien van 't ghene voorschreven staet, ghelieven wille te doen bestellen dat die voorghemelde begonnen disputatie (daer inne nu al eenighe merckelijcke desordre gheslopen is) eerstdaeghs in alder ghelijckheydt, ende soo die aldermeest tot verbredinghe van de waerheydt sal moghen strecken, gheredresseert ende voldoert mach worden ter eeren Godts ende heyl der menschen, soo sulcks door eenighe veranderinghe vander Landen saken de selve nu souden moghen nadelich gheacht worden, (als hy spuppliant verhoopt neen) dat dan hem suppliant gheoorloft werde, in't voorghemelde sedigh ende Christelijck berispen vande dolinghen inde voorschreve ende andre leeringhe, te ghenieten die duur ghecochte vryheydt der Conscientien, of en minsten soo hem dit oock niet en mochte gheworden, ('t welck hem suppliant onghelooflijck schynt) dat hy dan, om schandale vande Ghereformeerde Religie of quetsinghe syner suppliants Conscientie, Persoons of armoede te voorkomen gheoorloft werde ('t welck hem doch in syn oude daghen met een krancke Huysvrouw niet seer lustigh en sal vallen) te vertrecken metter woon in eenighe naeburighe Landen desen niet Vyandt zynde, en aldaer het kleyn restghen syns levens te Eynden, in 't eynden eens grooten wercx niemandt nadeligh ende alle menschen nut zynde, te weten, in een sonderlinghe Index der H. Schriften, by hem nu al meer dan xxvj. Iaren vlytelijcken in ghearbeydt zynde, ende hem daer toe te verlenen behoorlijke Paspoorte, midts dat hy suppliant bereyt is, ende zich verbindt midts desen, t'allen tyden, als hy ingheroepen sal worden tot uytvoeringh vande aenghevanghen disputatie daer toe inden Haghe te comen ende blyven tot costen vande gene die hem sullen beschrijven. tWelck doende, &c. [12]*

Dan dese Requeste en opereerde niet tot het voornemen van Coornhert, die daerom Evenwel niet en liet opentlijck te verclaren dat hy inden Heydelberchsche Catechismo (die in veel Kercken hier te Lande doen ter tijdt gheleerdte ende ghepredickt werde als oft Euangelie ware:) merckelijcke groote dolinghe bevondt, daer over sekere Proeve in Druck ghevende, den H. H. Staten die dedicerende, aanbiedende sulcks noch breder te bewijzen. Alsoo dan noch de Predicanten weygherich bleven om hare Leere teghens Coornhert te verantwoorden, heeft hy opentlijck in Druck de idolinghe des Cathechismi verstoont, ende syn Boeck den Ed: H. H. vande Hooghe Raden ende den Gedeputeerde vande Steden over de aenghevanghen Disputatie toe gheschreven, daer in doende, 't gheen een Christen gheoorloft ende schuldich is te doen in 't berispen vande dolinghe diemen inde Kercken siet kruypen, soo eenighe Predicanten aen hem hadden gheschreven. Dies niet teghenstaende is hy hier om op de Predickstoelen ende over al gheblameert ende seer ghescholden ende ghecalumniet gheworden, waer door den haet van vele teghens hem verweckt is, ende heeft daer over, oock als andre, 'tsyne moeten lyden: Doch heeft hy

9 Dit antwoort gaven de E. H. Borghemeesters t'Amsterdā mede aendē Kercken-raet siet het VVarachtich verhael Anno 1630. daer tegen de Kerckelijcke rebellie uytgegaen.

hem i alle sulcx seer cloeckmoedich wel gherust ende versekert ghetoont ende is oock standvastelijck daer by ghebleven.

Ghedurende dese Schriftuerlijcke disputen, en heeft desen dapperen voorstander van Waerheydt ende Vryheydt, (Coornhert) evenwel oock niet naeghelaten by alle gheleghentheden te helpen met raden, 'tgeen hy meynde te dienen tot 'sLandts beste: soo dat hy Anno 1584. dies aengaende andermael syn Insichten stelde, radende de Nederlanden tot Vranckrijcks schut ende scherm soo blijckt in dit eerste Deel Fo. 550. Soo is oock wel te gheloven dat Coornhert, als een vande schranderste verstanden syns tijts, vā Prins Wilm doorgaens, tot des ghemenen Landts beste, de handt boven 't Hooft is ghehouden gheweest, om alsoo de Roomsche, Luthersche, ende Calvinische Politycken tot een wel bedaerde humeur ende <sup>10</sup> claser onderscheydt tusschen 't Politycq ende Kerckelick, door syn Schriften te bewegen, ghelijck hy hem waerlijck niet geschroomt en heeft de blom van gheleerheydt soo in 't Politicq als in 't Kerckelick in haer zielende Lantverderflijcke misverstanden, op't scherpste na waerheydt te berispē, disputerende opētelijck inden Hage tegen <sup>11</sup>Dr. Aryan Saravia Professor der Theologie tot Leydē. Ende schryvende teghen den Hooch-gheleerden *Iustus Lipsius* om syn *ure & Seca*, dat is het Landt ende Ziel-verderflijck Ketter-dooden, teghen te staen, ende uyt de Landen te weeren, oock de rechte Vryheydt in Religions saecken voor te staen, als oock teghen *Beze Tractaet*. vande selve materie. Waer over wy by dese Occasie niet en connen laten te voeghen dat, als de H. H. op 't uytgheven van syne Proeve teghen den Catechismum gheordonneert hadden, dat de selve by een Professor der Theologie, ende een der Kloeckste Predicanten ter examen ghesteldt soude worden, daer op niet anders ghevolgt en is als een bevel om al de Exemplaren in syn Magistraets handen te leveren, met een uytstroyinghe dat hy met sulcke Schriften teghen de Placcaten van 't Boeckdrucken ghesondicht hadde, 't welck Coornhert verstont te zien op muytinghe, ende niet op stichtelijcke, ende den Landen ten hooghsten nuttighe, soo niet noodighe, Schriften: die oock doorgaens soo krachtich ende bundich gheoordeelt wierden, bysonder teghen de verdoemelijcke Predestinatie ende Erf-sonde met den aencleven, dat, wanneer eenighe Jaren daer nae, den, wijle Hoogh-gheleerden *Dr. Iacobo Arminio* te dier tijdt Predicant t'Amsterdam een vande edelste verstanden onder de Theologanten, vande Consistorie of Kercken-RAedt aldaer opgheleyt was teghen de voorseyde Schriften Coornherts te schrijven, <sup>12</sup> hy Arminius de selve doorlesen hebbende, verclaerde dat hy Coornherts argumenten bundigher vindt dan dat de selve lcihtelijck met Schriftuerlijcke argumenten soudē connen van hem oft andre wederleyt worden. 't Welck moghelijck dem selven Armini Zalr. d'eerste oorsaeck van nadencken ghegheven heeft in die materie. Voorts moetmen bedenken dat niemandt teghen den Conscientie-dwangh ende voor de alghemeyne Vryheydt der Landen, midtsgaders tot weringh van Kercken-scheuringh,

10 Oversulcx alligeert Coornhert teghen Lips: in syn proces doorgaens 't segghen ende d'annotatien by de H. H. Staten inden Colschē vredehandel gebruyct. An. 81

11 Desen Saravia vluchten van Leyden in Engelant, de Leytsche Conspiratie, onder schyn van Religie, uytcomende, Bor. lib. 21. F.8 Lips: vluchtē mede uyt Leyden door 't hart aantasten vā Cornhert ende anders.

12 Hoe edeler hert hoe geboochsamer hals.

heylsamer, heftigher ende deftigher, met waerheytds macht in die tijden gheschreven heeft (alleen uyt liefde sonder Loon, ten ware men hem den doodtlijcken haet die hy zich daer mede op den hals ghehaeldt heeft tot Loon wilde rekenen) als Coornhert, zijnde syne Insichten in desen 't eenighe middel om de gheheele Christenrijcksche Politique ende Kerckelijcke regheringhe in rust ende vrede te brenghen.<sup>13</sup> Wamt het hooft-stuck der Christelijcker Religie is Vrede ende Eenicheydt, ende ten is niet wel moghelijk dat die blyven, ten sy men soo weynich poincten bepale als men can, ende in vele dinghen 't oordeel Vry late, soo oock vande seer vermaerde *Erasmus* van Rotterdam seer wel ende treflijk aenghemerckt is, in syne Voor-reden oft Brief Anno 1522. gheschreven aenden Eerts-Bisschop van Palermo, ghesteldt voor de *Wercken* des Oudt-Vaders *Hilarij*. Voorwaer wanneer de Catholijcke Kerck onder 't belijden vande xij. Articulen des Gheloofs met Propheterende vryheyt sonder dwang vande Conscientie hadde moghen ghereformeert worden, soo hadden alle dolinghen inde Kercke ghebetert ende gheen Overicheydt tot vervolgh, oft om de Religie te Oorloghen, connen opghemaect end misbruyckt worden. *Erasmus* uytterlijk in't Pausdom blyvende heeft evenwel vele abuysen in't selve berispt. Luther, Zwingel, ende Menno, van 't Pausdom uytterlijk ghescheyden,<sup>14</sup> hebben vele der Pauslijcke dolinghen wel naeckter wedersproken, maer en hebben dit alder-Godlooste stuck van Conscientie-dwangh niet, nae Waerheydts Claerheydt, ende nae den Eysch des noodts aenghetast noch [13] teghen ghestaen, maer hebben 't selv veel eer, elck inden haren daer sy de mach hebben ghehad, in practijcke ghebracht oprechtende soo menich Hooft soo menighe Kerck, met groote partyschappen d'een d'ander verdoemende, elck voor zich soo veel als een Pausdom stichtende, oock veeltijds met oproer swangher gaende. Hier door zijn de Papisten meer verstijft gheworden, ende van quaedt tot argher vervallen zijnde, hebben alles wat hun teghen Conscientieux ghemoet of moetwilligh oproer voort qua, op een manier, door d'Overheydts swaert, willen dempen: Waer teghen d'eerste twee, Luther, ende Zwinghel, of Calvin (dese twee leste neem ick in desen deel voor een) self door ghwelt, ende Menno, door al te nouwe ende recht scheur jeuckerighe banden der Conscientie-dwanck ghestyft, ende de wyl sy gheen van drien vryheydt van Propheteren toe stonden, is al haer berispen ende wederlegghen van Pausdoms dolinghen ende superstitionen niet alleen onmachtich ende sonder klem gheweest, maer heeft selfs gestreckt tot meerder verwarringhe van't Christendom, zijnde de saecken soo verre verlopen, datmen met recht mach seggen, met *Hilario* tegen *Constantin*. *Terwyl d'een d'ander Anathema oft vervloekinghe is gheworden, en is nu bykans niemant meer Christij*. Ofte ghelijck Coornhert op een plaetse schrijft, *Met woorden disputeertmen, men oproert met Wapenen of anders worden de meeste Christvervolgighe als Christus selve voor oproerigh ghescholden, Iae ghedoot*.<sup>15</sup>

13 Siet Cornh: 2. ruyge ontverpinghen vande uytterlijcke Kercke daer d'outste Gereformeerde Leeraers M. Hubert duyfhuys, Taco Sybrants en Andre t'Vtrecht, seer vvel mede soudon over een gecomen hebbē, waer toe Prins Wilm oock 'tmeest scheē te neygē, siet Bor: lib. 21. Fol. 107.

14 Anno 1546. schreef Calvin aen Farell. soo syne autoriteytte Genevē gelt, dat hy nimmermeer sal lydē dat Servet levendich van daer sal gaen. Dit selfde laer vviert Loy Schalydecker als Ketter t'Antwerpen door Lutter ende Melantō uyt Duytslandt door Brieven aengheclaecht ende daer Op verbrandt, Met: lib. 1. Fol 14 Sled. Lib. 5. lib. 4.

15 Syne Oorloochsvortel, Fol. 177. 6

Item: *'t is voortaan niet meer noodich nae Romen te gaen om den Paus syn voeten te Cussen*, als of hy wilde segghen dat elck syn Paus ghenoech vindt in syn Kerck nae by der handt. Onsen Coornhert hier teghen heeft den eenighen onsydigen middel-wech ghehouden van niemant om den naem te haten, Leerende alle ‡<sup>16</sup> Godvresende Menschen die door den gheloove in Christum hem trachten nae te volghen, voor goede Christenen, \*<sup>17</sup> ende alle vreedsamighe Inwoondren voor goede Onderdanen te houden; voorstaende de Vryheyt van Propheteren tot bevrijdingh synder ende aller Conscientien, gaende teghen des Werelts onheylen soo onsydigh dat hy al de subtylste ghemoet-heerschende-dwangh-bonden die iemandt oyt voort ghebracht heeft, soo met reden cluyden, ende alle Politicque voor dese Ickerighe soo op trouhertighste waerschout, dat niemant oyt syne Tractaten met waerheydts grondt heeft wederleydt; Jae de hartste †<sup>18</sup> *Critici* onder de Ghereformeerde, schijnen hem al berispende te prijzen, ‡<sup>19</sup> ende de redelyckste verdedighen Coornherts ghevoelen, met syne maer des H. Gheests Leere te zijn, als gheheel ende al met Godts Woordt oft de H. Schrifture over een comende. Hier uyt ist ghecomen, onder andren, dat de beste Politici ende ghetrouste voorstanders des Vaderlands in Hollandt minder als in eenighe Andre Provincien tot Religions dwangh verstaen, hoe seer oock d'onrustighe Predicanten, haer daer toe poghen aen te hitsen: over sulcks oordeelen d'Ervarenste, dien dwangh te zijn, een Pestelentiael vergift in 's Landts welvaren, ende voor de Conscientie den oprechten waerheys moordt priem: daer om sy oock, als door eenen Prophetischen gheest, van Coornhert ghewaerschout zijnde de menigherley onheylen daer mede sommighe oft door goedaerdighe ooghluyckinghe sommigher Politijcken, oft door schijnheylige Practycken, oft oock somtijds door oproerigh gheweldt, tot Consistoriale Lant-regheringhe ende Religions-dwangh schenen te trachten, oft oock alreede eenichsins door ghedronghen waren, met hare manhaftichste hebben weten te sluyten.<sup>20</sup> t Blijck daer van heeftmen vernomen, ten deel in d'Antwoorde die wylen Mr. Jan van Oldenbarneveldt uyt last vande Staten Anno. 1587. tot Haerlem (daer Coornhert doen woonde)<sup>21</sup> gaf aende Ghedeputeerde vande Zuydt ende Noordt-Hollandtsche Kercken ende Delfsche Synode op seeckere hun Remonstrantie aenghevende de vereenigingh der Staten met Licester, die was, dat de H. H. Staten den Inhoudt der Remonstrantie wel wisten ende noch \*<sup>22</sup> veel meer daer toe:

16 Psal: 25. Six: 33. 3. Acto: 10. 35. Ioh. 17. 3.

17 Dit confirmeren de H. H. Staten, Anno 1590. Met. lib. 6. Fol. 306 als Anno 576. vast ghestelt. Met. lib. 6. F. 126 ooc An. 1584 Met li. 't Eygen blyct Anno 1567 om vrede te hebben de Gereformeerde Religie geschorst ende de Kercken af doen breken Met. lib. 2.

18 Euseb Philale. in syn ondersoeck Anno 1617. inde Matersalems ghedruckt, Fol. 18. desen heeft *Quere-la patria* en de tvveede mael *querela Ecclesia* ingesteldt om datse anAndre niet doen mochten, 't geen datse niet wilden haer te geschieden.

19 In 't *Remonstrants Contra discours* tot scherm vande afgesonderde Remonstrantsche vergaderingen Anno 1621. Fol. 21.

20 Bor. lib. 23. Fol. 58.

21 Met. lib. 4. Fol. 277.

22 Soudē dat vveten niet vvel gevveest zyn dat eenige Predicanten uyt stroyden datmen met t'verandren vande Garnesoene in Noordt-Hollandt onder Prins Mourits beleyt tLandt aen den Vyant wilde leveren, ende dat andre communicatie hadden ghehouden, om den Erfraedt tVtrecht af te setten, Bor lib. 22. Fol. 91. Anno 1587. Met: lib 14. Fol. 277.

dat haer's Landts welvaren soo wel ter harten gingh als hunlieden; dat sy sonder hunlieden daer in wel voor zien houden; dat sy over sulcx wel mochten naer huys trecken, ende de Heeren Staten met de saecken begaen laten, maer voornemelijck blijkt sulcks inde Resolutie der H. H. Staten op der selver aendien en ghenomen, ende inde Historie van *Pr. Bor. lib. 22. Fo. 58.* geinsereert, Aldus luydende.

*Alle vrome Christenen ende Patriotten hebben meer als reden omme van harten bedroeft te wesen, (ghelijck de Staten voornoemt met ende onder hen-luyden uyt gantscher herten bedroeft zyn) dat inde vier verleden Iaren den cours onses voordeels op den alghemeynen Vyandt des Vaderlands ende der Kercken Christi is ghestuytet, ende dat die Landen in afbreuck, verderf ende verloop ghecomen zijn: maer voorwaer de Staten voornoemt en kunnen boven die ghemeene oorsaecke van dien (wesende onse Sonden) gheen ander vinden, dan dat eenighe,<sup>23</sup> soo groote Personnagien als andre, hen inde regeringe (onder pretext van de Ghereformeerde Religie seer grootelijcx toe ghedaen te wesen) eerst in de Naeghebure Provintien gheingereert, ende aen hare zijde eenighe vande<sup>24</sup> Principaelste dienaers des Goddelijcken Woordts ghekreghen hebbende, het vyer van tweedracht ende oneenicheydt, soo tusschen die Heeren [14] ende Personnagien, als den Provintien (professie van de Ghereformeerde Religie doende<sup>25</sup>) sulckx hebben ghestooct, dat sy eerst seeckeren langhen tijdt soo in't openbaer als onder die handt, niet anders en hebben ghearbeyt dan omme mijn Heere den Prince van Orangie Hooghloflijcker ghedachten (die soo veel voor de welstant deser Landen met goet ende bloet ghedaen ende gheleden hadde)<sup>26</sup> ende den Staten van Hollant ende Zeelandt, (die hen soo veel Iaren ten selven eynde ghequeten hebben) onder die goede Ghemeente in haet, opspraeck ende naedencken te brenghen, ende 't selve te weghe ghebracht hebbende,<sup>27</sup> het eynde hares voornemens gheopenbaert ende ten effecte ghebracht, namentlick de Landen ende Steden van den gheheelen welstandt, die Ghereformeerde Religie, gherechtigheden, vryheden, Privilegien ende loffelijcke ghebruycken berooft, ende in ontallijcke zwarigheden ghebrocht, ende voorts soo openbaerlijck als onder de handt ghetracht, met Brieven aen verscheyden Steden ghesonden ende andersints, omme den Steden van Hollandt ende Zeelandt oock daer toe te brenghen, ofte onder den selven scheuringhe ende divisie te maecken. Ende hoe wel veele van hen-luyden inde regheringhe ende 't Gouvernement gheweest zijnde, als oock eenighe Dienaers des Goddelijcke Woordts (wiens verraderije ende Hypocrisie te seer notoyr was) by den ghemeenen vyanden ghebleven zijn, hebbende de ware Christelijcke Religie afghegaen, ende openbaerlick versaeckt.<sup>28</sup> Soo staet nochtans ten hooghsten te beduchten dat veel anderen (wiens handelinghe soo openbaer niet is) hen als voncken van't voorschreven vyer des tweedachts ende oneenicheyds inde Landen van Hollandt, Zeelandt, ende andre Provintien verspreydt hebben,<sup>29</sup> ende dat de*

23 Den Prince van Semey Ian van Imbizen.

24 Petrus Dathenus, die Prins Wilm binnen Gent vandē Preecstoel schold voor een Atheist. El de Ryt. Hist. Anno 1578.

25 Bor lib 3 Fol 111 lib. 3. Fol. 126.

26 Bor lib. 18. Met lib 14. Fol. 83.

27 'tIs seker dat pretext van Religie is als eenen gemenen decmantel van alle cōspirateurs Seyt een ontydig Sorbonist. 't Blyckt hier als Ann. 1559 aē Grāvelle, Bor lib 1. Fol. 16

28 Bor lib. 34. Fol 2. 84.

29 Bor lib 21. Fol 30. 31. 32. 33.

*selve soo wel in de Kerckelicke als Wereldtlicke regieringhe onder 't voorschreven pretext vande Religie hen indringhende, dese Landen gheerne in ghelijcke state souden brenghen als sy haer eyghen Vaderlandt hebben ghedaen;<sup>30</sup> Maer dat sy-luyden, hen inde wech vindende den Staten van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt, midtsgaders die overghebleven Heeren vande Huyse van Nassouw end haere gheaffectioneerden,<sup>31</sup> niet en weten by wat middelen sy-luyden alle die vande voorschreven Huyse van Nassouw, de Edelen, die Magistraten van den Steden van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt, ende anderen (wiens onveranderlijke ghetrouwicheydt voor de defensie vande Landen ten volle beproeft ende besocht is) vermaecken, ende in haet, opspraeck, ende naedencken van de Ghemeente ende alle de Wereldt soude connen brenghen ende voeden.<sup>32</sup> Hier toe verstaen de Staten dat ghelopen ende ghedraeft, gheschreven ende ghesonden wordt, Nacht ende dach, ende dat vele eenvoudighe menschen schandelijcken misleydt worden,<sup>33</sup> de welcke hare misleydinghe eerst beclaghen sullen, (ten sy sy-luyden daer van in tijdt desisteren,)<sup>34</sup> als het te late, ende de saeck buyten remedie wesen sal, ghelijck die exempelen vande andere Provintien ende Steden<sup>35</sup> daer van noch soo versch ende notoir zijn; dat ten hooghsten te verwonderen is, dat, by vele, ende bysonder by eenighe dienaers des Goddelijcken Woorts, de selve tot gheen beter spiegel ghebruyckt en worden.*

'tGhene voorts ten tyden van 't Gouvernement<sup>36</sup> des Grave van Licester, ende te voren in Vlaenderen ende brabantt dese aengaende is ghepasseert, bysonder eenighe Jaren herwaerts over de disputen met de Remonstranten ghehouden,<sup>37</sup> ende eenighe niet min als Pauslijck procederen der Kerckelijcke teghen de selve, oock met ghestadich solliciteren vande executien der rigoureuse Placaten, op der Kerckelijcke aendryven ghemaect teghen der selve Godtsdienstighe vergaderinghe,<sup>38</sup> hoe oock dese suyvre muyt-wortel, naer dickwils, botten en knotten, met seer langh gheleden heeft beginnen te leven, oock binnen Amsterdam: Wat voor 5. Vraghen tot lofmakingh vander Borgher Eedt men den Leydtsche Professoren dies aengaende heeft voorghesteldt, wat antwoorde op de selve becomen, In wat groote sorghe ende becommernisse de goede Magistraten aldaer haer selver meer als eens hebben ghevonden, om den Conscientie-dwangh te dempen, ende die treffelijcke groote vermaerde Stadt, buyten soodanighen

30 Met lib. 14. Fol. 277. 278. Anno 1587 siende op de Conspiratie van Leyden.

31 Met lib 14. Fol 269. om d'autoriteyt van 't Nassousche Huys te vernietigē door de Licestersche Kerck-factie ten bestē genoemen, sulcx vvas om dat Israhel alleen mocht vwoonen.

32 Bor. lib. 23. Fol. 34. 63. 66 Bor lib. 1. Fol. 57. 79. Bor lib. 21. Fol. 30. 31. 32. 33. 34. 39. 40.

33 Bor lib. 23. Fol 34.

34 Bor lib 21. Fol. 8. lib. 23 Fol. 64. 65. 66

35 Bor lib. 21. Fol. 8. 30 31. 32. 33. 38 39. 40. 51. 62. lib. 21. Fol. 70. 79 Lib 23. Fol. 63. 66. lib. 24. Fol. 82. 83. lib. 26. F. 37.

36 Bor lib. 3. Fol 111. Fol. 114. Anno 1579. 28. Mey Met. lib. 14.

37 Met. lib. 9. den 9 Meert Anno 1579. lib. 9. F. 62. Anno 1578.

38 Anno 1626. in Martio 2. Remonstrantien vande Zuydt ende Noortdt-Hollantsche Synoden. Anno 1629. den 28. Febr. Nochmalen Siet de publicatie anno 1629. den 27 Febr. door de Magistraet ghedaen. Siet het vvarachtich verhael anno 30 in druck uyt gegevē, daer mede blyckt in vvat manieren ende vvaerom de Heeren de Kerckelijcke Sessie becomen ende ghenomen hebben. Bor lib. 3 Fol 93. ann 1566 Prins Wilms advys. Bor lib. 13 F. 114. an 1579 Met. lib. 9. den 9. Meert Bor lib. 13. Fol. 126.

dwangh, in vreden te houden. Wat vuyl Smoutighe Predicatie ende Invectiven daer over teghen de Magistraten aldaer zijn ghedaen gheweest, wat seltsame ende van oproer swangher spartelinghen men aldaer vernomen heeft teghen de Wettighe Sessie der Overheyt inde Kercken-Raet, om te zien, wat daer omme gaet ende alles in goede ordre te houden, willen wy de volle Historie bevelen, ende soude hier veel te langh vallen. Het sal voor ditmael ghenoech zijn uyt alle de voorghestelde tijtmonsterkens te betoonen dat Coornharts haters hem tot gheen valsch Propheet hebben willen maecken, hy voorsegghende aen syn Lieve Vaderlandt 't onheyl van Conscientie-dwangh te schuylen onder de Calvinische Leere, (de vroomen onverdacht) <sup>[15]</sup> dies alle, soo wel Politicque Heeren als Conscientieuse ghesintheden over groote reden hebben om syn heylsaem verstandt, trouhertighe waerschouwinghe, ende onfeylbare voorstellinghen tot der Landen behoudt, voortaan in dese ende aenstaende tyden so seer te beminnen, als men hem inde voorgaende ende t'syne tyden soo onschuldich als dootlijck ghehaet heeft: oock Godt voor al te dancken dat hy dese Landen een soodanighe Man, *Die-rijck Vol-kaersen* zijnde, syn licht op den Kandelaer gheset, ende door't gheheele landt met treffelijcke boecken ende schriften doen schijnen heeft, om tot Godts eere 's Landts welvaren ende der Kercken dienst (wan men 't wijs ware) te doen schijnen alle die inden huysen zij, geschoncken ende verleent heeft, een Man die oock doorgaens heeft doen blijcken dat hem aen der Landen vryheydt boven syn eyghen welvaren gheleghen was, waer voor hy met knapsche soberheydt, in plaets van staet ende digniteyt, op't alderverachtste onder de twist-suchtighe roock-maeckers gheleeft heeft, om alsoo te vryer sonder schroom, met de onbeschroomde waerheyt voor de ware vryheydt van syne vrye Vaderlandt ende bedwonghen Conscientien, meer behulps te doen, daer in hy dan met ghedurigh arbeyden ende sloven soo veel lofs verdient heeft als yemandt vande gheleerde (ons bekend) ende dat in sulcke tijdt doen alle man meende dat hy als eenen versuften fantast raes-kalde, Elck als onnatuurlijck dunckende dat de Calvinische, die soo veel om de Religie over al gheleden, teghen den dwangh ghestreden, ende den welcken de Capitale Kercken der vrye Landen (daer syse selve niet alle te voren uyt eyghener autoriteyt feytelijck hadden inghenomen)<sup>39</sup> om de vryheydt in geruymt waren, echter met conscientie dwangh swanger soudent gaen! So zijn dese dingen dan, tot waerschou vande nasaten, ter eeuwiger memorie des memorabelen mans in 't verhael syns levens ten thoon ghesteldt. Niet min ist selve oock insonderheyt dienstigh tot Amsterdamsche pronck, hy een welgheboren Amsterdammer zijnde. daer in dese laetste tijdt <sup>40</sup> 't alderghevaerlijckste onheyl op't aldergheluckighst in eenen gewensten Politicquen ende Kerckelijcken vasten staet ghebracht is, 'twelck Coornh. hadde hy het moghen beleven 'slandts wegghen hem een volmaect vernoeghen soude zijn gheweest,

39 Met. Anno 1570. lib. 16. Fol. 306.

40 Namelijck de wettelose huysplonderingh, venynighe complotteryē tot verachtingh als tot afsettingh vande Magistraten blyckende in uytgestroyde libellen, ooc trouwelose krackingh vandē borger eedt, tot welcks uytvoeringh bevordert zyn van die 't minst beraempt, 5 vraghen hoe verre een litmaet der gemeente indē borger eedt gehoudē is, d'antwoort is gestelt by de Theologische faculteyt. Anno 1628 den 6. December. ende by den Raden van Hollant An. 1619. den 6. Maert, ondiensig geoordeelt, hoe lac Triglandus sulc doen vande Iesuiten afschildert vint men in syne voorredē des vertaelden antwoordt G. Witak. teghen E. Camp 10 reden Anno 1624. t'Amsterdam by M. I. B. ghedruct.

zijnde alles conform synen hertelijcken wensch ende ghetrouwen arbeyt, die hy ter Goude, daer hy eyndelijck is gaen wonen, gheluckelijck ghe-eyndight heeft. Want na dat hy de Paraphrasis Erasmi uyt het latyn in't nederduytsch by na hadde overgheset, is hy in zieckten vervallen, waer inne hy seer gheduldigh wesende, ten laetsten op den xxix. Octob. Anno 1590 met goet volcomen verstant ende vast vertrouwen op Godt inden Heere ontslapen is. oudt wesende acht en tsestigh jaren. Ende overmits datter deur eenige nydighe menschen, hem partydigh zijnde, onwarachtighe gheruchten waren verstroyt, dat hy seer ongheduldich in syn zieckte was geweest, so heeft syn susters dochter, die by hē woonde, om't tegendeel te betoonē, doen beleyden de ghetuyghenissen van Mr. Boudewijn Ronse Doctor inde Medecijnen, die over hem hadde ghEGAEN, midtsgaders noch acht andre eerlijcke persoonen, mannen ende vrouwen, die hem dagelijcx quamen besoucken, ende hem in syn zieckte ooc gewaecht hadden: De welcke alle een drachtelijck getuycht hebben, dat hy in syn zieckte seer gheduldigh, stil, ende ledigh geweest is, met een vast betrouwen op Godt, sprekende seer verstandighe ende stichtige redenen, daer sy af verwondert waren. Doch na seer weynich tijts vermits hem de sprake seer beswaerlijck viel, zijnde tot den laetsten toe seer wel by syn verstant, soo dat het de ghetuyghen een verwondren was,<sup>41</sup> verclarende weynich gezien te hebben soodanighe goede ghesteltenisse in een mensche die de ure syns stervens so naer gekomen was. Ende onder andre soo verclaert ende ghetuycht Cornelis Willemsz openbaer Notaris ende oock Secretarius vande Weescamer binnen der Goude, dat hy op den xxvij Octobris naermiddaeghs ontrent ten vyff uren hem quam besoucken, zitten in syn klederen op het voet-eynde van syn koetsbeddeken, aen d'een zyde vanden haart met kussens onderset: Dat hy tot hem onder andre met eenen grooten yver sprack in effecte dese woorden: *Ick hebbe van Godt een ziele ontfanghen, die behoort hem toe, indien ick die besitte als myn eyghen, soo doe ick qualijck: maer besitte ick die als Godes, soo doe ick recht, 't is gheen eyghendom, hy mach die verwerpen of behouden so het hem ghelieft, ick hebbe gheen claghen; maer God is goet, hy doet niet dan goet, ende en sal mitsdien syn goet schepsel niet bederven.* Houdende daer mede op, vermits het spreken hem moeyelijck viel. In summa, geduerende syn zieckte, als oock in syn voorgaende leven, heeftmen in hem ghezien, so in woorden als in wercken, seer clare tekenen van oprechte geloof in Christum, als mede van oprechte Godtsalicheyt, ghelijck syne schriften in overvloed betuygen. Hy leyt binnen der Goude begraven, volgende syn begheerte van datmen hem niet soude vervoeren na Amsterdam daer hy was geboren: noch na Haerlem daer hy meest ghewoont hadde. Op syn graf is dit graf-schrift ghehouwen.

---

41 Onder Andre des stads Leydens lustificatie instellende tegen de Licestersche rebellie daarmede de A. M. van Amsterdam ooc opt loflijkst can verantwoordt vordē siet oock in't l. proces vant 464. tot 471. artic.

*Nu rust  
diens lust  
en vreught  
was deught,  
en 't waer  
hoe swaer  
't oock viel:  
Noch sticht  
syn dicht  
gheschrijf  
maer't lijf,  
hier bleeft  
God heeft  
de ziel.*

[16]

*Eenighe loffelijcke ghetuyghenissen van Dierick Vol-kaersen  
Coornhart Amsterdammer, een Licht van sijnen tijdt.*

## C. BOOMGAERT

*Isacus Pontanus* <sup>42</sup>

**O**nlanghs zijn in dese Stadt ghevveest mannen van treffelijcken verstande: Want wy noch jonck zijnde, ghesien hebben *Dierick Volkaersen* beter by den name Coornhart bekend, oudt van Iaren, in vermaertheydt ende gheleertheydt florerende, hoewel by hem spade want niet jeghenstaende hy oudt ontrent de XL. Iaren, ten halven sijns levens was ghecome, heeft daerom niet nae ghelaten hem tot de gheleertheydt te begheven, ende de fundamenten ofte eerste beginselen vande Grieksche ende Latijnsche talen by der handt te nemen, daer inne hy soo veele heeft ghevordet, dat hy niet alleenlijck de voornaemste soo Grieksche als Latijnsche Authoren ofte Schrijvers grondelijck verstaen, maer oock eenighe der selver in onse eygen, ofte Vaderlijcke tale overgheset heeft. Op welcker gheschicktheydt, jae op de woorden selve wel ghelet zijnde, sal men bevinden die alle soo uyt ghenomen ende eyghentlijck te zijn ghesteldt, dat die de ghewichtigheydt der dinghen, die aldaer gehandelt worden, gantschelijck ghelijckvormich, ende 't gene hy seyt, oft schrijft, by hem sulcx inder waerheydt verstaen ende ghevoelt te zijn. Waerna, hoogher dingen voornemende, heeft hy hem inde *Studie vande Theologie* ofte Godt-geleertheydt inde *Verschillen* der selver oock geoeffent, ende sommighe niet vande minste Theologanten veel te doen ghegheven. Doch is my onbekent of hy't selve met voornemen van teghen-spreken ghedaen mach hebben, (daer mede hooge verstandenen dickwijls zijn belemmert, meynende datse haer gevoelen alleen niet en moeten seggen: maer eens anders oock tegen spreken) Maer dit overgeslagen, soo blijkt nochtans by allen vromen, uyt sijne uyt-gegeven schriften, dat het naesparen der *Godsaligheydt ende waerheydt* hem ernst geweest is, ende ter herten gegaen heeft, &c.

*Noch den selve Pontanus.* <sup>43</sup>

Oock en is alhier de eere ende prijs van Coornhart niet te verswijgen, dien ick hier voren onder de Geleerde getelt hebbe: Want Coornhart hem in sijn jonckheydt begeven heeft gehadt tot de conste van 't snyden van copere Platen, daer mede alderhande Beelden ofte Personagien ende Historien ghedruckt worden. Maer naederhandt door saken van meerder gewichte; daer af getrocken zijnde, is hy uyt de selve conste, die hy loffelijck aengevangen hadde, ter bequamer tijdt gescheyden, ende heeft de oeffeninge van dien

42 Dit is gheextraheert ende overgheset uyt Pontani latynsche historie vande stant e n dinghen der stadt Amsterdam int 11. boeck, cap. 28. pag. 244.

43 Pag. 246.

zijne discipulen (onder de welcke Philips Gal geweest is) naergelaten.

*Iustus Lipsius.*<sup>44</sup>

Het Boeck vande Zedekunste ontfangh is gaerne van u. Soude ick daer van walgen: soo dwaelt ghy. Ick sie dat meest alle stucken [17] van dien Man subtyl ende wijselijck geschreven zijn. Ende och offe alle waren van dese stoffe. Want die hoogher dingen, hoewel hy die mochte roeren ofte handelen sonder vallen van hem selve, maer qualijck en sal hy't connen doen (soo nu de wereldt is) van anderen. Dese<sup>45</sup> wech is veylich, ende in onse Tael noch niet betreden, ende over sulcx vruchtbaer. Ick bidde u luyden reynighste: Want de gene die op de Predick-stoelen ende hooge plaetsen dagelijcx preken ende roepen, sullen gen meerder vruchten aenbrengen, als ghy luyden, wanneer ghy dusdanige Schriften onden den man brengt. Hier hebt ghy mijn gevoelen in't ruych, by avontuyren suldy't hebben met meerder onderscheydt, als ick 't meerderen onderscheydt sal gelesen hebben, &c.

*Noch de selve Lipsius.*<sup>46</sup>

Het mishaecht my dat ick eens met Coornhert getwistet hebbe. Soo ick weder beginnen soude, dat mijne geheele schrift soude matiger sijn. Dan den wint der Affectien verruckt ons altemet, ende ick sie hoe wanckel ick stae op den wech van onse stantvasticheydt.

*Hendrick Lourens Spieghel.*<sup>47</sup>

Onses verstorven vriendts naem scherm suldy bevinden my ernst te zijn: hy heeft het wel verdient, bysonder aen my, die de meeste weldaet ter wereldt van hem ghenoten hebbe, dats Waerheydts kennis: die had hy overvloedigh, die leefde hy ernstigh: dit doet ende deed my hem hooch achten. *Testimonium veritati non amicitia riddes*. Het overdencken des ziel lusts in 't smaken sampt het bevinden des hoochweerdighen ghenodts in 't besitten sijns mede ghedeelden lichts: doet my met u (:daer ick (sulcken vrundt ende een Eenhertigh broeder binnen 's Iaers verloren hebbende) nu alleen ziel ghelijckheydt in waerheydt ernst voor my, aen bespore) wenschen breder verkeringh. *Magis enim veritas*

44 In syn brief aen H. L. S. tot Leydē den 28. Maert Ao 1587.

45 Zedekonst, oft wellevenskonst by Cornh. geschreven.

46 In syn brief de{n} 4. Maert Anno 1591.

47 In syn brief Ann. 1590 slachtmaals leste aen Corn. Boomgaertsz. Desen H. L. Spiegel heeft Cornhert syn sedeku{nst toe geeygent, en{de} hy heeft Cornharts graf-schrift gemaect.

*elucet quo Sapiens ad manum venerit*, Nopende Lips. Dialogist:<sup>48</sup>. daer heeft hem een groot man vergift: Groot sout hem moeten achten, in sulck vertrouwen te hemwaert staende als ick met reden doe. Datmen den man (Lipsius) self dat roof sou laten ontwarren, dat waer mijns oordeels voor Lips: voor Coornhart: ende voor den onnoselen en 't vaderlandt wenschelijckst gheweest: sijne woorden inde Politica waren uyt te krabbe, ick hielde het voor een misgreep (falen is menschelijck) die heb ick *gedraghen* soo ghy recht schrijft, maer noyt *voorghestaen syn wichtighe dolingh die my selfs mishaecheden*, &c. [18]

*Iouckheer Artus van Brederode Raedt in't Hoff Provinciael van Hollandt.*<sup>49</sup>

My was van herten leet, horende het overlyden van onsen ghemeynen vriend mijnen Oom, een man voorwaer, waerdich om gheacht te worden om syns verstants wil, meerder wesende dan ick oyt gesien hebbe in ymandt, na mijn cleyn oordeel. Hy is by den Heere, ons latende syn boecken om noch dickmael met hem te spreken, als ick sekerlijck doe.

*Mr. Hugo de Groot.*<sup>50</sup>

VViens (Coornherts) arbeyt ick ten hoochsten extimere, als wetende dat hy wel verstaen heeft den grond van ons oorloch, ende geyvert voor 's landts welvaren. Oock van 'twistmakende disputeren den mensch gewesen tot de Practycke der Christelijcker religie. ick hoope V. E. my dit advys, als comen uyt eene oprechte affectie ten dienste vande waerheydt ende van 's landts welvaren ten besten sal houden.

Noch de selve Mr. Hugo de Groot.<sup>51</sup>

't Is seker dat meest alle swaricheydt inde Christenheydt comt door het al te precis dringen van subtile leerpunten, manieren van doen ende ordre, die voor een groot deel, in haer selven noch heyligen, noch verdoemen, waer onder dan de ick-heer-sucht,

48 Nae dat Lips. Door versoec vā eenighe stedē in volle vergadering vande H. H. Statē vā Hollant by omvragingh vercregen had datmē syn Politica niet mocht schriftelijck aenvechten, heeft Gerrit de Langhe Borghemeester vanweghen de stadt van Gouda sulckx ghestuyt, segghende, indien Lips. Waerheydt schryft soo salmen door de crachteloose aenvechtingh daer op vaster moghen steunen: maer indier ymandt eenigh bedroch tot 's landts nadeel in vont dat wy niet sien; wat schaet verbeteringh. Maer de stadt Leyden heeft uyt Coornherts 1. Proces (dat aen haer ghediceert was) sulcks niet conen oordeelen, wat Lips. met *ure & seca* voor had, ende daerom een Publicatie ghedaen Anno 1590. dat sulcke deductie, buyten haren wil ende kennis, ende ondienstigh was, verclarende dies syn Proces soo veel te zyn, als een fameus Libel. Dat het kan zyn dat sy sulcks ghedaen hebben, met de selve meningh als Hendrick de vierde Coninck van Vranckryck dede een tractaet tegen den Paus ghemaect door Iacobus Coninck van Enghelant, liet verbranden, ende ter berispinghe van Iacobas, Antwoorde, dat hy dat had ghedaen, om te meer bekend ende ghelesen te worden, na't woord *Nitimur in vetitum*.

49 In sijn brief aen Corn. A. Boomgaert dato 3. Februarij Anno 1591.

50 In sijn brief aen M. V. H. Wilms uyt Parijs Anno 1629.

51 In syn brief aē dē selven uyt Delft Ann. 1631. den 31. Dec.

geleydt door eygen eersuchtige geesten, heur gemeenlijck menghet.<sup>52</sup> t'hanteren van vredsamen Christelijcke vergaderingen tot opweckinge van Godvruchticheyt ende 't gebruyck der tekenen, acht ick datmen moet houden in syne waerde als behulp middelen tot het principaelste, ende ick hoope de wercken van dat cloeck verstant (Coornhert) niet onnut en sullen zijn, om eenige niet al te verre ingenomene te brengē tot meerder vrede lust ende tot bevordring van de saken waer inne eygentlyck de Christelijcke religie bestaet.

---

52 Siet Cornhert ruyge Onworpels des uyerlijcken kercks, tot dienst der vredsamen Christenen in't 2, ende 3. deel.

[19]

*Voor-reden aen den bescheyden Leser.*

C. BOOMGAERT

**P**aulus seyt: *Het Rijke Gods is niet in woorden, maar inde cracht ghelegen.*<sup>53</sup> Desghelijcx Eusebius<sup>54</sup>: Het Christendom bestaat in de daadt, niet in de naam, soo dat een Christen is, die door de kennisse van Christo ende sijn leer in beleeftheydt, rechtvaardigheydt, alle vveder-vvartigheyt gheduldigh te verdraghen in stantvastighe deuchdelijckheydt, ende een God boven al te eeren ende te lieven, uytmuylt ende andere menschen overtreft. Ende ghelijck oock het gemeen spreekvvoordt mede brengt, *Dat het Christendom niet en bestaat inden mondt, maar inden grondt: inde daadt, niet inde praat.* Even soo is Dirk Volckertsz. Coornharts meeninghe ghevveest, datmen 't gheloove op Christum ghesondeert, met een Christelijcken ende oprechten vvandel behoort te beleven. Dit vveten alle die met hem ommeghegaan ende verkeert, ofte sijne schriften ghelesen hebben, des niet teghenstaande is hem by sijne mis-gonstighe anders naarghegheven gevvest, ende dat meest om dat sich in gheene uyterlijcke Kercke t'sijnen tijden en begaf, of self gheen op en rechte: vvaar op hy ghemeenlijck seyde, datter niet dan te veel Kercken waren, ende meer afbrekens dan timmerens noodt vvas, van soodanighe Kercken, dat gheen vvare of alghemeyne vrye Kercken, maar afghesonderde Kerckers, ende hare meeste stichters ende Kerck-meesters onghesonden bou-luyden vvaren. Daar over hem insonderheyt nagheseyt vverde, dat hy de luyden in 't vvilde, sonder uyterlijcke Kercke heeft willen brenghen, 't welck teghen alle goede zeden ende Lants-beste is strijdende, en{de} so verde van sijn meninghe is gheweest als Hemel ende Aerde van malcanderen verscheyden zijn. Want hoevvel hy eenighe schriften uytghegeven heeft, daar uyt sijne misgunstighe sulcke ongerijmde consequentien pogen te trecken, soo heeft hy nochtans elders 't oogh op ghehadt, te vveten dat hy vvilde aantatsten, de gene die hen Meesters over een anders gheloove maken, die de Kercke Christi elck aan hare opinien, secte [20] ende vergaderinghe binden, ende den genen die ergens in van henluyden verschillen, terstont voor Ketters ende onghehoovige veroordeelen ende uytroepen: Oock de gene die de geheele Godsalgheydt in uyterlijcke kercken-gebruycken of ceremonien stellen. Is daaromme oock sijn meyninge ghevveest als vvas die van *Erasmus* met Keyser *Karel* ende *Paus Adriaen* (oock als die van *Cassandro* met Keyser *Ferdinand* ende *Maximiliaan*, ende als voor haar geweest is de meeninge van Keyser *Sigismond*, in 't Concilie van Constans, het Concilie van Basel ende van Pisa anno 1511. door 't beleydt van *Maximiliaan* ende Coningh *Lodewijck* vergadert) ende van anderen soo voor als na,<sup>55</sup> om met voegelijcke middelen tot de gheheele

53 1. Cor: 41

54 Eccles. Hist. lib . 1. cap. 1.

55 Siet de antwoordt. Isa. Causanboni aen dē Card. Perron. Van vveghen den Coninck. Anno 1612.

Christenheyds ende elcker menschen nut, des Kercks misbruycken af te schaffen, te verbeteren, ende de alghemeyne Christelijcke Kercken eendracht ende vrede te vorderen, daar toe men in dese tijden veel gheleerde mannen, oock insonderheydt den seer wijsen ende alderdoorluchtichsten Coninck van groot Britannien treffelijck siet arbeyden.

De meyninge van Coornhart is vorder gheweest soo verde eenighe ghebreken zijn inde kercke, daar door het fundament des gheloofs ende saligheyds niet om en wert ghestooten, dat die niet alle man, maar de waarheyten kenner, met vvel gegronde redenen behoort aan te vvijsen: maar daarom niet uyt de kercke te gaen, ende datmen kerckghebruyck, dat by eenighe misbruyckt vvert, vvel recht ghebruycken mach.<sup>56</sup> Ende hier op is sijn eerste schrift gegrondt van over veel jaren, daar op D. Ian Calvijn soo vinnigh ende heftigh uyt vaart. Hier toe vvijsst oock sijnen brief aande Raadsheer Artus vā Brederode achter de uyerlijcke kercke gedruet, als mede sijn *Bewerp van een uyerlijcke kercke* ende der selver oeffeninghe. Ende gelijk Cassandar sijn *Officium Py viri*, ooc D. Iunius sijn *Vreedsamen Christen* daar toe aanvoert e n grondtvest, dat elck poghe inde kercke daar hy is, vvel te leven: soo sietmen dat oock Coornharts grondt ende oogmerck gevveest is: dat elck vreedsamelijck de vvare Gods-vruchtigheyt soude betrachten, om deur t'hanteren der deuchdē meer Christen; ende een recht lidt aan t'onsienlijcke lichaā Christi te vvesen, dan deur uyerlijcke kerck-oeffeninge, of ceremonien sulcx te schynen, of daar partijdelijck om te tvvisten. Daar toe sietmen al sijn schrijven, insonderheydt sijn *Mindinghe des Secten*, ende sijn *Vre-reden*, noch onlangs [21] in druc uytgegeven, en so veel stichtelijcke tractaten strecken. Soo den bescheyden ende onpartydighen Leser oock uyt dese sijne *wercken* sal moghen oordeelen ende mercken.

Hy is so vry gevveest van't gemeen gebrec van Secteryen ende partyden om uyerlijcke Kercken ghebruyck, dat hy by na met Hans de Rees (of Waterlantse ghemeente) om hare zy den losheyt of onpartijdigheyt, als die hen minste aā menschelijcke ordinantiën of instellingen verbinden, vereenight hadde, niet teghestaande hy de selve niet sonder groote dolinge hielt, verclarende datmen geē partye moest maecken teghen ymanden die eerlijck ende vroom van leven ergens in een ander verstant of geloof mochten hebben. Ende ongetwijfelt haddē de gereformeerde Predicanten sijn tijts hem beleefdelijck bejegent, e n wat gematighder, ende niet so stout geweest, van alle, oock de hoogste leer-poincten na haar goetduncken te beslechten, die een ander op te dringhen, ende al te groote meesterschap ende heerschappie over eens anders consciëntie ende gheloove aan te nemen, (gelijck over veel jaren met *S. Castello*, *Caspar Coolhaes* Predicant tot Leyden, *Herman Huberts* Predicant ter Goude, *Cornelis VVigers* Predicant tot Hoorn al mede is geschiet: Als oock voor vveynigh jaren metten godsalighen vermaarden *D. Iacobo Arminio* Professor der H. Theologie tot Leyden: en men noch dagelijcx met *D. C. Vorstio* ende de *Remonstrerende Predicanten* siet gebeuren. Soo de Predicanten (seg ick) hen modester en{de} beter gedragen hadden, hy soude hen (als oock veel meer andere vrome luyden) lichtelijck hebben ghevoeght inde Gereformeerde Kercke, diens ghebruyc in ceremonien of kerck-oeffeninge hem niet en mishaaighde. 'tIs sijn ende der Kercken, oock des Vaderlandts ongeluck geweest, dat doen ter tijt veel Predicanten niet wijser ende ghematighder en vvaren: of dat in dese tijden (in vvelcke de Christelijcke vryheydt

---

56 De Vre-reden.

van veelen, oock Christelijcke Overheyden beter verstaan ende oock voorgestaan vvert) niet en heeft geleefd. Want hoevvel hy de Kercken groote dienst gedaan mocht hebbē (al ist dat sommighe dat vveynigh erkennen) hy soude de Gereformeerde Kercken in dese Landen noch meer nut gevveest, ende ontvvijfelijck oorsake gegevē hebben tot een algemeene eendracht van alle of 'tmeedel der kercken ofte gemeenten in dese onse vereenighde Provinciën, daar sijne genegentheyt [22] sonderlinge toe strecte. Daar alsnoch elck so voor 'tgemeen als onse nasaten bysonderlijck om behoort te vvnschen en te arbeyden, tot verminderinghe vande hatelijcke partyschap (diemen dagelijcx om gheringhe oorsake meer ende meer siet toenemen) ende vermeerderinghe van eendracht, ende vrede onder den ingesetenen, 'tvvelck tot groote versekeringhe, macht ende welstant vande vereenighde Provinciën soude strecken.

Hier toe heeft Coornhart (gelijck alle oprechte Christenen ende liefhebbers des Vaderlants betaamt) van begin getracht om secten ende partyschappen te minderen, Liefde ende Eendracht te vermeerden, ende dat elck den anderen vriendelijck te gemoete soude comen, ende goedelijc verdragen, sonder soo lichtvaerdelijck om eenigh diversch verstant of uyterlijck ghebruyck, een secte aan te rechten, sijnen naasten te veroordeelen, te verdoemē, of om geloofs saken te vervolgen ofte te dooden, welcke hatelijcke en{de} vuyrighe middelen om Religie te planten of te beschermen, Coornhart (siende inde Kercke cruypen) opentlijc berispt ende als ziel, lijf ende lant verderflijc opt hoogste verfoeyt ende sterckelijck wedergheleyt heeft. Derhalven dickwijls verclaart 'tselve de eenighe oorsake geweest te zijn dat hy tegen *D. Ian Calvin* ende *T. Besa*, ende volgens tegen *Iustum Lipsium* (ende hare heftige navolgers in desē) heeft geschreven, so sijne in druck uytgegeven boecken overvloedig getuygen, tot bescherminge van der sonscientien vryheyt, en{de} *Religions vrede*, behoudinge van Landt ende luyden en{de} vvderstant van onse algemeene vyanden, soo geestelijcke als vvaarlijcke. Daaromme godvruchtige Leser oordeelt recht van dese vromen mans arbeyt, u ende allen God-lievende ten besten gedaan, leest sijne schriftē so ghy de uvve gelesen vvilt hebben, sonder voor-oordeel, inde vreese des Heeren, beproeftse op den toetzssteen des H. Schrifturen, ende vvat daar goets in is gebruyct tot uvver verbeteringe. Dit sal geschieden so ghy alle uvve gedachten, vvoorden en vverckē vvendet om de vvaarheyt ende vrede te helpen vorderen mette Christ-ghelijcke Liefde: 't Welck u ende ons allen vvil gheven, de Almachtighe eenighe Godt des Vreden in sijnen lieven Sone, door den schat der Liefden, die 't al can vereenighen, Amen.

[3]

*VOOR-REDEN.  
Aen alle onsydighe oprechte Liefhebbers der Waerheydt.*

JACOB AERTSZ. COLOM

**H**ET was een wijse verbeeldingh in de oude tyden onser Voorsaten, de Deucht af te malen in de ghedaente van een Maghet, rijck in schoonheyt, ende arm van gewaet; Om uyt te beelden in dese tweesinnighe Schildery, dat de Deucht den ydelen blick van de Wereltsche pomperye veracht. *Apelles* sulcx schilderende, wiert van een vriendt gevraecht, wat beeldt hy maeckte? Ick schilder, seyde hy, der Goden Godin. Voorwaer een antwoord meer als leerlijc, daer op een verlicht gemoet genoegsame Christelycke bedenckingen can maken, overmits de bewegingen van een Geestelycke schoonheyt, niet min is voor den Goden als de Lichaemelycke voor den Menschen. *Appelles* dese Godinne door sijne Konstige vinding 'tgelaet doende hebben in een suyper ende heus gestalt, 't gesicht aentreckende, maer 't Lichaem omhangen met afkeerige gescheurde Kleederen, op datmen door die verholentheyte soude bekennen, dat de Deucht alleen eyscht den pronck der Zielen, ende met den smuck des Lichaems, van haer selven sijnde d'Eenvoudige voorsichticheyt, achtse niet minder als de brosse gunsten van versierde Kunsten, daerom niet oneygen noch sonder oorsaec is geseyt, dat diese naect mocht sien, dadelijck van haer schoonheyt soude bevangen wesen. Maer een Hemel Dochter synde, canse niet gheliefkoost worden als met Heylighe zeden, noch vereenigen als met eenen reynen gheest, ende daerom wortse van weynige gezocht, veel min verkregen. De Deucht hebbende die Loffelycke Jalousie dat sy wil eenich ende volcomelyc bemint syn, besittende den wil ende meyning om 't ghevaer te vlieden van geveynstheyt, niet alleen heersende over die ghebrecken die soudent moghen schuylen onder de gunsten van menschelycke swacheyt, maer ooc volstandelijc met haer voeten te verpletteren alle geblinthoete ende openbaere zonde die haer zouden mogen bestryden, om die oorzake is haer kracht vergeleken by een Palmtac, den welcken hoemen hem meer neerwaerts poocht te trecken, hoe hy sich meer om hoog recht, hebbende de Goddelycke Reden als haren eenighen bevel-stock in de hant, daer mede sy op Godes Wetten wijst, ende die alleen bestiert. Met wyze afkeericheyt de vyantsche vertreding aenwysende, die God ghestelt heeft tusschen 'theerschende vlees der zonden en saligned'rigen Geest; ja tusschen de verdoemelycke doet en 't Eeuwigh Leven. Dese Hemel-Godin schijnt dat den Amsteldamschen *D.V. Coornhert* (van *Hendrick Laurensz. Spiegel*, in syn Herten-spieghel *Deught-heldt* genoemt wordende) in syn leven op't hoogst getracht heeft te believe, sonder eenighsins yemants gunst noch eygen nut te soecken, veel min haet te schromen, ende daerom teghen al syn beschuldigingen niet claerder voor hem spreekt als de verantwoording Pauli Act. 24, c. als hy van Felix van de Joden valschelijc voor een oproer-maker beschuldigt was, zonder dat sy't conden

bewysen, dede onder ander syne belyding aldus: Dat ic na den eysch van dese Leere, die sy een Secte noemen, den God onser Vaderen diene; ende dat ic alles geloove wat inde Wet ende Propheten gheschreven staet, ende dat ic op God hope hebbe [4] (het welcke sy selve mede verwachten) datter sal zijn een opstandighe der Dooden, beyde der rechtvaerdighen ende onrechtvaerdigen, ende hier in oeffene ic my dat ic altijd een onbevleete conscientie heb voor Godt ende de Menschen. Met dese belyding heeft *Coornhert* ooc getracht zijnen even naesten ende zijn lieve vaderlant als sich selvē in raet ende daet elck vorderlijc ende niemant schadelijc, alcx rust ende niemants onrust te wesen; waer door desen Deuchts-vriendt in eenen onversoenlijcken haet is ghecomen by meest alle ghesintheden, voornamelyc by die conscientie-dwang zochten in te voeren, daer hy sic hopt alderyverigst tegen de hoochste verstanden so Werelts als Gheestelijc heeft durven canten, als blijft aen *Iustum Lipsium*, dies hy meermalen versocht mondelings *ure & seca* te spreken, mede betuyghende voor Godt, dat dit Ketter-doodens ghevoelen d'eerste oorsake is geweest dat hy de penne teghen Calvijn ende Beza in de hant heeft ghenomen, *magnanimus verum & libre eloqui amat*. daerom ooc tot dienst zijns lieve vaderlants de *Politica Lipsi*, Calvini en Bezae Ketterstraf, so grondig als bondich wederleyt, ende in sijn twee Vryburghse Synoden samen vernieticht, welcke Schriften neffens meer andere daer toe dienstich nu eenen gheruymen tydt door onderdrucking der boose ende versterf der vrome, nauwelycx meer ghevonden noch ghelesen worden, hoewel in dese tyden ende Landen op't hoochst noodich, also voor oft na zijnen tyt niemant ons wetens daerin so veel gearbeyt, noch so naect dit helsche monster ontleedt heeft, achten't derhalven Godsdienstigh te zijn synen arbeydt door den druck wederom ghemeen te maecken, ghedenckende als *Seneca Epist. 79* wel seyt, dat den tyt och comen sal, die de begravene, ende door boosheyt hares tijts ondergedruckte waerheyt aen den dach sal brenghen, ende al ist dat de nydicheyt doet suyghen, alle die tot uwer tijt leven, daer zullender noch comen, die zonder gunst of tongunst zullen oordeelen. Met welc oordeel *Coornherts* Schriften voor Waerheys Liefhebbers tot de alghemeene lants welstant, niet alleē meest nut connē doe, maer ooc om voor alle omsichtige Religieusē seer naect te bethoonen, dat yeder in al zijne driften so vast niet gaet, of men cander in missen. Gelijc *Lipsius* teghen *H. L. Spiegel* bekende, so hy nochmalen met *Coornhert* te twisten had, mathiger soude zijn, deur den windt der affectien verruct zijnde, bevont sich wankel op dē wech van stantvasticheyt. Daerom *Coornhert* ooc altijd verstont dat elck-ander so gunstich behoorden te verdraghen, als men gaerne verdraghen oft geleden ware, immers heeft hy mede ergens in gedoolt, andere doolen ooc so en hebben die ooc niet altyt de waerheyt, welcke om andere te lasteren vaerdighst sijn, noch die seggen terstont niet beter die't bitterst berispen, ende om dat doolen menschelijc is, selden gout sonder schuym, oft licht sonder schaduwe sijnde, so can men in sijn schriften, als van allen anderen 't onsmakelijc verby gaen: Ia veyliger, also andre meest voor Kercstichters of Wettighe Ick-Heeren willen erkent wesen. Hy *Coornhert* alle zijne schriften maer onder verbetering stellende, draeghtse niemant op als onfeylbare Wetten, maer waerschout veel eer voor Warheys Kennis niet te oordeelen, veel min te ghelooven, heeft daerom *in de nare nacht van Ziel-verderfflijcke Duysternissen, sijn oprechtigheys lichten ontsteken aen Deughts getrouwe stralen, ende gestelt op de Waerjeyts Kroon so van Eenvoudighe als voorsichtige*

*Heerschappy. Die-Ryck Vol Kaersen* de doetse ten claersten tot Bakens branden, om der Landen ende Luyden heylsaem-voedende *Coren-Hertelyck* aen te wysen, [5] als ooc voor de redelose sucht van Conscientie-dwangh te waerschouwen, sulcx doende niet alleen naer de Wet der natueren, als *AEneas* *sijnen Vader draghende* *sijnen zone aen de hant leyde*, om beyde *alst naeste bloet* uyt den brant te verlossen, maer ooc naer der Schriftuere als den verachten *Samorit* aen *sijnen behoefighen*, doch niet min onbekenden als *half dootlijc* geschenden *naesten*. Ooc in *sijn ommegang* niet anders uytbeeldende, tot deugts oeffening, alst belevē der *Acht salighedē*, Mat. 5. *daer Christus lydens vervolging om de gerechticheyt mede salight*. Coornh. *met sekerheys onsydighen Passer, wijsende niet op hem of sijne Leere, maer met het een point op de Deught selfs, met d'ander point op Godes Wetten, daer in het kennen des levendigen Gods en synen gesonden Christum, neffens de Liefde (als zielde des Christendoms) blijcken wisse merck-tekenen der Kinderen Gods te sijn, verrijct met Duyfsche onnoselheyt, die de Serpentijnsche voorsichtigheyt door den Olijf-tack van vrede, als der Christenen opperkleet, in eeuwige rust van Hoop, Geloof en Liefde verknocht hout.*<sup>57</sup> Om sulcke ende dergelijcke milde uyt-deelinghen van Godvruchtigheys Oly te gieten in de wonden van zonden der half vermoorde zielen, (om alsoo niet waenlijck, maer waerlijck te doen genesen (is *Koornh.* Van veele dese tyts Wet-kundighe Priesters, ende Levijtsche Schrift-geleerde, niet alleen met schijn-proncx-heyl voorby gegaen, noch vernoeght, datse haren natuerlijcken mede-knecht selfs op't lijf vielen, met dese vinnichste bejegeningen van Hollandsche Boeve, Rasenden Hondt, Onbesneden Goliath, aenblaser des Satans, Prins der Libertijnen, die den Vryen wille uyster Hellen brocht. Smit van alle Ketteryen, oproerighen Teudas, of Judas, ende sulcx als meer blijkt in druc teghen hem uyt-ghegalt: (Verghetende niet alleen *Calv. Leere in sijn declaration* pag. 88. Dat lastren een claer teken is van een vrevel gemoet: Ende so *Milevitanus* wel seyt: Mach yemant ooc Godvruchtich teghen God syn, die wreet en quaetsprekent tegen synen naesten is?) Maer sommige hebben't gewelt so verre misbruyct, datmen *Koornh.* 't Gemeene recht van vrome Luyden heeft ontseyt, om in de Stadt Delft te moghen plaetsen. Andere met onrijper oordeel vaerdigh, datmen hem behoorde ghevanckelyc te sluyten op't Huys te Muyden, of elders, ja datmen hem als een Ketter behoorden te straffen, dats niet half doot te laten liggen, maer den Raet om Lijf ende ziel ontydig t'samen te vermoorden (als *Servet* binnen *Geneven*) ende dit puyrlijc alleen om sake van Religie, gedisputeert hebbende int openbaer met de Delfsche Predicanten, tot Leyden, ende in den Hage, ter Ordonnantie vande H. H. Staten, ende Prince Wilhem van Orangie h.l.m. doch dese hem en de nature van't Lant beter kennende, neyghden tot sulcken Tyrannye niet, *soo Cor. Ad. Boomg. tuygt.* Echter slijt den laster tegē hem niet, gevoyt sijnde, of door onverstant, of opgesette boosheyt, dat sulcken *orderlosen ydelen CAf-geswerm van dese Helsche duysterheyt 'goede Koorens schult is, dat nochtans stillekens tot elcx behulp op den gront sijn rust soect te houden, ick segghe op den gront van Waerheyt ende 't lieve Vaderlant, 'twelc niet eygender is, als naer den Lichame de loffelijcke Out-hergebrachte Privilegiën, ende na der zielen, voor God*

57 Naer 't eendrachtig samen stemmen veler kerken. Beza in sijn ketterstraf fol. 41. De Predocanten hebbē de kennis der ketteryen fol. 166. alsdan comt d'overheyt toe niemant met meerder vlyt uyt dit leven te stoten, fol. 123, 107. wie een ketter is blyckt 195, 203. te Franeker ghedruct, verduytst door G. Geldorp ende J. Bogerman, Preses in't Dortse Natio. Synodus, seggende inde voorredē, haer dit boeck als een borst-wapen dient van niet anders te gevoelen.

*sonder dwang in geloofs vryheyt te leven*. Dit heeft Coornhert voor't gemeen op't snuggerste met *Redens-bant omgort sijnde*, niet alleen bearbeyt ende voorgestaen, maer ooc de Lantsaten gewaerschout, (sulcx als *door een verrekijker voorsiende*) [6] dat so men daer niet tydelyc in voorsach, onveyligher waren met de nieuwe Conscientiedwingers, die men nu in 's Lants boesem koesterde, als met de Oude aenhitsers, waer door den Koning sijne Landen verlooren had. Dies heeft *Coornh.* ooc by de Heeren van Haerlem aenghesocht: (op maniere van den *Venetiaen* hare wichtichste Lant-saken:) *Pro & contra* in den vollen Raet van Staten, teghen de grootste bet-weters die met gewetens dwang-lust swanger gingen op den Effenaer van Reden te wicken, daer by voeghende, indien dan dese aengheheven dwang der Conscientien recht is, door onrecht wederspreken, gheensins sal onrecht worden: blyct sy dan ooc onrecht, men wil immers geen verbeteringhe van saken uyt-sluysten. Maer in plaets van oyt daer toe te connen comen, hielden haer alt'samen voor hem schuyt, achter *'theyl-lege schijn-deughts momaensicht*, van dat oneyndelijcke Theologische verschillen, den voortocht mosten hebben, eermen aen den hinderhalt van't Ketter-dooden wilde comen, hem aenclagher also uyt-sluyps-Wetten stellende, om dat vuytjen gheen ontydighe gheboorte te doen hebben.<sup>58</sup> Ondertusschen arbejdende in plaets van verantwoorden, hare *wroeg-sucht* met de *slincksche hant gespitsten Scepter* te verdedighen, tot verdruckingh van haren even-naesten, ende met het domme Overheys swaerdt (*'t slapent oogh op 't punt*) d'oude Wetten van de alghemeene vryheyt te vernielen, also d'Overheyt soeckende diets te maken, dat den *slangs-Kop* op't hantvest van't verkeerde *Swaerdt* voorsichticheyt, ende *'t Swaerts-kruys*, 't opper-gesach der Christ-gelijcke Religie beduyt, daer alle *Privilegien* om moghen, ja ter noot om moeten *verscheurt* ende *ontzegelt* aen ten toon ghehanghen worden: volghens dien *Vryheys-Hoedt* gheoorloft te schenden, om also den heelen Aertbodem naer elcx Overheys Religie een moort-kuyl over Godsdienstighe Zielen te maken; By de Romeynen plach niemant een Hoedt te moghen draghen als vrye Luyden. Sulcx *Coornh.* als met den *voet achter uyt vertreet*, ende verdedicht den *Scepter des rechter hants op't spits*, en *'t Overheys Swaert* met een wakend *oog op't tip*, samen verknocht met de *Kroon* van *oppergesach*, om niet min 's *Lants hoogheyt als vrydom* te beschermen, de goede voor te staen, 't uyerlijc quaet tot krencking van den staet of synen even-naesten te straffen, ende also *de Hoedt der algemeene vryheyt onder de bezegelde Privilegien, met gelijkheys Balans in rust te houden*.<sup>59</sup> Dit doorluchtig hemels verstant schijnt *Coornh.* natuerlijc ingedrukt te sijn met het *Zegel-Wapen* van sijne geboorte-stadt, voerende *dry onderlinge witte Cruyzen* (Christenen) op *swarte grondt* (nydt) gaende steyl door't *roode Velt* (verlossinge) *geplaetst inden Hulck* van 's Lants welvaren, gemant met geharnaste Ridders van *Leeuwsche dapperheyt*, tusschen beyden den overboort kijkenden *Hondt* van ghetrouwicheyt, int midden den mast van

58 Ghelijck't 't slaepent oog blintheyt, alsoo d'opē oog voorsichtigheydt, ende de slincse hāt ontrou de rechte hāt trou behoudenis beduyt.

59 Leeuwsaert is niemant te haten als sijn tergers, Onder veel vervolgers kent zynen quetser tot verghelding. Moetēde vechten, schuyt niet, maer stelt hem inde middelplaets. Gaende, doet sijn eerste stap met den rechten voet. Slaept met open oogen, ende lydt gheen Heerschers over hem, &c. Gelyck den Hondt niet alleen ter wacht waerschouwende, tot in der doot getrou is, maer oock dubbel gehertst aen sijns Heeren zyde staende, so oock Deughts-Helden, Godt en 't natuerlyck Recht aen haer zyde hebben.

onsydigheyt toe ghetakelt met het Want van Eendrachticheyt, voerende de *Vlagh* van oprechtigheyt, ende dat alleen om op den waelbaren *Y-stroom van Willekeurs-Rechten* door't stuer van voorsichtigheyt te Havenen aen 't beloofde Landt van *Alghemeene Vryheydt*. Blyckelyc synde dat d'eerste stichters van dit Wapen oprechte *Deughds-Helden* gheweest syn, daer in te kennen ghevende haer onderling suyver, ja heyligh verbondt teghen alle ordenloose Heerschingh haerer vyanden, om als in een Schip ter Woester Zee, daer de kneusende Klippen voor ooghen, elcx hert doet ysen, d'ongestuymheyt der briessende Golven door eenen verbolghden storm 't Schip dreyght te vernielen, ende boven dat den vyandt naerderende, om by overwel- [7] ding t'samen in een tyrannighe slavernye te moeten vallen, alsdan worter gantsch gheen overslach gemaect wat Geloove het volc int Schip heeft ('t welc alst Godsdienstich ware dan op't hoochste vereyschten om't ongeloof over boort te werpen) maer wat tegenweer ter behoudenis datmen can te weghe brengen, ja al waren't dan d'aldergelooste menschen ter Werelt, alsmen door sulcke Leeuwen-krachts getrouwe hulp, en door eenparige Scheepsgeoorzaemheyt, lijf en goet t'samen bewaerden, soudent al lieve vrienden wesen (gelijc ooc 't *Amsteldamsche wapen* buyten 't Hulc met 2. *Leeuwen* verselt synde getuygt, en de H. Staten aen *Ernestus A* o . 1594. antwoordē, den oorlog voor de Vryheyte der Privilegiē, ende bescherm der Conscientien, teghen de Spaensche heersching hadden aen-ghenomen. Siet *E. de Meter*. 6. *Boeck*, Fol. 124. 125. 126. 128. 129. Noch in de *Leydtsche Remonstrantie*, Anno 1582. ende Anno 1617, de Staten in hare verclaringhe, dat langen tijdt de Wapenen waren gevoert voor de Vryheyte ende Conscientie selfs, ooc eenen gheruymen tydt naer't aen-gaen van de Unie t'Uytert, daer na Godt de Landen ghezegent met het vrywillich aennemen vande Christelijcke Evangelische Religie. Dit blijkt dat de H. H. Staten Anno 1575. op haren Penning sloeghen: *Libertas aurea cuius moderatur habenas ratio*. Ende de H. van Leyden in't beleg: *Hec Libertatis ergo*, in weerwil van sommige Predicanten, die versochten daer op ghestelt te worden: *Hec Religionis ergo*.) Soudt dan niet gantsch onredelijc sijn in stilte, ter behoudenis datmen d'een den anderen om Godsdienstigh Gheloove sach verjaghen (insonderheydt als God tijt gaf om sulcke by-gheloovighe oft Godloose Menschen, door heylsaeme vermaninghen, ende een Christelijc onsydigh leven Godlijc te maken) ende by andere onghelighentheyte sulcke verjaeghde eerst onse noodt-hulpers quyt te sijn, oft als vyanden dan teghen te hebben, volgens dien door swacheyt ons selven niet connende redden, mede mosten verlooren gaen? En{de} daerom seer wyselijc dit Amstels Wapen vertoont, dat sulcke nydighe *swarte gronden*, oft *Helsche vonden*, met hare onderlinghe suyvere *witte Cruycen* ghekruyst blijven, ende met het *roode Wapen-veldt* haer bloedigh overwin, ende duur-ghekoste verlossing, tot een Zege-teycken ten thoon stellen, als verkregen sijnde door sulcke oprechte *Leeuwen-herten*, ende so onsydighe verdraeghsame als ghetrouwe Bescherms-Heeren. Daer mede sy alle ghemoederen, hoe Barbarisch die soude moghen wesen overtuyghen, ende met haer Vaderlijcke bejegheninghen alle ghesintheden winnen ende uyt Liefde, in plaets van Eedt, aen haer verbinden. Sulckx is ghevest-grondt op de verclaring der H. H. Staten aen Amsteldam, dat sy altijt, alsnoch verclaren: *de Wapenen noyt aenghenomen te hebben om de Religie*; Noch hare intentie niet te sijn *yemand in sijne Conscientie of tot hun Religie te dwinghen*, wel te vreden sijnde die van Amsteldam te laten *de vrye dispositie op 't stuck van Religie* in den

haeren sulcx sy te rade vinden, oft *tot gherusticheyt der Conscientien ende van de Gemeente* te dienen, den 17. Octob. Anno 76. Hier toe dan 't *Amsteldamsche Wapen* niet alleen een Goude Vryheyds triumphs-pronck sijnde, maer ooc eenen Privilegie-Spieghel voor de alghemeene onderdanen, vertoonende d'eene Cruys onder d'ander te staen in een goede Ordre, ende dat het ghetal van *drie een volcomentheyt* uyt-beeldt, leert ooc also alle Christ-geloovige den anderen, naer den aert der Liefden, te verdraghen, ende elck ander voor 't uytterlijk ghewelt beschermende, eenen onoverwinlijcken staet te maken, d'een ghesintheyt niet [8] minder als d'ander, tot salicheyt van haer Ziele, ten bloede voor haer gheloof ghewillich sijnde te storten ende effen gaerne tot ghemeene Vryheydt soudē beschermt wesen. So is't oock niet oneyghen dat den Keyser *Maximiliaen* Anno 1400. als Godt op der aerden, sulcke eyghenschappen in dit *Christenheyds-Wapen* be-ooghende. 'tSelfde alleen waerdigh geoordeelt heeft te verheerlijcken met zijne Kroon van *Opperghesach* als te kennen ghevende, ghelijc Godt dees Kroon ghegheven heeft tot 's Werelts Heerschappye, soo heeftse den Keyser vereert tot alghemeene rust op dit *Christenheyds-Wapen*, om daer mede alle Staten van Menschen d'Overheydt onderdanich te maken, haer sonder onderscheydt als goede Menschen, (niet als geloovigen) beschermende, ende de quaet-doenders sonder aensien van Religie te straffen, Rom. 13. Act, 18. 13. 19. 38. 25. 15. 25. 26.30. volghende daer in 't verstandt van sijnen voorsaet *Adrianus* Anno 119. die niet toe-liet, dat een Christen die onschuldich was van eenighe misdaedt, sonder oordeel oft recht moght ghedoodt worden. Mede schrijft Keyser *Constantinus* Anno 310. aen den Paus, dat hy niemandt met geweld tot het gheloof dwinghen wilde, maer alleen vermanen, ende Godt het oordeel bevelen. Anno 365. Keyser *Iovinianus* versocht synde van de Bisschoppen, dat hy soude uyt de Kerck drijven, die eenen anderen Christum dichten, liet haer Requeste onbeantwoort: Alleen seggende, ick hate de twisten, ende die tot eendracht arbeyden, die lieve ick, ende eere de selve. Anno. 368. was Keyser *Valentinianus* den Vaderen van *Nicena* wel behulpich, die met hem ghesint waren, maer die een ander ghesintheyt hadden, niet overlastich. Waer door allencxkens vermaert wiert dat hy Catholijc sich so onsydich droegh tusschen verscheyden Religien. 't Blijckt oock dat nae Keyser *Maximiliaen*, volghens *Coornherts* voorstel tot onse tyden toe, gheduerich sulck Mensch-lievent ende verdraechsaeem verstandt onder de grootste Werelt-wijse Heerschers is geweest, doch om cortheyt veel hondert Jaeren over stappende, come tot ANNO 1449. alsdoen bevestigghden Keyser *Frederick* het *Concilium tot Basel*, daer in besloten was, dat den Paus het Concilium onderworpen ende ghehoorsaem soude sijn, ende alle 10. Iaren een Concilium te sullen houden, mede dat voortaan alle verstandige ende gheleerde Luyden die macht ende vryheyte ghebruycken moghten, om sonder eenige vreese, vry int openbaer haer meyninghe uyt te spreekē ende te bewijsen. 't Had *Coornhert* oft sulck verstandt doen ooc vry ghestaen daer ter proeve te comen, waerom niet in sijne ende dese Eeuwe? Anno 1562. Antwoorde *Stephanus Pools* Coningh aen die van *Dantzinck* aldus: Het en behoort my niet toe de Conscientie te reformeren, ooc nu ende hier naemaels toelaten, &c. Ic sie datter veelderley gheloovens in *Polen* sijn, ic wil dat oncruydt laten op-wassen, ende Godt in den tydt des Oogsts 't selve bewaren laten, wetende dat dit den Mensche niet toe comt, ende dat het ghetal der gheloovighen ende vromen seer cleyn wesen sal. Dit bevestigh

*Christiaen der Saxcen Vorst* Anno. 1608. teghen *Maximiliaen van Oostenrijck* onder andere aldus: Daerom heeft *Stephanus Rex Polonie* recht ghesproocken, *ego sum Rex populorum, & non conscientiarum*. Anno. 1574. riet Keyser Maximiliaen den Coningh van Vrancrijc *Henry de Valoys* tot Vrede, segghende: dat de ghene die met de conscientie te forceren meynden den Hemel te winne, verlooren dickwils 't gheen sy op aerden bezaten. Anno. 1578. oft [9] daer ontrent sprack den Cantzelier van Vrancrijc voor des Conincx vergaderingh, dat de ongheschictheyt van de Roomsche Kerck oorsaec is gheweest van de Ketteryen, dat quaede remedien die selve hebben versterct, dat die Wapenen van Liefde ende een goet leven meer predict dan woorden, ende dat het swaert luttel vermach tegen den gheest, ten ware dan om Lijf ende Ziele samen te verderven. *Arennius der Gereformeerden Orateur* seyt, den Coning behoort daerom alle syne Onderdanen te omhelsen met ghemeene Liefde, ende dat in de aldergrootste ende treffelijkste saken, te weten inde Religie, die so diep wortelt in de herten dre menschen, dat die eendracht anders nergens vaster noch bestandigher plaets mach grijpen, &c. Ne en mach daer geen vaste eendracht wesen, ten sy dat al de Borgheren genieten *Gelijckheyt*, ende fat aldermeest in Religions-saecken. D'onghelijckheydt onder den Burgheren is van alle wijze Politici ghenoeemt een Pstilentie inde Republijcke. Anno 1589. seyde *Henricus de 4. Frans Coningh* wel, ter weten, datmen niet over de gemoederen als lichamen heerschen moght, maer datmen d'Edele gemoederen aenstoocte, alsmense met ghewelt wilde aengrijpen, in't teghen-deel datmen den verdoolden met reden ende bescheyt op den rechten wegh moste brengen. Hy den Paus antwoordende seyde, datmen toe most sien dat *God ghevreest* ende *aenghebeden werde* van alle sijne *Onderdanen*. Ende so het God noch niet beleieft en heeft *dat't selfde gheschiede al op een maniere, dat het ten minsten gheschiede al met een intentie*, ende dat met sodanighe ordre ende reghel, dat daerom onder haer gheen trouble noch beroerte en sy noch onstae. Mede als de Hughenoten hart aenhielden dat hy stantvastich soude blyven by sijne Religie, antwoorde: O dwase Menschen, die 'tghene sy voor haer selven vry willen hebben, haren eygen Coning niet vrywillen laten. Ao . 1600. verclaert *Iacobus Coning van Groot-Brittanien* over Apocal. cap. 20. Het omringen der Heylighen, &c. beduyt vervolging. 't Welc een merckteecken is van de valsche Kercke. Niet minder bleeck sulcx in onsen Oorloghschen Vrede-vorst *Wilhelmus Prince van Orangien*, sijnde eerste hersteller der gheschende *Privilegien* ende *Conscientie-vryheden* in dese Nederlanden. Segghende, dat van alle tyden het bloet der Martelaren gheweest is het Zaet der Kercken. Anno 1566. stelt *P. Bor* 't 2. 9. 12. Artijckel des Antwerpsen accoorts in te houden, dat alle Predicanten van wat Religion die sijn, haer sullen onthouden van alderley laster ende schimp-woorden, ende generalijckalle seditieuse ende oproerighe propoosten, het ware tegen de *Magistraet* oft straffinghe der ongheschicter manieren van leven voor sulcx niet sal ghehouden worden, dat niemant elckander om de diversiteyt sijnder Religie sal moghen bespotten, beletten, beschadighen, noch overlasten in gheender manieren, maer elck den anderen sal moeten helpen ende bystaen, soo verre hem overlast ende ongelijc aenghedaen ware. 'tSelfde Accoort is Anno 1566. door den Prins H. L. G. binnen *Antwerpen* doen publiceren, tot ontlastinghe van de *Inquisitie* ende felle Placcaten. Int selfde Jaer int tweede Accoort tot Uytrecht verbiet *Prins Wilhelm* alle Predicanten, so vande oude als nieuwe Religie, in maniere als boven, op pene van het

Predick-Ampt te moeten verlaten, ende arbitrelijcken ghestraft te worden. Die meer vande vryheyt wil weten, die lese *Bor*, I. Boeck, Fol. 30. Tweede Boeck, Fol. 44. 50. 53. 55. 56. 61. 72. Derde Boeck, Fol. 84. 86. 98. 99. 123. [10]

Dat dit Predicken niet alleen van twee Religien verstaen wort, blijkt Anno 1576. den selven Prins aen de stadt Middelborch schrijvende int 27. Artijckel voor de Doopsghesinde, dat den Oorlogh om de vryheyt van de Conscientien was ghevoert teghen den Coning van Spagnien, dat die verkregen sijnde, onbehoorlijk soude zijn, die den Dooperen af te nemen, die de selve met Schattinghen ende andere lasten te draghen, in perijckel haers lijfs ende leven hebben helpen winnen. Dits Anno 1593. by syn Excell. *Prins Maurits* geconfirmeert. Mede onder sijn regeering Anno 1619. *t'Aerdenborch* een Doopsghesint Leeraer *Frans de Knuyt* door last der H. H. Staten Generael weder los ghelaen. *Prins Wilm. L. M.* spreekt noch in sijne *Apologie* voorsichtich aldus: So en sijn wy in de oprechte Christelijcke Religie soo onervaren niet, dat wy niet en souden weten, hoe dat alle dese banden der Conscientien vande Menschen ghedraeyt, gheensins en deughen, om yemant daer mede voor God te binden. Item, wat prijs oft loon van onse langhduerighe moeyte ende arbeyt tot in onsen Ouderdom, ende met verlies van al onse goederen, connen wy anders verwachten, dan dat wy begeeren selfs, met onsen bloede soo't noot is V. L. een vryheyt te gewinnen ende te coopen. 'tWelc hy ooc met sijn niet min Edele als vrome ziele bezegelt, naer dat hy verradelijc geschoten was van den *Iudas Balthazar Gerearts*, in syn uyterste Godt biddende sijn ziele ende 't arm volck genadich te wesen. Siet *Ed. de Veer*, fol. 158. 14. deel, ooc *Bor*. Behalven dat hy voor de Nederlanden sijnen af-ghesloofden ouderdom als eenen *Phoenix* met nieuwe krachten doet herleven in sijne 2. zonen daer van *Prins Maurits L. M.* t'synen tyden Oorloghs wonder geweest sijnde, door den wijsen Lants-raet, heeft na veel victorien voor de Nederlanden eenen 12. Iarigen Treves verworven, onder den Tytel als vrye Landen, ende naer *Maurits* aflyvigheyt, synen jongsten zoone, onsen ingeboren Prins *Frederick Henderick*, niet minder de vryheyt *Patriaëque Patrique*, schijnt te leven (so als *Iupijns blixem de Hemel-stormende Reusen*) met de Wapenen alles plettende van't gene hy tegen des Vaderlandts algemeenen vyan voorneemt. Waer door neygich achtende 't selfde in vrede te brengen met recht syn Naem lofwaardig aenmelt, te weten in *Vrede-rijck*, is hende by, als in hem selven *rijck*, alsoo vrede rust baert: ende rust begeertens eynde. ofte in *Vrede rijck* met de vereenichde Nederlanden, ende *Hende-rijck* in Oorloch teghen syne vyanden, sijne krachten hende by hebbende, mits de goede saeck, 't kloec wel geoeffent beleyt, ende Eemdrachts macht, daer God hem vorder in zegene. so dat L. M. *Prins Wilms* getrouwigheyt voor de vereenichde vryheys Nederlanden, niet alleen in syn leven dus langh, maer na zijn doot opt hoogst ende sekerts blijft, des niet tegenstaende soo heeft desen gheexperimenteersten Prins in de geheele Christenheyt in saken van State (so *Bor* tuyght) evenwel om syne onsydige goedertierenheyt de vinnighe Pijlen van eenighe Kerckelijcke personen in zijn leven niet min als *Coornhert* connen ontgaen. Daer tegen hy eens clagende seyde: *Ce ne sont que 4. ou 5 meschants Ministres qui nous font tous ces troubles*. 'tGevolgh blijkt in't antwoord der E. Heren Staten Anno 1587. aen de Predicanten an wghen haer Delfsche Synodus, beginnende aldus: Alle vrome Christenen ende goede Patriotten hebben meer als reden om neffens de Staten bedroeft te zijn, &c. Dat het voordeel op onse alghemeene

vyanden des Vaderlants nu in de vier voorleden Iaren inde Kercke Christi gesluyt is, &c. Ende dat door eenige groote personagien, onder pretext vande Gereformeerde Religie, &c. Die aen haer syde eenighe voornaemste Dienaeren des G. Woorts krygende, het vyer van tweedracht so hebben gestoot [11] dat sy int openbaer als onder de hant, niet anders en hebben ghetracht dan om mijn H. de *Prins van Orangien* ende *H. Staten*, &c. onder de goede Gemeente in haet, op-spraec ende nadencken te brengen, &c. Ende daernaer de steden in haer gewelt wesende den gemeenen vyant over geleverd, &c. staet te vreesen dat veele andere so wel Kerckelijcke als Wereltlijcke onder voorsz. pretext van Religie sulcke verderf-voncken mede in Hollant, Zeelant, ende andere vereenighde Provincien verspreyt hebben. Siet noch *Ema. de Met.* Fol. 273. Calum. 4. Fol. 291. ende 262. Anno 88. Daer by men dichtelijc can af-meten wat Helsche vruchten voort comen uyt blinde sydigheydt, die men meest onder de driftichste Religions-personen siet schuylen, 't sy dan dat haer onnoselheyt door snode menschen ingeven verleyt is, haren yver als Godsdienstich wel meynen, oft datse onder dat Engel-schijnende mom-aensicht in eens anders Religie den hypocrijt maken, om also naer Coningen ende Princen haer leven te staen, ende daer door de Lantregeeringhe d'onderste boven te keeren, sonder aensien van Privilegien ofte Wettighe Willekeuren. Welc alle Menschen buyten sucht van Religie in gezont oordeel staende, elc van andre sijn daet opt sekerst weet, niet alleen qualijc gedaen te sijn, maer ooc 'tquaet gevolgh daer uyt oordeelen, als by Exempel dat alle Gereformeerde sullen vervloecken de Boscruyt-mijne onder de Raet-plaets van Engellant, de Monick-moort aen den Coning van Vrancrijck *Hendrick den 3.* Ende aen onsen Prins *Wilm* geschiet, daer de Catholijcken nochtans op gloriëren, in een Lof-boecxken gedruet te *Douay*, met Privilegie, ende geapprobeert by *Guill. Estius; S. Theod. Doctor.* Inhoudende onder ander grouwelen aldus: wy behooren dan grootelijcx te dancken dese souveraine providentie hem (den Prins) niet langer heeft laten leven, ons verweckende in den wel gelukkigē *Balthazar Geraerts* een nieuwen *Aod*, &c. geraect vanden heyligen yver, brandende van ware Liefde tot het Huys Gods, &c. Desen *B. Geraerts* was wel waerdig langer te leven, maer God die dese saecke heeft beleydt, &c. gheliefden hem wech te nemen, &c. om hem in de Hemelen so veel grooter loon te geven, &c. Door welcke overgroote voorsienigheyt Gods, sijne (*B. Ger.*) memorie eeuwelijc sy gebenedyt, en God de glorie en Eere, tot groot-making van sijne Catholijcke Ro. kerck. Siet *Bor Ao* . 84. So datmen met recht wel seggen mach dat het een groote laster was als de Duyvel sprac: Ic wil opstygē om God gelijc te sijn, maer grooter laster ist, datmen God maect te seggen: Ick wil nederwaerts dalen om den Duyvel gelijc te sijn, 'twelc gebeurt als men de religie oorsaec maect tot oproer, verradery, ende Princenmoordery. Dit sullen de Cathol. Willigh toestemmen over de *Lycesterse* tyden, mede als *Poltrout Duc de Guise* voor *Orliens* doorschoot; Ende *Felton* den Hertogh van *Bockingam*. Ia tot meerder bewijs van't alderonghestadichste der Kerckelycke (alle vrome zielen onder alle religien uytgesondert) diemen siet veranderen naer der tyden loop tegen haer eygen opstel, als blyct Anno 1578: so *Bor* tuyght, de reformatie in haer eerst request aen sijne Hoogheyt ende Raet van Staten. Op't breetst met bondige reden vertoonen, hoe haer de Catholycken t'onrecht waentrouden geen goede Patriotten te sijn, &c. Mede, tot rust inde Nederlanden 2. religien 'theylsaemst, niet alleen Catholycken met Reformeerden in Polen en elders, maer

ooc Luthersche, Joden, en Mahometisten samen in rust leefden, &c. Nu ter contrarie waentrouwen de Calvinisten ommer s oseer de Remonstranten, die immer min van haer als de Catholycken (die nu verswyge) verschilden. Syn evenwel so verre vervallen datse *Synodaliter* durven versoecken 't vernieuwen der Placcaten tegen de selfde quansuys tot rust der Landen, ende vast-stelling der Religie. [12]

't Welck soo't gheenen Cains haet is, soo schijnt datse Godt haer Religie niet vertrouwen, als oft syn Waerheydt haer niet en conde bevryen, noch de Magistraten de Policie, als oftse niet wijs ghenoech waren om een roede te maken, te besighen, ende weder te doen rusten oft verbreken. Mede blijft sulcx aen de Catholijcken in Enghelant, Conscientie-vryheyt versoeckende, segghende onder ander van alle d'ellenden, geen so groot te sijn als de Conscientie der Menschen te dwingen in pointen ende vryheden der Religie, blijkende also dat den verstooten blinden yver van Religie, den mensch so verre verruct, datter niet so wel gheseyt oft gheset oft ghedaen wort oft sy durvent op't hatelijck berispen, ende selfs niet so Godloos bedencken, oft poghent halstarrich te verantwoorden, want dit Geslacht en is by na gheen Wet noch Geestelijc noch Wereltlijc onderworpen, maer al watse willen is heylich. Over sulcx op sulcke losse Drift-zanden gheen regheeringh te bouwen zijnde, can gheen beter ghevonden worden als den keur uyt de rijckste, redelijckste, ende ghequalificeerste Ingheboorene. Ghelijc d'eerste gront-legghers der opgheheven vryheyt met groote reden so beslooten hebben, sonder aensien van Religie. Door welcke heylsame Ordre dese Landen (als herberghe van alle verdructe ghemoederen) meer als gheluckich sijn geworden, ende eeuwich sullen blyven soo langhes y sulcke redelijcke Over-heeren moghen hebben, alleen onsydich oordeelende ende rechtende in't ghene sy buyten Religie onfeylbaer weten uyterlijc goet oft quaet te wesen. Anders geen insichten vontmen Anno 79. in't *Vertoogh van Hertogh Matthias*. Neffens de Generale Staten in den *Vrede-handel tot Ceulen* Anno 81. tot Delft gedruet, behalven ontallijcke meer Passagien fol. 38. aldus: Den Artijckel van Religie is den swaersten van allen, mits dat de Religie niet den Mensche, maer Godt aengaet, ende moet niet den Mensche, maer Godt bewesen worden, ende den selven is den Coning soo wel onderworpen als't volck, beyde hopen oft vreesen sy, beyde ooc naer't beleven haerder Religie oft eeuwige leven of d'eeuwige doot, also begeeren ooc beyde so den Coning alst volck, Gode te dienen naer haer Consciëntie. Noch *Ellert de Veer* Anno 82. de Staten Generael den Coningh af-sweerende, segghen onder ander, in stede van zijn Ondersaten te beschermen, de selve soect te verdrucken, t'overlasten, hare Oude Vryheyt, Privilegien ende out hercomen te benemen, ende haer te ghebieden ende ghebruycken als slaven: Daerom meot ghehouden worden niet als Prince, maer als een Tyran, &c. Ende besonder aenmerckende dat hy niet alleenlijc socht te tyranniseren over haer Persoonen ende Goet, maer ooc over haer Conscientien, waer van sy verstonden niemant dan aen Godt alleen ghebonden waeren reeckenschap te gheven oft te verantwoorden.

Item, *Mete*. Anno 90. int stuck vande Religie, daer de LAnt-regeeringe veel aen gelegen is (seggen de H. H. Staen Generael) dat sy altijd opsicht ghehadt hebben te volghen de redelijcke *Resolutie vande Staten der Generale Nederlanden*, ten tyden van wylen *Wilhelm Prins van Orangien*, na-comende de *Religionsvrede*, hebbende eenen grouwel dat de Menschen soudan dencken *de Conscientie te dwinghen anders dan met goede leeringhe*,

goede wercken, oft leven en gebeden. Ende bevindende de Gereformeerde wel de yverichste tot de vryheyt ende welstant des Vaderlants, mits dat sy by ghelijcke persecutie van de Spagniaerts aen den anderen gehecht waren, so hebben de Landen op die meest haer Fondament gemaect, dan staet en regeeringe bestaende in so vele *Hoofden ende Gesintheden*, hebben sy [13] ghesocht ende getracht sulcke verscheyden Ghesintheden van Opinien al te vereenighen tot Deuchde ende Liefde des Vaderlants, daer sy principalijc d'ooghen op hadden om haer staende Oorlogen. Meter. 1. Editie. 16. Boeck, Fol. 304. Int Tractaet des vredehandels tot Coln spreken de H. Staten door haren *Annoteerder*,<sup>60</sup> onder menichvuldighe Wederleggingen des *Conscientie-dwanghs* aldus: Daerom ghy Princen wilt niet ghelooven den ghenen die u Lieden raeden bloedt te vergieten om Religie, wilt haer-luyder Beuls niet sijn, etc. maer beschermt de Godtvruchtighe teghen de injurien van anderen, dat's U. L. Ampt, etc. De leeringhe vande Theologie moet met V. L. Swaerd niet gehandelt sijn, anders indien't Theologanten van V. L. vercrijghen, dat ghy hun Leeringhe met de Wapenen beschermt, so sullent oock naerderhant de Medecijns en *Dialectici* durven versoecken, etc. Hy verhaelt ooc *D. Orladus de Ponte* zijne consultatie op de vraghe: Oft de Prince soude moghen uyt zijn Lant jaghen, Ioden, Saracenen, oft ander Heydenen, ten eynde't gheen men dese ongheloovighe wil ghehouden ende ghedaen hebben hedendaeghs ooc soude gheven ende toelaten ten minsten den ghenen, hoe sy ooc genaemt sijn, die eenighen schijn van gheloove hebben, antwoord den Prins sonder Wettighe oorsaeck vredich levende, sulcx niet vermach, de reden sijn also hy niet gaerne uyt syn Rijck ghedreven ware, ooc andere niet behoort te doen, so ooc int gemoet, ten anderen de Ioden ende vreemder te beminnen, haerder natuere niet alleen in der ziele, maer ooc inden Lichame deelachtich sijnde. Siet Fol. 157. 158. heel schoon int breede. Noch Fol. 193. 't Ampt van't tydelijc lichamelijc Magistraetschap is van God den Heere niet ingestelt, om dat se souden bevel hebben over den Godsdienst des Nieuwen Testaments, oft dat de Personen die dat Ampt bedienen altyt behooren geestelijc oft Christenē te wesen, haer Ampt alleen streckende totter Ordinantie van dese Werelt, waeromme *S. Peter* de wereltlijcke Magistraet noemt Menschelijcke Overicheyt, daer door de Wereltlijcke vrede, menschelijcke gerechticheyt, liefde, ende Borgerlijcke Eendrachticheyt onderworpen wordet. Om dat de Luyden souden samen woonen, de goede beschermt, de quade bedwonghen worden. Noch Fol. 194. d'Apostel Paulus schrijft niet een woort van de Christelijcke (Jodische oft Heydensche) Magistraey: welcken naem nu onlangs aldereerst is gevonden, ende tot particulier profyt van sommighe gepractiseert, maer leert den verstroyden Christenen, ende die binnen Romen woonden, de Magistraet (sonder onderscheyt van geloovighe oft ongheloovighe) te ghehoorsamen, in't ghene haerluyder uytwendighe Officie aengaet. Derghelijcke overschoone leeringen is dit Tractaet so vol, dat alle *Politici* 'tselvede behoorden te lesen, ende als een uytmuntent Juweel in haren boesem naer te dragen. Welc tractaet waerdich is tegen gout opghewoghen te moghen worden. Veel meer honderden Exempelen van Princen ende Heeren soude men hier connen verhalen; Ooc uyt de *Iustificatie van Leyden* Anno 77. gestelt, waerom de voorsz. Magistraet seght nu

60 Geweest sijnde Aggeus van Albada, Doctor in beyde rechten, Orator ende taelman in desen handel tot Collen.

door Godes genade verlicht sijnde, geen nieu Iock van eenige andere op der Gemeenten schouderen heeft willen ontfanghen, etc. alsoo't den verstandigen ghenoech, ende den onverstandighen alreets te veel sal wesen: Misschien uytvlucht nemende, dat al dese voorstellinghen maer comen uyt Werelt-wijse ende Politique Menschen, onervaren in de Bybelsche schriften, en gants onkundig van't verstant der Godlijcke Theologanten. Om dan alsulcke het teghen-deel mede te doen blijcken, sullen uyt duysenden hier ende daer een aanwijzen, ende dat by elck bekent [14] voor de vroomste zielen der eerster Christen Kerck, als mede de voornaemste grondtlegghers, sowel vande Augsborchsche Confessie als der Gereformeerde Hooft-Leeraers (eens met den Phariseschen Gamaliels-raed Acto. 5. 35. En den redelijcken Gallio, die sich als Rechter in Geloofs-saken ontslaet, Act. 18.) hebben met Christum verstaen Mat. 13. 24. dat met het Onkruyt, Ketters, en met den mayers Engelen, maer gheen Kooren oft Onkruyt om 't Onkruyt uyt te trecken ghemeent is. Dit bevestigt Christus Marc. 9. 37. Ende Luc. 9. 49. niet verbiedende die Duyvelen uyt-dreven in Christi naem, al volghden sy Christum niet naer. Ooc Joh. 6. 66. Christus siende veel af-vallen, gaf gheen Exempel van dwang, maer vraegde zijn Jongheren oftse ooc wilden gaen. Leert alleen op't aldersachtmoedighst eenen hartneckighen Broeder (niet die int Geloof dwaelt) maer die zondicht, te houden als een heyden, oft ander gemeen ongeacht Mensch Mat. 18. Gelijc tot dier tijdt die na den vleesche ghebooren was vervolghde die naer den Geest ghebooren was, also gaet het ooc nu. Gal. 4. 29. Verwondert u niet Broeders dat u de Wereldt haet. 1. Ioh. 3. 13. 't Hooghe by de Menschen is een grouwel voor Godt, Luc. 16. Maet wat ist dan, seyd Paulus, Phil. 1. 18. Op dat alleen Christus verkondicht worde in alderley manieren, het gheschiede uyt de waerheyt oft uyt toe-val, so verblyde ic my daer in. De Ghemeente niet aengaende wat daer buyten is. 1. Cor. 5. Dat's verre om yemandt in Geloovens sakena en te claghen, ende te verjaghen die noyt in de Gemeente gheweest zijn, sulcken verstant vindtmen Anno 100. by *Ignatius* ghenaemt *Theoporus*, Discipel van d'Apostel *Iohannes*, leerende te haten die Godt haeten, maer de selve niet slaen, noch vervolghen ghelijc de Heydenen doen die Godt niet en kennen. Maer als de Heere Iesus ghelastert wesende, heeft niet qualijc weder gesproken; ghecruyst werdende, niet wederstaen; Noch lydende ghedreyght, maer voor zijn vyanden ghebeden. Ireneus leert over eens anders Conscientie te oordeelen, is zijnen stoel boven God zetten. Anno 120. leerden *Alexander* den 5. oft 6. Bisschop na *Petrus* dat de boose alderweghen de goede vervolghen. Welcke Spreuck ooc in de Gheestelijcke Rechten aengetekent is, maer nu (seyt hy) ist omgekeert, want onse vervolghers willen nu de vroomste sijn. Anno 200. leert *Tertullianus*: Dewijle eens anders Religie ons niet aengaet, also en staet gheen Religie toe den anderen te dwinghen, welck met goede wil moet opghenomen, ende niet met ghewelt moet opghedrongen worden. Anno 240. leert *Origenes*: datmen niemant om sijn Geloof behoort te dooden. Anno 250. leert *Cyprianus*: Laet ons naer ons vermogen arbeyden, om Goude ende Silvere Vaten te wesen, maer die aerde Vaten in stucken te breecken, is alleen des Heeren Werck, Christus can dat oncruydt alleen uyt-roeden, ende de menighte der hertneckighe schaedt de Kerck niet. Anno 300. schrijft *Lactantius Firmianus*: Sy segghen, men moet die dinghen diemen opentlijc ende in't gemeen aengenomen heeft verdedigen. Och hoe seer dolen dese arme menschen met oneerlijcke wille, etc. Maer

ghelijc sy in de Religie, soo worden sy ooc in de bescherminghe der Religie bedroghen, want de Religie te beschermen is niet te doen met doodt slaen, maer met vermanen, noch met laster, maer met gheloove, het een hoort tot het quaet, het andet tot het goet. Anno 350. *Hilarius* teghen *Auxengelium*: het is besonder te ontfarmen de grove zotheydt by desen tijdt, ende te beweenen de opinie van dese Wereldt, datmen meynt met menschelijcke dinghen God te helpen, ende met Wereltlijck gheweldt de Christen Kerck te beschermen.

[15] *Athanasius* antwoort *Constantino* volghens 's Keyzers begheeren ist redelijc u te gehoorsamen datmen den *Arrianen* een vergadering-plaets binnen *Alexandrinen* toelaet, maer int teghendeel versocht hy een bid of versamel-huys in die steden die *d'Arrianen* verleyt, ende daerse de Kercken in hadden. Anno 380. leert *Gregorius Nasianzenus*, dat het den Christenen niet en wil schicken yemanden tot den geloove te dwingen, want de verborgenheyt der saligheyt is den willende, ende niet den ghedwonghene. Anno 390. *Hieronimus*, datmen de bose niet lichamelijc maer Geestelijc straffen sal, e n met den Ban haer van de Gemeente af-houden, dat mense schouwe, want den vleeschlijcken mensche vervolgt den Geestelijcken, maer die na den geest gebooren is vervolgt gheen lichamelijcke. *Montluc*. Bisschop van *Valencen* wijst den Coninc van *Vranckrijc* op het *Consilium van Nicea* Anno 455. daer 318. Bisschoppen waeren, ende op 150. Bisschoppen int *Constantinopelsche Consilie*, ende op 200. Bisschoppen opt *Ephesische Consilie*, ende op 630. Bisschoppen int *Calcidoonsche Concilie*, die alle verstonden gheen Wapenen, maer Gods Woort te ghebruycken teghen *d'Arrianen*, *Macedoniten*, ende andere Ketters. Dese 4. Consilien worden in de Ro. Kerck by 4. Evangelisten vergheleken, so dat de Roomsche Kerck over 500. Jaren vry is gheweest van dese meer als Wolfsche wreetheyt, eerst Anno 553. van *Pelagius* Paus, ende Nestor met Theodosius, 2. Bisschoppen inghestelt synde, evenwel tot *Berengarij* tyt toe, dat's Anno 800. is het Ketter-dooden weynich bekend geweest, doch Anno 1154. ten tyden *Bernardi* wort de Kerck meer door byt-schapien als Waerheytu-voedende Herders bestiert. Desen *Bernhardus* comende uyt een Consilie sprac: Op andere tyden ben ic verwondert geweest, dat onder het cleen getal van 12. Apostelen een verrader was, maer nu verwonder ic my veel meer, dat onder het groot ghetal van so veel Bisschoppen ende Prelaten niet een Apostel oft oprecht Discipel Christi te vinden is; Dit blyct by *Clemens* de 5. Anno 1310. die dese God-losse Wetten maecten, datmen de Ketters het wereltlijcke Hof soude over leveren, daer sijn Gloseurs by voegen datmense soude verbranden. Evenwel schijnt datter noch vrome Zielen in de Catholijcke Kerck van tyt tot tyt gevonden sijn, daer men den geur Christi by speurt, als Anno 1340. by *Iohannes Taulerus*, Anno 1450 by *Thomas de Kemp*. Anno 1510. tot 1536. 't Heldre dagh-licht van onsen Hollandtschen Phenix *Erasmus Rotterdamus*, daer *Coornhert* in veelen met over een stemden, niet alleen daer hy seght 't Nieuwe Testament des Geests gheensins gheheel gheen ghebodt van uysterlijcke dinghen heeft, als daghen, cleederen, spyse, vasten, bidden, noch Sacramenten, etc. Soo gheheel wil God ons vry hebben, ooc van sijn eyghen Wet, dat wy niet uyt noot maer alle ding vrywillig doen sulcx sijnde in vrye behagen by de Christenen, ende dat ghelijckt de Liefde ordonneert, ende niet als dees of die Wet dwingt, anders waer't niet uyt den gheloove. Siet *de ratione Vere Theolog*. Maer ooc dat hy de Consciëntie-dwangh ende Ketter-moorders ders vyant was, blickende in

syne Paragraf. (by Coornh. verduyst) over Mat. 13. Item, Math. 18. vers. 17. 2. Cor. 10. 1. Cor. 15. Item, in syn *Supputation*, tot den tyt Augustini, dat is meer als 400. Iaren, en lesen wy nergens dat de voorgangers en Bisschoppen der Kercken 's Keyzers hulp tegen de Kettters hebben aengheroepen oft versocht. Item, doen sy des Keyzers hulp al sochten teghen der *Donatisten* boosheyt, so behaegden het veele goede niet, daer *Augustinus* een van was; Maer verstonden den Bisschoppen [16] alleen dat swaert Godts ende des Ghebedts te ghebruycken, ende ghelijc by de Rechts-Geleerden, die verzendinghe in ballingschap een Borgherlijcke dootd wiert ghenoecht, alsoo by d'Apostelen ende haere Nacomelinghen 't hoogst hals-gherecht, van de Ghemeente der Kercke af-ghescheiden te sijn, naer Matth. 18. meldt hy hier ooc van vyer-vlammen? Hy heetse myden, maer niet verbranden. Noch Anno 1529. seyde hy tot eenige Gereformeerde, had ick t'eenigher tyt sin tot u ghehadt, ick soude hier door (u quaet leven) te rugh gekeert hebben, etc. U en helpen niet op de Prophetien ende miraculen, ende alsdan u leven geen goet getuyghnis gheeft van u leeringhe, maer beneemt so veel meer 't gheloof. So ghy desen goeden lof versuymt, ende stelt u betrouwen in Godloose Conspiratien, in seditieuse oproeren, in Wapenen, in leughenen, in listighe treken, my verdriet te verhalen wat vrees ick voor V. L. hebbe: d'Apostels Leere wort den menschen et veel dingen aangepresen, dat sy leerden was Hemels ende lieflijc, de vyerige Geest was by haer, die in haer aensicht uytghedruct wiert, sy deden gheen dingh met ghewelt, sy bruyckten alleen het Swaert des Gheests, sy en verdreven niemant uyt den Lande, sy en namen eens anders goet niet in, Ia selfs ooc der Heydenen beelden en braken sy niet, etc. Siet de Cronijc van den onderganc der tyrannen, 2. deel, 16. cap. 1060. Pag. Hier scheydende met Lutherum uyt de Catholycke Kerc, schrijft hy Anno 1520. teghen *Eckij Bulle*: Ich houde dat Kettters te dooden daer uyt ghecomen is, dat sy vreesden die met de Schrift niet te sullen overwinnen, gelijk de Papisten te Romen, met den dootd alle argumenten solverende, ende sulcken voorvechter der Waerheyt ware mijn *D. Eck* ooc gaerne. De Duyvel, een vyant van Gods Kerck synde, is een logenaer ende menschenmoorder. Item, het Wereltlijcke regiment heeft sijn Wetten, die niet wyder en strecken als over lijf ende goet, ende 'tgene uyerlijc is op aerde, want over de Ziele wil God niemant laten regheeren dan hem selfs alleen. *Math. 22. Gheeft den Keyser dat den Keyser toe-behoort, ende Godt dat God toe-behoort*. Dit een sijnde, soudt Christus niet onderscheyden hebben. Item, wanneer nu uwe Vorst u gebiet met den Paus te houden, oft aldus oft also te ghelooven, oft hy ghebiet u Boecken van u te doen, seght dan, ten behoort *Lucifer* niet neffen God te sitten. *Thesaur*. Fol. 679. Die verwecken oproer die de Princen tot vervolgh om de Religie op-wecker. Syn mede-hulper *Philip Melanthon* over Ioh. 18. Sulcx is den aert der Godloose Leeraers, dat als sy door den Evangelio gheoordeelt worden, so begheeren sy sich te beschermen met menschelijc ghewelt, want sy en betrouwen God niet, als't bleeck aen Judas, die een schaer Kryghsvolc tot hem riep. *Iohan Brentius* van Anno 1525. tot 1571. leert als men wil ongeloof ende hare bloote Kettery met den swaerde weeren, so richtmen niet anders uyt, dan dat wy den Duyvel in sijn voornemen helpen, de saecke also met sulcken onrustighen leven veel argher wordende. Hy bestraft ooc hardt met Goddelijcke reden 't Vervolgh der *Weder-dooeren*. Item, soo men nu alle dat met den swaerde oft ghewelt soude uyt-roeyen, daer men

besorghden dat in midlertyt hem een oproerte verheffen mochte, etc. soo had *David* ooc moeten verbieden der Ioden Offer; Want syn zoon *Abselon* een oproer by den Offer tot Hebron had aengherecht, ja men most alle menschen de herten uyt-rijten, nademael uyter herten alle oproer hun verheffen. Anno 1581. leert *Iohan Ocolampadus*, een van de eerste der Gereformeerde, dat Wijf, welck in de Woestyne ghevlucht was, beduyt de [17] Gemeente Christi, want alle die daer Godsaligh willen leven die lyden verachtinghe oft vervolch om Christi wille. Martinus Lucernus in sijne Bernsche Disputatie seyt: zijn sy Geestelijcke so moghen sy voor haer selven oordeelen, ende ons ooc laten voor ons selven oordeelen, etc. Also de Heere seyt: Den Gheest der Waerheyt (niet Paus met de Concilie) in alle waerheyt leyden Ioh. 16. Item, wie yet ghebiet daer mede hy de Consciëntie bint, die is een Antechrist. Noch elders, maer wy volghen onsen Herder als Schaepkens, die haer teghen gheen gheweldt stellen, maer alleen sien op onsen Herder, ende laten Christum met den Wolven handelen. *Wolfgangus*, die Anno 1563. sterf, wierdt van *Coornhert* ghenoeemt den sachtmoedighen, onbloedighen, maer goedertieren *Musculus*, sich belydende sonder alle dissimulatie van die Luyden te wesen, den welcken met allen seer mishaght, dat menschen gedoot worden, daermen de doolingen soude dooden. *Ioh. Calv. Instit.* 4. boeck, cap. 11. vers. 4. 5. onder andere: Het en bethaemt ooc niet dat wy den ghenen die onse vermaninghen niet willen gehoorsaem zijn d'Overheyt overgheven; het welcke nochtans moste gheschieden waer de Overigheyt in plaetse van de Gemeente gecomen. *Petrus Viretus* in sijne Troost-brieven: sijt gedachtigh, ic zende u als Schapen onder de Wolven, hy zeyt niet, ic zende u als Wolven onder de Schapen, oft als Wolven tegen Wolven. De Ghereformeerde in hare Remonstrantie Anno 1567. seggen: *Car nous privant de nostre Religion on nous riendroit en une continuelle mort corporelle & spirituelle*. Noch in een discours aen *Duc d'Alencon*. Anno 1676. Wat conscientie vryheyt biet men ons aen? Te zijn Machiavellist? Dats te seggen sonder religie, etc. Noemt ghy conscientie vryheyt te sijn sonder oeffening van Religie? Jae voorwaer 't is een waer ende slaefsche dienstbaerheyt. *Petrus Martyr, Comment. Iud. 1. cap.* Men moet niet anders handelen, et den Ketteren dan met den ongeloovigen ende Ioden, etc. die lydt men sonder dooden oft branden. *Gerard. Noviomagus* seght niet te vermoeden is dat het Ketterdooden uyt den vryen wille der Keyzers ghecomen sy, maer door't schalckachtigh gijlen der Bisschoppen, etc. Want als de Gheestelijcke sulcx niet conden verwerven, soo hebben sy de Keyzers uyt Italien gesloten, de Kroone geweygert, in suspitiegebracht den Adel, en de onderdanen ontslagen vanden Eedt, en{de} tegen d'overheyt tot oproer verweect. Hier voor waerschout *Iac. Trigil*. D'Amsteldamsche Heeren A o . 1624. de Iesuyten om dit gevoelē niet te duldē in haer gebiet, siet zijn voorreden op Witaken Boeck tegen *Camp. 10. Reden*. Och of de Heeren volgden sijnen raedt, lettende op alle sulcke raet-gevers. Om cort te makē, so sal ick't met dat Godvruchtig licht *Sebastian Castalion* besluytē, medelidmaet der Gereformeerde Kerck van *Bazel*, na hun ghetuyghnis, overmits sijn geleertheit e n heyligheyt van leven een waerachtigh Israelyt (alhoewel vande Geneefsche Ministers in haren Bybel te *Lyons* Ao . 1566. als een verkorē zaet des Duyvels genoemt wordt) behalven d'overschoone Voorredens sijnder overgezette Bybels uyt Hebreus, daer van eenen in 't Latijn ghededicteert aen Coningh *Eduard* van Engelandt Anno 1551. Den anderen in't Francoys aen Coningh *Hend. de Valois* Anno 55. Meest

over't onderling Godloos veroordeelen der Geleerde om Religions zaken. Schrijft in sijnen Raed aen't verwoeste Vranckrijc, neffens andere menighvuldighe Wederleggingen der bloetdorstige Conscientie-Heerschers, na dat hy de Catholycken hart bestraft ende haer Schaeps-vacht oplichtende, den Wolf naect ten toon stelt, eyst hy't antwoordt [18] op een punt dat hun voorgehouden zal worden in den dagh des gherechts. Wout ghy wel datmen u also dede? Te weten: vangen, spannen, braden, branden, om niet gheloofd te hebben een ding teghen dijne conscientie, etc. Van de Catholycke comende tot de Evangelische of Gereformeerde, schrijft hy, ghy hebt tot andere tyden verduidelijc om dat Evangelie vervolgh geleden, uwen vijanden lief hebbende, quaet met goet vergolden, ende die u vloecken welgesproken sonder wederstandt, naer 't ghebodt des Heeren. Van waer comt nu so groote veranderinge in sommige van u? Heeft de Heere sijn gebodt verandert? Ende hebt ghy nieuwe openbaringe, om het tegendeel over al te doen? etc. Oft hebt ghy sijn gebodt te rug ghekeert? Ende zijn Joc verworpen om te leven naer u droomen? Ia dat ghy doot, verbrant, ende uytroeyt, ende uwe Kercken met der selver bloet bevelect ende vervult, voor de welcke Christus so wel gestorven is als voor u, ende die ooc in sijnen naem ghedoopt sijn soo wel als ghy. Maer wat zal ic seggen dat ghyse dwingt in uwe Predicatie te comen, Ia dat noch arger is sommighe de Wapenen aen te grijpen tegen haer eygen Broeders ende Geloofs-genoten tegen haer conscientie, ende dat meer is, ghy ondervraeght de Luyden, naer uwe Leere, ende laet u niet genoegen datment eens sy mette voornaemste Poincten der Religie. Siet daer de Recepten die ghy gebruyct, namentlijc, bloet-vergieten, der conscientie geweld aen te doen, daer toe verdoemen, ende voor ongeloovige te houden, die niet overal met uwe Leere eens en sijn, daer in u vyanden volgende, ende des gheens die ghy gewoonlyc gewent zijt Antechrist te noemen. Ic weet u uytvlucht, namentlyc, dat ghy recht hebt, ende sy onrecht, ende u daerom 't vervolgen ende dwingen toe comt; Dat's geseyt, eens anders have te moghen rooven, maer een ander d'uwe niet. Maer verbloemt de sake voor de Menschen met opgeproncte uytvluchten, so ghy wilt. Men weet wel, endei c neme dies u eygen conscientie tot getuygen, dat ghy een ander wat gedaen hebt, dat ghy niet zoudt willen u te gheschieden. Wanneermen haren raedt, die dat vervolgen ontraden, ende tegensprecken volchde, so zouden sy selfs, namelijc die dat vervolgen leeren, ooc niet vervolcht maer verschoont worden, daer sy nu om datmen hare Leere van't vervolch volcht, haer zelfs ooc vervolcht? Om dan van sulcken vervolch ende tytannigen overlast dese vrye Nederlande, so veel in *Coornhert* was, te waerschouwen, ende de verbetering door sijne onsydighe voorstellingen in de Gereformeerde ende andere Kercken te brengen, aengesien alle Kercken, behalven de Catholycke, belyden te connen doolen in de Leere, mede dat goede Schapen, quade bijt-wolven connen worden, heeft hy sich niet alleen uyt Liefde des Vaderlants partye gestelt, als meer geseyt, tegen sulcke Werelt en Kerck waenwijse Lant e n ziel-verdervers, maer ooc den Heeren Staten ende Stadt Haerlem in ghetrouwicheyt ghedient. Dese trou blijkt mede in een Brief aen *H. L. Spieghel* (die den twist tusschen *Coornhert* ende *Lipsius* over zijne *Politica* geresen, socht neder te leggen, als oft *Lipsius* so arch niet gemeent had, antwoordt cort ende scherp aldus onder andere reden. Nopende *I. Lipsius*, uwe Liefde tot ons beyden uwe vrienden moet ic loven, etc. schrijft hy Ja daer hy Neen meent; Wie nach sijn woorden ghelooven? Etc. Ic

acht het behooren so hooch dat noch mijn name, noch mijn leven, noch al mijn vrienden, by my niet sullen vermogen te doen cleyn achten mijn weten in desen (niet wanen) van der Luyden ende Landen verderf, datmen uyt sulc syn schrijven heeft te verwachten, so daer gheen blus-water op die Moort-brant-poppen wert gegoten, etc.

[19] Mijn armoe, of rust sal niet verschoont worden, dus is dit een lijf-kamp om de nieuwen moort-brandt wat naer mijn macht te verhinderen, ben ick in dit myn voornemen vermetel, int bestaen boven mijn macht, die spot lyde ick liever dan wroeghen van niet mijn cleen vermogen besteedt te hebben, sterve ick int harnas als my rust noodigh was, zoo sal ten minsten yemant mynen goeden wil niet lasteren. Valt dat ooc anders, my vernoeght met mijn onschuldigh ghemoedt, dat moght ick ooc niet hebben, soo ick uyt hate op hem niet dede, ende niet uyt liefde ten ghemeenemen besten, etc. Hy wil ghedoodt hebben die anders van religie ghevoelen, spreecken ende doen (te weten nieuwigheyt inbrengen) dan de *Patres leges ritus veteres*, ende dat sonder ghenade Branden, snijden, ten ware d'Overheyt des niet machtigh ware, dan zoudt met Eedt vergeven worden, tot datmense veyligh tegen Eedt moght branden, dat's Machivelliseren; sijn schryven gheeft den Spangiaert recht, maer de H. H. Staten ende Ghereformeerde, etc. onrecht, dat rebellen sijn, zo hy waerheyt schrijft. Siet vorder in sijn Kunstboec. Ten anderen blijkt sijn getrouwigheyt voor den staet des Landts der H. H. Staten Secretarius sijnde, wiet in Commissie gezonden om informatie te nemen teghen eenighe onordentlijcheyt van Lumees Caputainen op de Dorpen van Kennemerlandt bedreven, daer hy zulcken ontzach onder had gebrocht, dat Lume (door quaedt bericht) aen eenighe Caputainen last gegeven had Coornhert te doorschieten, in so vele dat hy opt lant noch inde stad op de straten sijne levens niet zeker was. Ia al had hy't sijn Excell. Geclaeght, geen middel sagh om beschermt te worden, daer over zijn afscheyt ghenomen, behalven twee andere oorsaken sijn conscientie ende Eere betreffende, die hy voor de H. H. Staten t'haren believen soude openbaren, maer anders verswijghen; Naer luydt de verantwoordingh teghen *Lamb. Daneum*. Mede thoont hy een oprecht Patriot voor 't Vaderlandt te sijn ANNO 1582. eenen *Wouter Verhee* Enckhuysen Borgher hem openbaerende den aenslaghe die den Koningh van Spangien meenden te maecken op Enschysen, daer Brieven aen de Borghery gheschreven, Coornhert dat hoorende, hielt periculoos sijne Magistraet sulcx te verswijghen, 't welc nu so sijnde, was van meyninghe 't selfde noch dien avondt ner den Haghe daer om varende, den H. H. Staten aen te dienen, met beloften aen *Verhee* van so te bestellen, dat niemant daerom soude sterven, ende alhoewel *Verhee* badt sulcx niet te melden, kreegh ten antwoordt, al waer hy sijn eygen Broeder, dat hy't wetende niet zoude laten te openbaren daer't behoorde, wat hy 't Vaderlandt uyt kracht van sijnen Borghers Eedt schuldigh ende gehouden was te doen, 'twelc ooc zo behendigh door hem beleyt is, dat dien gantschen aenslaghe des Coninx vruchteloos, ende de stadt verseeckert wierdt, daer van *P. Bor* int langh 2. deel 17. boeck fol. 20. 21. neffens Copie der 2. Koninx brieven aen de 72. Hoofden van Echuysen geschreven. So dat alle Schriften, ommegang ende leven betoonene een vrome ziele, ende een ongeveynst Waerheys voorstāder e n liefhebber vande algemeyne vryheyt geweest te sijn, in so vele dat hy meermalen hem getroost heeft sich selfs ende sijn eygen vryheyt daer voor te wagen, alijt volstandigh blyvende met de uytmuntenste

verstanden der Politijcste Princen ende Godvruchtighste Herders van verscheyden Kercken, geduerende het Christendom gestaen heeft. Dies waerdigh om met Erasmus ende ander voor de beste Hollandsche deughts-Helden getelt ende ge-eert te worden. Hy doende den Godlijcken Plato door *Boetium* [20] in schoon Nederlandtsch spreecken, in't Eerste Boeck, vierde Prosa: O hoe salich ist ghemeene beste als Liefhebberen der wijsheyt Heerschappen: ofte als die 't selfde heerschappen, na wijsheydt speuren. Sijnde eenstemmigh met de Voorreden op de H. H. Staten vredehandel van Coln, seggende, waer't dat de Magistraet ghemaect ende geordonneert ware, sonder te ontsien eenigh onderscheyt van Religie van Mannen die om hare rechtvaerdigheyt ende natuerlijke deughden gepresen sijn, alle corruptien van alle opinien geweert sijnde, 't soude te hopen sijn dat God door sijne oneyndelijke genade een eynde soude maken van onse quaden, ende dat wy soudensien aen de ghene die ons verdrucken wonderlijke straffen van de gramschap Godes. Men soude ooc door de partiale schijndeughden ende staetsuchtighe reigieuse hypocrijten so niet bedrogen nochte misleydt worde, tot verderf van Landt ende Luyden, niet minder comt met sijn insicht over een den heylsamen raedt vanden Coning van Enghelandt Jacobus in't Conincklijc gheschenck aen sijnen zoone, te weten: dat hy om goede Kerckelijke ordening te houden, neerstigh studeren moet, om wel ervaren in de schrift te sijn, om de Kerck te houden in haer beroeping. Want die te regeeren (seyt hy) is geen cleen stuck uwes ampts, nemende insonderheyt acht dat sy van den Text niet af-swerpen op den Predickstoel, ende so ghy immermeer vrede wilt hebben in u Landt, zo lydt niet dat sy op die plaetse haer moeyen sullen met den staet der Politie, maer straft strengelyc den eersten die hem verstout dit te doen; doet gheen ding tegen haer sonder een vaste grondt ende zekerheyt, maer en hebt niet veel woorden met haer, want ick heb haer seer dickwils daer van overredet, ende ten is haer wijse niet op te gheven, ende en lydt gheen samen-comsten ende vergaderinghen van Kerckelijckelijke Mannen, dan by uwe kennisse ende toelatinge. Desen Coning is by de Ghereformeerde hier te Lande meermalen voor eenen anderden David uytgesproken, ende in Engelandt voor 't Hooft der Kercke erkent, gheduerende sijn leven; Welcke Coninglijke wijsheydt voornamelyc by dē E. Heeren van Coornherts Vaderlycke ende eyghen gheboorte-stadt nu boven alle Hollandsche Steden ghepleeght wordende, vinden ons schuldigh verplicht den goeden God altyt voor de selfde te bidden, om zulcke regheering niet alleen te continueren, maer in voorspoet te vermeerren, mede niet alleen tot rust van alle goede Inghezetenen maer ooc tot een levendigh voorbeeldt van andere steden ende Landt-Regenten, om alsoo onse Vereenighde Nederlanden door de onderlinghe Liefde ende Borgherlycke verdraeghsaemheyt als eenen ys'ren Bergh voor alle heymelijke als openbare vyanden, tot ontzach ende tot een pronck van wonder voor al de Werelt ten toon te stellen, ghelyck dese Coornherts Wercken aen alle onsydighe Waerheydts Liefhebbers, ter Liefde van de Waerheyt ende 't Alghemeene Vaderlants beste ten toon ghestelt ende opgedragen worden, neffens sijne andere resterende soo voor desen gedruete als noyt gedruete Wercken, de welcke eer langh in een *Derde Deel* oock hoopt te doen volghen

Uwen alder Dienst-schuldighen

*Iacob Aertsz. Colom.*

*VOOR-REDEN*  
*Aen de scheursuchtige Christenheyt.*

Aenwijsende Waerom D.V.C. so veel en veelderley, tot matting van de Ick-Heerigheyt,  
en oprechtinge van de algemeene verdraeghsaemheyt, gheschreven heeft.

*(Auteur onbekend)*

**H**et ware overvullig (Vriendelijke Leser) te gaen scheppen uyt de oude kunstsprakighe ofte spraek bevallighe spring-aders der sedichste Philosophen, eenich onderwijs dienende om de werrelt te kennen. Insonderheyt voor sulcke, die door heusche beleving, ende Christelijke beoging, weten al wat des werelts staet, natuere ende wesen is. D'ondervinding toont sulcks meer als te veel aen de alder-edelste mannen, voornamelijk in ondanckbare en{de} verdurven eeuwen: daermen de roemers in blintheyts yver, allenthalven verheve{n}, en{de} de vroomste meest verschoven siet. D'oorsaek sijnde om dat haer deuchdelijk leven (als ziele vande Eere) eygen is, niet anders te trachten noch te willen, als eertijds de beste Romeynen, die tot dien eynde een Kercke des Deuchts ende een des Eers stichten: waer van d'eerste alleen den wech ende ingang was tot de tweede. Achtende uyt der naturen schandelijk voor hare lofwaardige daden, eenige andre voorspraek om eere of vergelding te soecke{n}, als door de onmisbruycklijke Deugt selfs. 't Welc dorpsche en lage gemoederen soo weynich achten, datse de wettige eere, ende eerlijcke rijckdommen, met de onwettighe eersucht, ende wolf-suchtige giericheyt (twee pryen soo bemindt als onbeminnelijck) op de Heerbanen van staets bevordring met een afgeschroeyde oft geboeyde ziel, onder 't borderen voorhoofd, al even ansienelijck ende in 't wandelen al eenen stap doen houden. Deser dwasen hare staetsuchtighe wegghen vyant te syn, heeft onder Andre doen blycken onsen Amsterdamschen Deuchts-Helt D. V. Kornhert. Die veel liever met onafselovelijcken gewilligen arbeydt voor syn L. Vaderlants, ende alder menschen heyl, tegen so veel machtige Heersch-Leghers des menschelijcken vernufts sulcken hatelijcken als Loflijckem strijt, onder den standaert van A V R E A L I B E R T A S heeft onder nomen. Ende al hoe wel sijns vijandts veelhoofdige oppermachts pletting, ende de danckbare vergelding d'aldermeest 't ghemeene best betreft: soo heeft hy echter voor syn overwin gheen ander Zegeteyken gewenst, als Godes ende Christie ere. Mede voor syn beloningh alleen, Onderlinghe Liefde, ende der onnosele veylicheyt: voor syn gunste, der schijndeuchden haet. Voor syn danck der bosen ondanck: ende voor syn lust, onrust, tot elcks anders rust. Om welcke syne uytmuntende deuchde{n} voor de onkundige natuerlijcker ae{n} te wijsen (in't hert vande onsydige ende vroomste Hollanders blyft syn heugnis als een eeren beelt voor de gulde vryheydt ghenoech ingewyt) soude ons tot verlichtingh in dese missige tyden seer dienstich wesen, de voor beelding van Platonis speloncke<sup>61</sup>, maer om de lanckheyt wysen wy den leser tot den Autheur selfs, mede tot

---

61 Lib. 7. de repub.

diese vertaelt<sup>62</sup> ende int Cort beschryven<sup>63</sup>, ende sullen niet te min de voorstelling in Cornh. Leven en sijn bedryf te pas brengen. Dese speloncke al heeftse in alle tyden tot waerheys aenwysing dienstich geweest, soo schyntse nu eyghenst te worden op Cornh. Eeuwe, syne insichten, daden, ende bejegeninghen, soo wel lichamelijck als geestelijck, ende niet min in slandts als Kercks saken. Hy tot redens ghebruyck ghekomen synde, so onder't ordenloos gebiet van't Spaensche als 't Pausche Iock, waer van syn vrye Vaderlandt de dwinghende heersingh niet langher konnende verdraghen, is Cornhert mede van de [6] duysterheys spelonck door Gods genade ontbonden: oversulcks syn hooft opwaerts naert licht van slants ende der Zielen vrijheyt gekeert hebbende, vont daer veele gheletterde mannen, over 'tverschil van D'OVD MAR. CAL. MYNIST. so besich, niet min met schaduwende beelden als beeldelijcke sinnepoppen, tegen en{de} op de muer van uysterlijcke Godsdienst te maken: elck om 't noeste roepende, siet hier de Oude Kerck, in Louter Gereformeerde Menning gekuyst. De drie nieuweligen 'tPausdom beklemmende met hun te grove gevoelens: De geconsacreerde Hostia als God anbidde. tZielmissen voor levende, ja voor dooden.<sup>64</sup> Klocken en dergelijcken te doopen. Spijsen en Houwelijckē te verbiedē, &c. 'twelc niet alleē onschriftmatich maer plat daer tegē strijt. Daerop 's Pausdoms antwoord (naer overtuyg) in tegendeel, indiē so grof, te min verleydelick, en so teghen Schriftuer zijnde, te meer en t'eer verwerpelijck. Maer so ist niet met uwe so ontallicke, als schalcke snooder gevoelens, Onder andere uLiedē veelhoofdige School-raes vande Erf-sonde<sup>65</sup>, daerom te moeten altyt sondich blijven, alleen toerekelijck vroom; ende in plaets van dat wy roemen't wercheylig, ghyl, alleen montheyligh blijft: sich daer door sich schynēde te willē verdunder makē als God en de natuer toelaet.<sup>66</sup> Sulcx met den glos van Schriftuer soo liefelick oppronckende, dat sich meest elck daer aen vereest, de ve reesde veel minder gheholpen, en op't alder minst van arger gevolgen door V. L. verlost (ic swyge beter als wy) worden. In so vele dat Cornh. door al dese ouw ende nieubollige swermeryen, niet alleen in een onzusselijck gequel verviel, wie voor de best kiezen, besinden hy onder anderen, dat het schlicke achteloos gheloven, de vleyende moeder is van alle verwaende dwalinge: of heffelijcke stief-moeder van vroegent berou: oft een helsche nabuer van heylsuymighe opritsing: naerdien dan de quaelvoelders eyghen is, genesing te soecken:<sup>67</sup> Cornh. door Godlijcke naespooring tilbarigh verhoogt wordende, doet sich op het licht des H. Geests inde lamp der Godlijcker Schrifture, die hem by koeveringh doet sien, d'Eenige Sonne Christus, vertelt met so veel overnatuerlicke klaergesichtē, dat sijn oogstaal eer duftē verlichten. Effenwel Cornh. naer bedaring, herdenckende zijne naere afgronts ontbinding, der Hertneckige Godloosheyt: De hooft opheffing tot de schadue van straf-

62 P. Cameratus Lib. 3. cap. 3. Dat is de Spieghel der ydele schynwetenheyt.

63 Eras. int lof der Sotheydt.

64 1. Tim. 4. vers. 1. 3.

65 Coornh. vreemde Zonde.

66 Nihil est aliud gigantum more pugnare cūdijs, quam naturae repugnare. Cato major.

67 Coornh. Ladder Jacobs.

vluchtige knechtschap:<sup>68</sup> de naerdering tot het mistich uchtentlicht des Ael-  
loonsuchtighen van huerlings: de beooging des Claren daechs van goetd-willighe  
kinderen: de opstyging tot de flonckerighe Sonnestralen der quaet overwinnende  
Iongelingen: ende als d'opperste hoochte, tot de alomme verlichtende Sonne selfs, der  
volkomen mannen Christi.<sup>69</sup> Waer anders mocht hy zijn toevlucht nemen als tot God,  
om hem voor sulcke nedrighe hoocheyt, inde alderhoochste nedricheyte te dancken. Wie  
is oock bequamer om Gode volkomelick te vertrouwen, dan die nu sich selven, met alle  
schadusuchtige so gantslijc mistrout. Elck vindende om de Kerckentucht oft uysterlijcke  
Ceremonien, ende niemant om't ware wesen, oft deuchdichst leven twisten. 'twelck hy  
bevont alleen te bestaen in God bovenal, ende synen naesten als sich selven te lieven.  
Dese daet vaerdicheyt (naer verlichting) heeft hem syn gansche leven deur soo  
verlusticht,<sup>70</sup> dat hy daer in lief, noch leet, oft stroocking van verscheyden heerschers,<sup>71</sup>  
noch hare Dom-herige grootmaking ansiende: daer deur in uytlandsche ballingschap<sup>72</sup>  
heeft moeten vluchten, jae genoechsaem in kommer suchten aen de bevrosen zee van  
winneloosheyt, ende d'ontbloting van behulpelijcke vrienden. Echter met tyts  
versachting uyt liefde van synen even naesten, so uyt als weder inlandich, heeft met syns  
Schriftuerlijcke blus-emmerkens van onderling verdragsaemheyt staeck te gieten, inde  
haetsmokende hel van Jck-heerighe brantstichteren, niet alleen den rellighen hoon van  
al de Hol-suchtighe Banner-Heeren op synen hals ghehaelt: maer hy om der onnoseler  
sake te heftiger onder dese Satirique rotters doordringende, vint hy haer vergiftige  
tongen op't vinnigst gespitst met de sorigste lastering,<sup>73</sup> van te syn een verstoorder vande  
ghemeene rust, [7] duyvels aenblaser, veel hoofdighen draeck, jae Prince der Libertynen,  
&c.<sup>74</sup> Synde altsamen ghenoechsame voorspraken om te vervolghen, te vanghen, ende  
om 't leven te brenghen. Hier blyckt des swerrelts loon voor weldoen, nochtans soo  
waardich, datmen gheen hoger, nutter, noch loflycker kan bedencken. In't teghendeel  
oordeelen al dese splistongige synen raet te meer een wagelijcke sussing, alsoo sy alsamen  
haer op't hoochsten roemen de beste patriotten in Lants saken te syn, ontstaende uyt  
waerheys kennis, dats Christus, die sy elck omt'suyverst leeren uyt de H. Schriftuere:  
volgens dien een soo opgeblasen als dwase daet, eenighe Christenen, veel meer dat dese  
Ick Heeren berisping soudent lijden van sulcken duyts klerck ende botten Hollander.<sup>75</sup>  
T'heeft oock schijn van waerheydt, voor die't naerder ondersoecken, alsoo de Pausche  
Kerck haer noemt tot dien eynde, bewaerders te zijn vande H. Schrift, ende sonder haer  
geen volch secten daer van weten soudent, daerom sy nu oock buytent verstant vande

68 Gelyc de knecht quade sonde niet en haet, maer de goede straffinge: also bemint den huerling de goede deughden niet, maer hare goetheys belooninge. Coornh. Schynd. 7. gesprec.

69 Zedekunst inde ware Religie.

70 Levende Kalck, 31. beschuldiging.

71 Replic. 7. bedel.

72 Brief b. 97. Brief.

73 Een vroom mensch vindende sijne Conscientie voldaan neemt de wreetheydt, voor een vervolging, die sijne waerdie ende eere doet verheffen.

74 Levend Kalck, Lachwaardigh om al de schelding. Ket. Dod. Prol. Tegē Lipsius 3. deel, 7. bedeling.

75 Respōce de I. Calvin à vn certain Hollandois. Anno 1562. Costeri Schildt der Catho.

Kerck ende haere autoriteyt, soo schandich gheradbraeckt ende een zielmoordich aes wordt. Christus tot niemant als de Kerck gheseyt hebbende Iohan. 14. 16. ende 16. 18. dat de H. Geest u lieden (Pausen) in alle waerheydt sal leyden: welck waerheyds licht, nu oock alleen inde Catholijcke Kerck licht: ende sonder dit licht, alle letter schriften duyster, jae stom, soo dat dese Godlijcke Kerck-schriften, verre te boven gaen, de menschelijcke parquements schriften der Euangelisten ende der Apostelen. Ten eersten om dat in't hert des Kercks, Gods gheheym met synen vinger, ende d'Apostolische met een verganckelijcke Penne is geschreven.<sup>76</sup> Ten tweeden soo maect Godes onbeschreven inspraec den eersten grontslach, daer de Kerck op gebout, ende haer wesen van ghekregeen heeft, daer de doode Apostolische schriften eenighe jaren naerghekomen syn: oock by gheval sonder eenich bevel Gods, onvolmaect ter Salicheyt, duyster voor de Leeken, ende daerom ongeoorloft om te lesen, insonderheydt om alle Ketteryen te voorkomen.<sup>77</sup> Hier teghen kant sich Luther, Calvin, en Menno, onder andre seggende niet t'ontkennen, de Schriftuer te hebben uyt de handen van de eerste Kerck, die doen als Catholijck oft algemeen d'Apostolische Kerck verthoonden, inde welcke doens noch niet als de ware Leer en was: daerom waerschijnlijkst, dat de Hoofden doen oock de waerschouwende waerheydt gheloofden, datter valsche Propheten, Leere der duyvelen ende sware Wolven soudē opstaen, die de kudde Christi met Goddelose Leere, noch Wolf-sche verscheuring niet soudē spaeren.<sup>78</sup> Tot dien eynde hebben de Kerck-pilaren der waerheydt tot Canones oft wisse wysers, al sulcke schriften die bevonden waren, geschreven te zijn, door wettighe Mannen, begaeft met den H. Gheest, samen by den anderen vergadert, ende dat een Testament, uysterste wille, oft Gods verbont getittelt. Om voor elck een die een Christen soeckt te worden, by alle verkoop van tyden, syne lessen daer in te vinden. ende by aldien de Pausche Kerck by dat verstant ware ghebleven, soo soude sy als wy, noch mette blote schrift te vreden, ende met haer een stemmich Catholijck syn. Had d'eerste Kerck oock doen ter tijdt verstaen, d'onfailbaerheydt vande Kerck, so waere hare voorsorch onnodich gheweest, om Bybel ende Testaments schriften te versamelen:<sup>79</sup> jae hinderlijck, ende selfs schuldich aen ander luyden dwaling, die in allemans handen latende komen, sonder voorgaende waerschou, van buyten de verklaringh des Kercks te leesen, zielverderffelijck te zijn: waer van in't tegendeel blijktt, datse doen met ons verstaen, ende die uytghegheven hebben, sonder eenighe uytleggingh, de ghenoechsaemheydt der saligheydt daer in begrepen te wesen. Indient oock des H. Gheests raet ende voornemen niet waere gheweest soo duydelijck te spreken, daer mede yder een de H. Schrift konde verstaen, maer alleen seekere daer toe geordineerde menschen, hy sout naeckt aenghewesen hebben, datmen u Paus als schatmeester der Godlijcker waerheydt ghelijck Christum selfs, in allen gheloven most.<sup>80</sup> Dit heeft God inden schaduende Moysen niet [8] ghewilt, veel min in Christo t'licht

76 Bellar. De verb. Dei, lib. 4. c. 4, Idem lib. 4, cap. 3, Cotton lib. 2, c. 34.

77 Bell. Lib. 2 c. 15.

78 Mat. 7. 15 24, 11 Marc. 13, 21, 22 Act. 20, 29.

79 Esai. 29, 13 Mat. 15, 9 Luc/ 1, 3, 4 Ioh. 5, 39 Act. 26, 22 2 Tim. 3, 15, 17. Christof. de lazare. Concio. 3, Ioh. Homi 10.

80 Iosua 1. 8 Deut. 42 12, 32.

selfs.<sup>81</sup> Komende tot de uysterlijcke schrift, siende op de letter, soo bekenmende Kerck d'outst te zijn, maer op de leere siende inde H. Schrift begrepen, soo ist de Schrift voor de Kerck, op Christo, der Apostelen, ende der Propheten gront ghebout, diemen nerghens als inde H. Schrift vint, synde naer de belydinghe Petri,<sup>82</sup> Christus den levendighen Sone Gods.<sup>83</sup> niemandt konnende een ander fundament legghen. Daer de Poorten der Hellen (de Leughen) als onder andre, dat Petrus tot hooft der Apostelen gestelt is, Plaets ende macht houder Christi. Traditien. Innerlijcke Schrift. Mirakulen. Ouyheydt. Concilien, &c.) niet teghen sullen vermoghen. De H. Schrift is oock niet by gheval,<sup>84</sup> maer soo't Gods waerheydt die H. Mannen inghegheven heeft.<sup>85</sup> Sy is volmaeckt tersalicheydt. Daerom<sup>86</sup> voertse den ongemincten volslaeghen tittel van Testament, oft Gods verbont.<sup>87</sup> By den Leecken is sy 'tnutst ghelesen, ende om de Ketterye nerghens verboden. Jae daerom voor de Hoofden selfs t'ongheoorlofft, naer dien alle scheuringhen ende Secten uyt de gheletterde, ende niet uyt de Leeken voort komen: alst blyckt aen ons dryen, die t'Pausdom om ons afscheyt t'onrecht so laeckt, als oock om dat wy de Leeken tot de Schrift ende de waerheydt van dien wysen. Jae seggē dat den Paus selfs syn heersing over de H. Schrift, en{de} des menschen gewissen, d'alder grootste Ketter is geworden. Met sulcke ende dergelijcke meenen de laetste dry, het Paus-dom ghenoech bethoont te hebben, datze ten hoogsten dolen. Doch hier mede blyft de Pausghesinde niet vernoeght, om datze alle dry de H. Schrift schynen bovent Kerckelijck gesach, als d'eenighe wit ende doelpunt, te verantwoorden. Haer effenwel vindende op't hoogst strydigh, niet alleen inde verklaringh der Schrift, maer inde bloote Schriftuer, jae teghen de Schrift selfs: ende dat inde wichtighste Hooft pointen, als Doop, ende Nachtmæl. Daer over hy Luther int kort verwyrt, syne Leeringhe te syn,<sup>88</sup> dat de Sacramenten sonder ghelove niet kunnen ontfanghen werden. Effenwel yemandt Text vorderende, dat de Kinderen int Doopsel ghelooven, bekent Luther sulcks met gheen Schrift te kunnen bewysen. Dit bekent Iohan Calvin<sup>89</sup> oock niet te vinden, dat d'Apostelen kinderen gedoopt hebben. Noch oock dat Luthers ghevoelen over den Doop schriftmatigh is. Jae om voorder te gaen, vindtmen des Kinderdoops nieticheydt naeckt bewesen, in een disputatie van Adam Tanner Iesuyt,<sup>90</sup> teghen I. Helbronner & E. Hunnius beyde Luth. Pharren. Luydende Tanners voorstel aldus. Soo veele spreuken ende instellinghen alsser inde Schrift vanden Doop ghevonden worden, inden selven wordt gansch gheen ghewach ghemaect van kleyne kinderen.

81 Tom. Equi. Com. 2. Tim. 3. lect. 3. Schot in sent. lib. 1. prol. ques. 2. Prol. 4. quest.

82 Matt. 16. 16. 18.

83 1. Cor. 3. 11.

84 2. Pet. 1. 20. 21 c 1. Tim. 3 16 Ex. 17. 14. Esai. 30. 8. Iere. 36. 2.

85 Joh. 17. 3. 20. 31.

86 1. Joh. 1. 1.

87 Daerom te brengē in alle talē tot dienst vant gemeen, in't decreet vant Trident. Conci. Ooc goet gevonden.

88 Luth. b. vant anbid. over Marc. 16. 15. in Gen. cap. 48. Gront en oorsaeck. Tom. 1. op. Rom. 3 ende Heb. 10. Melant. Bericht tegen de dopers.

89 Instit. B. 4. cap. 16. Dath. Franc. Gespreck fol. 549. 605. 663.

90 Coll. in Regensb. An. 1601. present. Max. en Philip. Palsgravē pag. 466.

Jae wanneer wy scherp op de woorden vande Schrift willen letten, en der Kercken Authoriteydt niet achten, soo soude veel meer uyt Schriftuer niet besluyten datmen Jonghe kinderen dopen sal. Dit beschermpt hy oock soo meesterlyjck, naer de heylsame gheur der H. Schrifture, dat de Luthersche bewysinghen verdwynen, als de schemer mist voor de heldre middach Sonne.

En oftmen Menno hier op hoorde segghen, dats ommer wel klaer ghesproken, onse Leere gherechtvaerdicht, Schriftuerlijck bevestigt, ende den Kinder-doop teghen u Luther. Calvin. Iae Paus selfs, onschriftuerlijck geoordeelt: soo dat my uwer aller nederlaegh, met u eyghen Goliahts Swaert van menschen vernuft meer niet aengaet, als dat het myn ghelove verseeckert vanden Bejaerden ende boetvaerdigen water Doop Christi, ende niet seeckerder dan alsoo bevolen, noch anders vande Apostelen ghebruyckt. Wat dunckt u Leser soude Tanner mede niet, met ghelycke munt Mennos als, Helbrons roem kunnen vellen, alles op Platte Schrituer dringhende. Int vraghen waer Christus den Waeter-Doop beveelt. <sup>[9]</sup> Alsoo Matth. 3. 11. vanden Doop des H. Gheests, ende des viers, Math 10. 22. vanden Doop des Cruys ende lydens. Iohan 3. 5. van't dopen des Geestelijcken Waters, oft 't Bat der wedergheboorte spreekt. Waerom niet Math. 28. 19. vanden doop der Leeringh, om also tot kennis des Vaders, des Soons ende des H. Gheests te brengen? sonder welck den menschen t'Euangelium noch verstaen, noch weldadich nut kunnen van trecken. Daerom drymael bevolen: Eerst om te gaen Leeren, ten tweeden haer dopende, oft inde Lere duyckelende, seer wel kan beduydē, als Mat. 3. 11. oft Act. 18. 25. (alwaer Apollo niet meer, als van Iohannes Doop wetende, van Priscilla naerder inde Lere Christus sonder Doops melding onder wesen wirt:) Blyckelijck synde, dat Christus ten derdemaal vande Lere gebiet, in alles syn bevel t'onderhouden: hier mede voorgaende duysterheyt (van dopen) breder verklarende. Waer op het geestelijck by wesen Christi, aldaer belooft, dan altyt wel past, maer anders gans niet. Dit ghevoelen wordt bevesticht Marc. 16. alwaerden Doop de salicheyt ten deele toegheschreven wordt, siende op een inwendich verborghen gheloof, ende Doopsel des herten, oft op boete, twelck niet het Lichaem gelijckt water, maer de ziele van sonden wast, ende daerom de belofte der salicheyt heeft: oft anders mosten alle valsche Christenen (eerst ghelooft, naer afvallende:) salich worden: behalven de volging der uytwendige tekenen, aldaer belooft, die op den geestelijcken Doop oock gestelijck kunnen verstaen worden, te sullen volghen.<sup>91</sup> Tblijckt breder vers 20. over al uytgaende, predickende (niet dopende) haer redenen met volgende tekenen bevestigende.<sup>92</sup> So is desen aert van spreecken niet oneygen Eph. 5. 26. daer de gemeente gereynicht wort door't water bat int woort: hier anders niet zijnde als waere boete, de ziele heylichende door't reynigen der zonden, herkomende uyt het woord Gods te verkondighen, 'twelck den Waterdoop gans niet vermach. Ommer dat dese 2 texten geen Waterdoop ghebieden, blijkt by de Apostelen, die maer op den naeme Iesu met Water gedoopt hebben. (Welck dopen op haer goet vinding kan inghestelt zijn, als Act. 15. 20. den Heydenen aldaer verboden:)<sup>93</sup> ende niet als Math. 28. inden name van Vader, Soon, ende heyligen Geest. Jae 1. Cor. 11. 15. blijkt dat Paulus niet gesonden was

91 Marc. 16. 17

92 Titum. 3. 5.

93 act. 8. 37.

om te Dopen: t'welck hy niet voor den twist verklaerden: ende daerom 'twaerschijnlijk is, d'ander Apostelen in sulcken twistigen voorval hare ongesondeheydt oock als Paulus gheopenbaert soudē hebben. Uyt alle het welcke te sien is, indien Christus de Waterdoop bevolen had, niet minder alst Leeren by tyt als ontijt gehouden waren naer te komen. Soo kant oock niet blycken uyt Matth. 3. 15. daer Christus hem selver heeft laeten dopen, niet synde op den naeme Christi, veel min op de Dry eenicheyt. Iohan: doop op boete siende, dat Christus seght de gerechtighe niet behoeven, veel min Christus, die seght soo betaemt ons, (beyde) niet, so beoortmen, oft elck een alle gherechticheyt te vervullen, daer in bethonende dat de meeste de minste most syn, had dit dopen oock de nootsaekelijckheyd vereyst, so had Iohannes synen doop in't weygeren niet verstaen. Oock maecken exempelen geen Wet, oft elck Christen most al naerdoen (tot het meeste ende minste toe) dat Christus voor ghedaen heeft. Behalven al dit soude Tanner noch konnen inbrenghe 'tgheen Cornh. Teghen de bejaerden Doop schrijft: alsoo alle secten zijne schriften ter sluyck soo gunstich lesen, om met zijn Veeren voor 't volck in haer sermonen te proncken, als datze synen naem in't openbaer haetich voor een Sacrament schender uytcryten, alhoewel zijt selfs alle vier in elcks anders ooghen zijn: ende Cornhart door't sorchvuldich vieren om niet tot twist te misbruycken, op't alder onschuldichst.<sup>94</sup> In't teghendeel soude Tanner, met groote reden konnen segghen, indien de platte Woorden Christi vanden Waeter-doop, soo naeck bleeck als zijn bevel vant Nachtmael eenstemmich byde vier Euangelisten verklaert, dan waertmen ommer schuldich naer de Letter te volghen [10] wie doet dat meer als wy Catholijcken, 'tbroot naerde segeningh als God (tot offer vande zonde) eerende.<sup>95</sup> Dat Luyther afgoderende naelaet, Godt niet ghevende dat hem toekomt: alhoewel hy Christus als Godt ende mensch lichamelijk gelooft tegenwoordich int broot des nachtmaels te syn. Calv. als scherpinnigher willende datment figuerlijck oft gheestelijcker wyse vaerstaet, effenwel Christi Vlees ende Bloet waerlijck, doch onbegrypelijck, met alle syne weldaden int broot ende wyn gheniet. Menno ontfangt in't nutten vant natuerlijck broot ende wyn, niet meer als versekeringe van't gene datmen te voren door het ghelove ontfanghen heeft.<sup>96</sup> Daer over dese Nachtmaelders den anderen op't argst als rampsalighe Ketters schavotteren. Waer van Luther den voortocht hebbende, seght:<sup>97</sup> Met ernst achten wy Ketters, ende vervreemt vande Kercke Gods de Swinglianen ende al de Sacramentarissen die ontkennende dat het Lichaem ende bloet Christi, met eenen vleeschelijcken mont, inde eerwaerdighe Eucharistia ghenut wort, ende acht hem (Swingel) sevenmael boser geworden, als doe hy de Pauslycke religie voorstont. Swinghel oordeelt Luther te zijn een verleyder, bedrieger en{de} bespotter Christi, argersynde als Marcion. en{de} Iohan. Campanus. So seker als Godt God is, soo sekeren duyvelsche Leughenaer is Luther. Calv.

94 Math. 26. 25. Marc. 14. 22. Luc. 22. 10. Ioh. 6. 53.

95 Consil. Trid. sess. 15. Can. 4 Bell. de Euch. Lib. 3. c. 8. Insti. lib. 4 cap. 17. 6.

96 Proto. Emb. 94. Act.

97 Lut. cont. art. Lovani. Thess. 27. Coena domi. Tom. 2. fol. 190. episto. ad Lutherum. in Colloq. lat. Luth. tom. 2. c. de advers. fol. 354. instruct. advers. Anabapt. lib. qui inscrib. enfondam. cap. de doct. consionat. Insti. lib. 14. c. 16. tracte de la predesti. fol. 198. Perron. 3. obser. 2 Lu. c. 3. Pag. 674. 675. 1108. 1109.

seght dien hoop (Menno) is van d'andre Secten der Ketteryen verscheyden, om datse is een wyde Zee van Schrickelijcke narreryen. Wederom hoort Menno's verwaent oordeel seggende, ick weet sekerlijck dat sy (Lutrianen) syn buyten den H. Gheest, Sendinghe, ende t'Woordt, &c. den H. Geest, ende syn gratie verachtende. Dese Roemsucht past niet min op Calvin, willende Gods gratie onder syne Predestinatie ghekluytst houden, ende alhoewel Calv. daer geen reden van gheven kan, om dat het syn verstant verre te boven gaet: soo ist nochtans so seker, dat Calv. segt die Leere die wy leren van niemant mach worden ghecondemneert, dan vanden gheenen, die wanen wijs te wesen bovenden H. Gheest. Derghelijcke wareloose als borse scheurschriften, soumen opghehoopte last-boecken vol by den anderen raepen. Waer van het Pausdom den voortocht heeft, willende als verstockt, met hare versierde Kercks onfaylbaerheyt, ende des selfs onwettighe Pausdoms domheydt, neffens hare ghedroomde Gods innerlijcke onbeschreven, gheschreven woortloos woort, niet allleen d'Euangelische ende Apostolische wettighe schriften beheerschen ende veranderen, maer oock 't geen datse buyten, jae teghen de H. Schrift versieren, daer boven doen waerden. D'andre dry niet alleen onderling strydich, over 'trecht der H. Schrift, maer elck wil met syn eyghen koppige Authoriteyt, 't Pausdom, jae elck ander opt voorbaerichst, daer uyt meesteren. Naerdemael elck dan evenwel rechts uyt de de Schrift wil hebben, welcke H. Schrift nochtans by den eenen als byden anderen al eenderley spreekt: so is dan de verscheydenheydt, ende Ick Heers-stryt sich maer aen elcks eyghen uyttech op doende, in soo veele dat in plaets van eenen Paus, sich niet claerder verthoont als vier wrevele Pausdommen, daer ontallige kleynen noch uyt voorgekomē syn: die alsamen niet minder als haere meesters de H. Schrift, met haren tuyghgheest geesteloos beteughelen willen. t'Welck Cornh. siende dat sich elck soo hettigh als onwettich, door haer eyghen begogelingh verliep: heeft dat alleen met de heldre Son der Schrifture (daer in hy met haer allen eens is) soecken te ontgoghelen: hun elck int besonder thonende, datse gheen verschil overde H. Schrift selfs hadden, maer alles in allen, volkomelijck toestemden.<sup>98</sup> Ommer dat door den ghelove{n} Christum Iesum elck salicheyds lessen daer in konde vinden, niet alleen vanden Godloos, ende jongwassende teerheyt af, tot den volkomen man in Christo, maer oock voor alle vredsamen ende heylsoeckende ghemeenten. Waer over Cornh. teghen haer op veele plaetsen ghebruuykt 1. Cor. 1. 11. dese vier schadu Heeren aensiende, d'een voor Pauli, d'ander Apolli, de derde Cephī, en de vierde Christi roemers, waer uyt, ende niet uyt [11] des Apostels rechte bediening voortquamen Secten, ende Kercks oneenigheyt,<sup>99</sup> dies vruchtbaerder de Doop-Ceremonie (alst minste) dede rusten, dan daer door Gheloofs ende Liefds eenicheyt (alst meeste) te verstooren. den mensch niet om den Sabath (Ceremonien) maer den Sabath om den mensch synde,<sup>100</sup> ende dat alles tot behulpelijcke middelen van smenschen salicheyt: soo tot liefde van synen even naesten, als tot eendracht inden ware Gelove te bewysen. Oversulcks t'naerlaten nu oock nutter, tot twespalt misbruuykt wordende. Als blyckt Gen. 17. 14. aende besnyding, alhoewel op verbeurte van uytroeding geboden, nochtans 40 jaeren

98 Cornh. schyndeugt 7. gespreck.

99 1 Cor. 13. 8.

100 Marc. 2. 27.

opgehouden heeft: ende niet sonder duydelijck bevel weder aenghevangen is, Iosua. 5. Mede het beeldelijck teken als Metalen Serpents door Mosen opgherecht, om't misbruyck gebroken 4. Reg. 18. 4.<sup>101</sup> God een walging hebbende, van syn eygen ingestelde Kerck-oeffeningen, alleen om dat sy naer eyghen goet duncken lelijcken daer mede afgodeerden. Cornh. int teghendeel siende, dat het elck effenwel om't wit der Salicheyt te doen was: Welcks toegangh wel synde van verscheyden plaetsen, maer al door eenen wech, namelijk Christus soo heeft hy voort veylichst ghekeurt (indien men niet, als inde Mosaische, ende eerste Christen Kerck, de twist Ceremonien wilde naelaten) elck ander inne syne te dulden. Naerdien datter tusschen jong geboren, en ouwe bejaerde kinderen min verschil is alst wel schynt, so behoordnder oock minder verschil te wesen, oft den kinder oft den bejaerden waterdoop, oft geen van beyden, van Christo bevolen is: insonderheyt om datter op't alderminst niet blyckt de salicheyt aen te kleven. Immers soo en ist t'ghebruyck weerzydts niet erger te houden als menschen gheboden, daermen God te vergeefs maer niet afgodich mede dient, blyckelijck synde datse alsamen inde naeme der Dry eenicheyt doopen. Soo behoordemen ter liefde vande eenicheyt (als Paulus 'tbesnyden. 1. Cor. 0. 19. 24. 't Reynigen en bescherentoe liet: Act. 21. 21. a . 27.) 'tonderling dopen oock toe telaten, als middelmatige, als middelmatige en behulpelijcke middelen om jonck ende out door Christum tot God te leyden. Ist dan niet op een gelijcke wyse 'tis ten minsten met<sup>102</sup> een meyninge, seker synde alsamen de Ceremonien so ghelaten in syne waerdye, ende niet daer boven stelt, t'geen uyt den mensche is, sal dan niet min van selfs vergaen, als 'tsalichmakende inder eeuwichheyt sal blyven.<sup>103</sup> Ende sonder aenleyding tot God, kan d'alder waerste uyterlijcke Ceremonie niet dienen om God te behaghen. 'tblijckt aen Iudas,<sup>104</sup> die't Nachtmel selfs vande hant Christi ontfingh, waer door hy effenwel so weynch verbetert wird, dat hem oock ter selver stont de duyvel int hert voer. Daerom ghebruykt Cornh. Mede Christi raet tot allen om<sup>105</sup> 'tbinnenst eerst daer naer het buytenste te reynighen, te weten op den wech van Salichmakende waerheyt in Deuchdē voort te gaen, alsoe al samen weten dat de geestelijcke kennissen alleen bestaen, inde reghelen ende kunst van een suyvere en heylighe innerlijcke ghestaltenis, 'twelck elck door den Gelove voor syn eyghen ziele in Christo beyverende, onghetwyffelt d'een wat vroeger d'ander wat spaeder, eyndelijck als ghemeyne reysers, tot de ghewenste Stadt der eeuwighe salicheyt soudē komen. Naerdien syt dan inde voornaemste eens waeren, als gemeene kinderen eenen Vader<sup>106</sup> die inden hemel is aenroepenende, dien selven voor haeren Eeuwighen Godt,<sup>107</sup> ende synē Sone Christum

101 Ier. 7. 4. 14. Tes. 1. 12. 13. 1 Chro. 15. 3. 6. 8. 1. Cor. 3. 11. a . 13.

102 Marc. 9. 38.

103 Act. 5. 38.

104 Mat. 26. 15.

105 Mat. 33. 25.

106 Mat. 6. 9. Isai. 64. 18. Luc. 1. 25. Rom. 14. 17.

107 Joh. 17. 5.

voor den warē Messias<sup>108</sup> belydende, hem alleen te horen tot Gehoorsaemheyt:<sup>109</sup> als wesende t'eenige werelts licht<sup>110</sup> ons inde H. Schrift gheopenbaert: welcke Schrift sy oock alt-saemen voor Godlijcke waerheyt aen nemen. Daer in hun mede blyckt Godt<sup>111</sup> boven al ende synen maesten als sich selven lief te hebben, de wet ende de Propheten begrypt, om sulcks te volbrenghe, ende waerlijck jongeren Christi te zijn, moetmen in syne woorden blyven. Waer toe sy alle vier bekennen dat nodich is een gebroken herte, barmharticheydt oeffenende,<sup>112</sup> aflaet vansonden, ende hem selfs<sup>113</sup> onbesmet van dese werelt te bewaren, Weduen en Weesen in noot by te staen,<sup>114</sup> Gods hulpe vertrouwende [12] voor die met vreuchden recht doen, ende hem in heylicheyt dienen. 'trijcke Gods spyse noch dranck zijnde, maer gerechticheyt, vrede, ende blyschap inden H. Gheest. Christi rijck niet synde van dese werelt. Aldus blyft de vaste gront Godes staen, ende heeft desen regel.<sup>115</sup> De Heere kent de syne, elck wycke van ongerechtigheyt, alle die de name des Heeren aenroept. Hier blyckt dat God door synen Christum inde H. Schrift soo naeckt ende klaer spreekt, datse geleerde ende ongeleerde konnen sonder uytleg ter salicheyt verstaen, daer alle teghenspreckers haer den mont mede moeten mede moeten laeten stoppen: maer geensints met de innerlijcke Schrift, sonder dat de selve soo naeckt blyckt, ende d'Autoriteyt voorgae, die de uysterlycke<sup>116</sup> alreets heeft, en elck Christen voor waerheyt erkent. T'welck om 'tPausdom daer in door haer selven te voldoen, sullen wy't uyt haer beste, ende hoochst-gheachtse Outvaders bevestigen. Ten eersten met Augustino, hy sullende disputeren, ofte doen waer blijcken tegen Maximium segt,<sup>117</sup> My het Nyceensche, noch u het Ariminsche Concilie tot eenich voordeel sal dienen: maer alleen d'oppergesach der H. Schrift, dat niemants eyghen, maer elckx ghemene getuyge syn.<sup>118</sup> Dat H. Schrift synde inde opperste ende in eenen hemelschen graet van oppermacht gestelt.<sup>119</sup> Daerom is ons geoorloft der Catholijcke ende loffelijcke mannen Schriften te verwerpen, met de H. Schrift niet over een komende, &c. So danich ben ick inde Schriften van anderen: so danich wil ick, dat wesen sullen die myne schriften verstaen.<sup>120</sup> Soo oock als Cypriani Schriften met d'Authoriteyt der H. Schrift over een komen, dat neme ick aen met synen lof, maer het tegendeel verwerp ick met synen

---

108 Mat. 17. 5.

109 Heb. 5. 9. 1 Cor. 7. 19

110 loh. 1. 10.

111 Mat. 22. 37.

112 Joh. 8. 31.

113 Esai. 66 2. Ose 66. 1 Cor. 13.

114 Eccl. 35. 5 Jac. 1. 27. Psal. 18. 1. 2. Mat. 5. 7.

115 2. Tom. 2. 19. loh. 10. 14. 16. lob. 1. 8. 1. Cor. 12. 3. Heb. 3. 11. 33. 36.

116 Moses Propheten. 4. Euangelisten. Apostelen Getuygē wonderdaden.

117 Lib. 3. c. 14.

118 Contra. cerceen. lib. 2. c. 31

119 Epist. 11. ad fortuna.

120 Contra cressent. lib. 2. c. 32

oorlof.<sup>121</sup> Hieroni. 'tschryven der Apostelē, ende 'tsprecken des Heeren door d'Euangelistē, is niet op dat het weynige, maer dat syt alle verstaen souden.<sup>122</sup> Idem: Ick weet dat d'oude Kerck-personen, so Grieksche als Latynsche, door haer duyster uytlegging, andere uytleg van doen hebben, ende den leser veel onseeckerder daer van gaet, als voort lesen.<sup>123</sup> Lyranus, het Woordeken Al, wort hier genomen dat hy geschreven heeft, van alle dingen ter salicheyt nodich.<sup>124</sup> Thomas Aquin. De vrucht der H. Schrift Leert niet alleen tot waerheyt, maer brengtse tot volmaecktheyt: want dat is volmaeckt daer aen niet en ontbreekt.<sup>125</sup> Paus Leo: In duystere saeckē om de waerheyt te kennen moetmen gaen tot de stemmen der Propheten, brieven der Apostelen, ende d'Authoriteyt der Euangelien. Basilius.<sup>126</sup> De duystere dingen, op sommige plaetsen der Schrifture, worden op d'andere plaetsen seecker ende ontwyffelijck verklaert.<sup>127</sup> Chrysost. Hoort soo veel uwer wereltlijcke, als over vrouwen ende Kinderen ghestelt zijn, hoe dat hy u oock insonderheydt gebiet, te leesen de H. Schrift. niet als ter loops, maer met groote neerstigheyt, &c. Wacht niet naer eenen anderen Leraer, ghy hebt de woorden Gods niemant en sal u Leeren ghelijck die, &c. Hoort doch alle ghy wereltlijcke, koopt v. I. de Bybels, der zielen Medecynen, &c. Dat is de oorsaek, van al het quaet dat de H. Schiff niet gelesen wort. Erasm.<sup>128</sup> Het gemeen sonnelicht dat daghelijkx Rijcken ende Armen beschijnt, is soo gemeen niet voor yderman als Christi Leere: hoegaet het toe, dat wy de Leere die alle menschen beftreft ende gegeven is, alleen op weynighe luyden schuyven, diemen Theologos noempt, &c. Daerom besluyt met Bellarmin<sup>129</sup> (tegen hem selfs de verb. Dei lib. 3. c. 1.) Aenghesien dat de H. Schrift de alderseeckerste ende alderghewiste reghel om te gheloven is, soo en sal hy voorwaer niet wys syn, die de selve versuymende, hem selven sal verlaeten op het oordeel des inwendigen gheests, twelck mennichmael bedrieglijck ende altijt onseecker is. Volgens dien is Cornh. aling ende al thuys, datmen Christum alleen, als macht hebbende inde H. Schrift sal hooren. Niet konnende gheloven dat yemand konstiger, of gonstiger is als God: om synen uysterē salichmaeckende wille door synen Christum op't alderklaerste ende waerste te openbaeren. Christus oock voorsegghende, datmen daer by weten sal, dat wy syne Discipulen syn, [13] ist dat wy den anderen lief hebben, een Wet die de duyvelen onder schyn van Heyligheyt, niet konnen naer apen, als wel de Ceremoniale hantghebeeren. Dit bevesticht Cornh.<sup>130</sup> uyt August.<sup>131</sup> Seggende. Sy mogē sich al saemen tekenen, met

---

121 in Ps. 86.

122 voorreden Ionā.

123 op Luc. 13. a

124 Comen. 2. Timo. 3. lect. 3. l m n

125 Cont. Tim. t. Clem. Epist. 5. & epist. 10. ad flavian.

126 Delasaro Coneio. 3. in regul. Contrat.

127 in Coll. 3. 16

128 Prefa. Pharap.

129 De verb. Dei lib. 1. cap. 1. Scoto prolime in magist. Centes quest. 2. lib. c. 6.

130 Korn. Vrede reden. 2. deel.

131 Epi. Joh. 5. tract.

het teecken Christi, &c. Altemael gedoopt worden, altemael inde Kerck komen, soo en worden de kinderen Godes niet onderscheyden vande kinderen des Duyvels, dan door de Liefde, &c. Dits een groot onderscheydt, hebt wat ghy wilt, hebby dat niet alleen niet, ten baet niet altoos, maer dat sonder d'ander, so hebt ghy de Wet vervult.

Eusebius.<sup>132</sup> Wist mede datmen Godt sonder Ceremonien, lib. 1. fo. 8. v met ware deugde (liefdes fontaine) wel te recht mach dienen. Oock Eras.<sup>133</sup> segghende laet varen dat menschelijck onderscheydt, alle de gheene die Christum belydt, die dencke slechts daer op, dat hy een Christen is, al die desen regel volgen, wensche ick vrede, &c.<sup>134</sup> Met den Naem, noch Doopsel, noch Sacramenten, onderscheyden de kinderen Gods van duyvels kinderen, maer de suyverheydt des levens, naer de liefde die haer verthoont door de goede werckē.<sup>135</sup> Calv. de hypocryten syn gemeenlijck de vlytighste onderhouders vande Ceremonien, &c.<sup>136</sup> Menno. Soo waerde reyne bekentenis Christi, dat werckende ghelove, dat nieuwe leven, de Christelijcke Liefde, vrede ende eenicheydt niet is, daer en is des H. Nachtmæl niet, &c. Dese wettighe Munt oft Godlijcke wisspreucken, door Propheten, Euangelisten ende Apostelen uytghegheven ende gheopenbaert. Als mede t'voorschreven verstant deser Catholicke Outvaders, erkennen dese 4 haegmuntige twisters eenparich met Cornh. waer te syn. So datter niet overblyft alst voorverhaelde out misverstant vande Ick-Heerighe Heerssucht, elck sich int lesen der H. Schrift bedrieghende, daer in, dat al wat den oppersten Godt, synen Christum, ende de macht hebbende Christus syne Apostelen beveelt, dat het oock alsoo dese 4 van selfs opgheworpen hoeft Leeraers weder van Godt: Christum van syn Apostelen, oft uyt bevel vande H. Schrift, niet alleen meer als een gemeen Christ opgedraghen wort; (om alles naer de stichtelijckste en{de} deugtsaemste sin tot betring te verstaen) maer oock om haere warwanninghen, meer als met Apostolische macht anderen op te dringhen.<sup>137</sup> Uyt welcke oorsaeck Cornh. sich buyten het Pausdoms, ende alle andre Ceremonialisten banden ghehouden heeft: seggende elck, wel te weten, waer met het hert uyt te gaen, naer den raet Pauli 2. Cor. 16. 17. maer niet waer met te voeten in te keeren: om alsoo haere sonde van Cains haet niet deelachtich te worden.<sup>138</sup> Oock om elck te vrymoediger naer de wet der natueren, alles onder verbetering alleen tot bedaeringh ende niet tot verbinding haere onwettigeydt aen te wysen, sulcks blyckt Matt. 20. 1. haeren plicht te syn, met de willighe arbeyders soo langh ledich op den marckt van Rust, rustich behoorden te rusten, tot datze vanden hemelhuysheer, tot syns Wingaerts arbeyt aenghenomen synde, haere wetticheydt konden doen blycken. Ende alhoewel tot noch niemant syne alwaerdighe onghehuertheydt, ick swyghe de nietige Ick-Heericheydt opentlijck wil bekennen daer van in syn gemoet overtuycht te wesen. 'tWelck Augustin.

---

132 lib. I. fo. 8.

133 vercl. op Gall. 6.18. Rom. 9.7.

134 verklar. 1. Ioh. 3.7.

135 Commē Gal. 5. 111 harm. Mat. 12. 1. Heb. 10. 9. Inst. Lib. 4. 17. 34.

136 opt nachtmæl fol. 50.

137 2. Cor. 2. 2. 1. Pet. 5. 2.

138 Gen. 4.

seer wel seyt, Niet licht te geschiedē int overstemmich redeneren, oft disputeren, maer wel door't eensaem bedarich nadencken. Alsoo hier oock, Natuers voorsichticheyt een scharpe wacht in elcks menschen boesem ghestelt hebbende, over synen Wille, ofte Bedryf, dat, indien der yets beters wetēde, sulcks laet voor by slippē oft soeckt te bewimpelē, so berispt hy alles niet min op't heymelijckst, als opt ongeveynste tot wroeghen vanden misdoender. Effen alo, openbaert sich d'overtuygende waerheyt oock meest in Hollant, door Cornh. en syns gelijcken natuerlijcke deuchden, in't plegen van haere genaetigde ende heylsaeme tusschen spraecken, in so veele datmē onder elck deser vier Pausen gebiet, sulcke gelijckmoedige en deuchtsaeme Ledemaeten vint, lae oock Leraers, die des schaduvechtens so moede wordē, datze naer de afschaffing met verlangē snicken, 'tblijckt onder de wyste Vlaemsche Doop-gesinden (wie scheursuchtiger [14] voor desen?) die haer afgoden van Echt myding, 'tvinnig Bannen, en d'uyterlijck Schouwen, meer maelen op't geloof Doopen, haere Apostolische Seynding, Sy d'eenige Duyve, buyten haer Geen salicheyt, ende dergelijcke ongereymtheden: niet alleen beginnen tegen te spreecken maer versoecken vrede met andre gemeenten soo voor desen van haer ghebannen als onghhebannen. 'tSelfde vintmen noch gelaetender onder de Gereformeerde die de afgrysselijcke Predestinatie,<sup>139</sup> de helsche Conscientie dwang, onschriftmatighe d'Erfsond, met den aenkleven van dien, ende meer andre deugtstrydende kyfpointen onnoodigh ter salicheyt, hatende: verlaeten, ende Leere vande volkomen gehoorsaemheyt Christi om vaten, volgens dien so vreedsaem datze gaerne de moortsuchtige byt schapen, inder liefde neffens haer geleden hebben, tot datmen haer als de Ootmoedige ende Sachtmoedighe van gheest, int Dortsche Sinodus Anno 1618. Veroordeelt, uyt den Lande ghebannen, ende betrapende, gekerckert heeft, daer van eenige in hecht gestorven, niemant vry gelaten: maer al nae 3. 4. 6. 8. jaeren (met Petro) van Loevensteyn ende andre boeyen ontboeyt syn, welcke afgescheydene, haere onsydidige gelatentheyte soo groot is, datze met Cornh. onder al de verdeelde Christenheyt, voor Christenen kennen, die God ende Christum meer inder daet als praet belyden: ende daer mede in Christi, (niet in haer eygen) woort blyven. Dese deugt vintmē oock t'ontluyckē onder de Hollantsche Pausgesinde, jae hoofden selfs, die den dwang der gewissen, met des oeffenings beletsel opentlijck tegē spreekē, met ronde verklaringe, dat elck voor sich selfs moet staen, en{de} al de Pop-Ceremonien, maer voor de melck suygelingen, en{de} onnoodich voor de volwassenen syn, daer in al mede den vreed lievenden schadu hatenden. Erasm. Ende synen Landts-man Cornh. oft veel eer Christum volgende, die met Ioseph, Maria, Sacharias, Elisabeth, Simeon, Anna, &c. inde Iootsche Kerck onder Moyses Wetten bleef: verwachtende van synen Hemelschen Vader de wettige macht, om Gods Kerck te vernieuwen. Soo oock Cornh. alleen met het gemoet van de Catholijcke moortkuylige Kerck, doch lichamelijck sich niet geheel afscheydende, soo om de driftigste mede te versachten, als tot verdragsaeme Schriftuerlijcke kennis te brengē. Sulcks was oock synen raet aen alle die alreets by andre ghemeenten verknocht waeren, oock d'eensaeme Iongheren Christi buyten bant, inde vryheyt van Christi woorden te blyven. In syn oordeel, elck vry staende de Ceremonien by desen oft dien te oeffenen, dan niet, voornaemelijck soo het beteekende inder daet naer

139 An. 1631. Binnen Dort uyt geschrevē met consent vāde selfde majestraet.

ghekomen wierdt. Ende al hoe wel Cornh. nu als oydt in syn leven om dese ende derghelijcke Christ vredige middelen, niet alleen vande yverste schadumaeckers, met Christo syn hooft voor ketter ghelastert wort, maer oock vande Geest dryvers gehaet, om dat hy David Ioris, H. Niclaes, A. Barentsz. ende andre die Christi Leere, tegen de haere onvolmaeckt te syn, drevē, het sout der H. Schrift so op hare slacken hoofden wist te stroyen, datze meest in gekropen oft verdwenen syn. Van welcke D. Ioris schuyenden roem geests ontdecking, Cornh. geslepen verstant by de H. Staten van Hollant loflijck gepresen wiert. Hy was oock d'eenige die de Landt verderflijcke Moort poppen vā BRANDEN en KOPPEN ontecten, welcke ontdecking niet te mogē geschieden wiert I. Lip. te Hove afgheslagē, mede waren Cornh. insichtē Calv. en Besa schriften te syn vol grove dolingē, die hy opentlijck aenboot tegen alle voorstanders der selver te willen ende konnē bewysen, daer nu en{de} dan mondelings in beslotē Cameren, oock openbaerlijc te Leyden en inden Hage met der H. H. Statē en Prins Willems bewillighingh aenvangselen syn gevallē, maer altyt aen de Predikantē gebrokē, t'welck klaerder in alle Cornhaerts schriftē en{de} gevolgen blyckt.<sup>140</sup> So dat het noch der H. Staten, noch Prins Willems L. G. noch Cornh. schult is, dat de Kerck onverbetert is ghebleven, diese echter liever so hebben gelaeten, alse haer liefst met overtuygende waerheyt (buyten dwang) niet konden te weghe brengen. Effenwel heeft dit Erfelich [15] wrevelen der Theologanten, Cornh. penne tot het ghemene beste niet connen stuyten: waer mede hy onder de Landtmachtige, soo wel als onder d'eenvoudighste tot ontleding vanden verwerden staet des Lants ende Godsdienst,<sup>141</sup> groot voordeel heeft gedaen. 'twelck nu alleen niet minder staet te hopen, van weder ende meerder aenden dach te brengen, sulck sijn adelijck verstand, so stichtelijc swevende, door al syne Christelijcke schriften: dat Hollant door sulcke insichten (syn eenich wit) oock den roem vande gantsche wereldt mocht krygen (als nu syne geboorte Stadt in conscientie vryheyt: inde queeck vande puyckste gheleertheyd: ende nerings rijckdommen, d'uytmuntighste luyster heeft) van te syn d'eenige middelwech vindere tot vereeniginghe van de gescheurde Christenheyt. Tot naerder inleydingh vā sulcks, heeft Cornh. meer als een ruyg ontwerp vande uyerlijcke keck, onder elcx verbetering geschreven, om alsoo in plaets van Christum in liefdelose boecken te soecken, hem inde Catholijcke oft alghemeene samen-comst (daer de hooghste verstanden met de minste heerschingsh banden verschynen mochten:) als jongheren Christi,<sup>142</sup> hem in onderlinge liefde vredigh te vinden: ende alsoo eenen God, een Geloof ende eenen Doop onder des H. Schrifts oppergesach belydende, eenmael uyt de muytighe twist spelonck van smenschen vernuft, tot het waere vrede licht Christi ende syne deuchden te komen: daer door men gesaemelijck mocht oordeelen (gelijck alrede de gelatenste ende vredsaeemste onder de Pauli, Appolli, Chephi, ende Christi roemers:) dat sulcke verlichte mannen, als Erasmus, Melanton, Castalion, Arminius, Obbo Philips, Franc, neffens Cornh. ende dergelijck, om 'tvoorstaen van Godes opperste goetheyt, ende Christi Eere, hem roemende d'eenige salicheyts leermeester, ende Christi Leere volkomelijckst inde H. Schrift vervat: over sulcks alle andre Authoriteyten sonder blyck

140 Pro veritate non nisi veritate certandum. H. Grotius de vera rel. Christ. Lib. 1, fol.2

141 Wortel des Nederlandtse oorloogē.

142 2. Cor. 2. 2. 1. Pet. 5. 3.

verwerpende, en daerom so verdruckt als verbeter synde, effenwel om de verdrucking geen scheurwolven (Ketters) noch de bytende scheurwolven geen schapen (discipulen Christi)<sup>143</sup> maer in dat stuck Godlose Libertynen geweest syn: besonder voor Godes H. Oogen, die so reyn syn, datse het boose niet sien mogen, alleen wakende over syn volck die hem vresen, also dese alsamen die rechte Leere treffen: dese belooft hy oock te geven eenderley Herte ende Wesen.<sup>144</sup> Dat so licht staet te geschieden als te wenschen, alsoo't maer aen een hoofd is schortende: Dats yeder voor sich, hem tot den waeren Godtsdienst bekeerende, synde Aflaet van zonden, 'twelck vande tyden synder beloften al geschiet waere, had yeder soo neerstich met syn verleent ponden daer toe ghepoogt, als den goeden Godt sulcks den menschen door syn hemel-licht Christus met aanbieding is gonnende, den welcken ons van God te hooren ende te gehoorsamen inde H. Schrift nu ende eeuwich bevolen blyft.<sup>145</sup>

---

143 Act. 6. 9.

144 Heb. 1. 13 Exo. 11. 12. Syr. 35. 12.

145 Mat. 17. 5.



[www.coornhertstichting.nl](http://www.coornhertstichting.nl)